

Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II

Editör: Doç. Dr. Mehmet Sedat İpar

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II

Editör:

Doç. Dr. Mehmet Sedat İpar

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II

Academic Research and Evaluations in Social Sciences-II

Editör: Doç. Dr. Mehmet Sedat İpar

Language: Turkish-English

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-791-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub309>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

İpar, M. S. (ed) (2023). *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub309>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Önsöz

Teknolojik gelişmeler ve küresel anlamda gerçekleşen değişimler insan doğasını değiştirmektedir. Bu değişim insan hayatının tüm aşamalarına doğrudan etki etmektedir. Bu noktada insana ve insan yaşantısına yönelik olarak araştırmalar gerçekleştirmek kaçınılmaz bir hal almaktadır. Sosyal Bilimler alanında gerçekleştirilen tüm çalışmalar insanı, insan yaşantısını ve insan doğasını anlamayı amaçlamaktadır. İnsanı anlamak adına ortaya koyulan bu eserde farklı disiplinlerden farklı çalışmalar ele alınmış ve bir nebze de olsa bu amaca ulaşmak için bir basamak inşa edilmeye çalışılmıştır.

Preface

Technological developments and globalization has changed human nature. This change directly affects all stages of human life. At this point, it becomes inevitable to carry out research on people and human life. All studies carried out in the field of Social Sciences aim to understand human, human life and human nature. In this work, which was put forward in order to understand the human, different studies from different disciplines were discussed and a step was tried to be built in order to reach this goal, albeit to some extent.

İçindekiler

Önsöz	iii
Preface	iii

Bölüm 1

Türkiye’de Sosyolojinin İlk İzleri: Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ve Ahmed Şuayb	1
<i>Akın Bakıoğlu</i>	

Bölüm 2

The Road to Sustainable Marketing: Exploring Benefits, Confronting Challenges and Finding Solutions	19
<i>Altuğ Ocak</i>	

Bölüm 3

E-öğrenmede Tedarik Zinciri Ağı Tasarımı	29
<i>Barış Kantoğlu</i>	

Bölüm 4

İklim Değişirken Kadın Olmak: İklim Değişikliğinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini Kaynaklı Kırılganlık	47
<i>Çiğdem Sema Sırma</i>	

Bölüm 5

- Stoacı Filozofların Feminist Olarak Adlandırılma İmkânları Üzerine Bir Değerlendirme 63
Elif Akgün Kaya

Bölüm 6

- Contemporary Approaches in Public Administration: Generation Z 81
Emrah Bekar
Esra Çukmaz

Bölüm 7

- Evliliğin Toplumsal Boyutu ve Homogami Evlilik 95
Esra Işık

Bölüm 8

- Tüketici Ataleti Nedir? Kavramsal Bir Değerlendirme 109
Ezgi Karataş Yücel

Bölüm 9

- Küresel Neoliberalizmin Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlere Yansıması 125
Serdar Aykut

Bölüm 10

- Sağlık Yönetiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım: Hastane Komuta Merkezi 143
Mehmet Gözlü

Türkiye’de Sosyolojinin İlk İzleri: Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ve Ahmed Şuayb

Akın Bakioglu¹

Özet

Ahmed Şuayb’ın “Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası” üzerindeki akademik katkıları, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki sosyolojik düşüncenin gelişimini ve dönemin sosyo-ekonomik bağlamını anlamamıza önemli bir pencere sunar. Şuayb’ın sosyolojik bakış açısı, toplumsal değişimi ele alırken evrimsel bir perspektife dayanır.

Coğrafi faktörlerin toplumsal yapı üzerindeki etkisi, Şuayb’ın çalışmalarında önemli bir rol oynar. Ona göre, bir toplumun coğrafi özellikleri, yönetim biçimlerini ve bireylerin davranışlarını etkiler. İş bölümü kavramı da Şuayb’ın yaklaşımının temel bir unsuru olarak öne çıkar. İş bölümünün toplumsal birimler arasında uyumlu bir işleyiş yarattığına inanır ve toplumsal yapıyı şekillendiren bir faktör olarak kabul eder.

Şuayb, toplumsal gelişmeyi yalnızca ekonomik büyüme ile açıklamak yerine, ekonominin toplumsal düzenle olan ilişkisine odaklanır. Ekonomi ile toplumsal yapı arasındaki bağlantıyı anlamak ve değerlendirmek, onun çalışmalarının merkezinde yer alır. Toplamları canlı organizmalar gibi görmesi, toplumsal değişimin sürekli bir evrimsel süreç olduğu fikrini vurgular. Ahmed Şuayb’ın çalışmaları, sosyoloji disiplininin Osmanlı toplumu ve diğer toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlama çabasının bir yansımasıdır. Onun evrimsel bakış açısı, coğrafi faktörlerin toplumsal yapıya etkisi ve ekonominin toplumsal düzenle ilişkisi gibi temel kavramları kullanarak toplumsal değişimi daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, akin.bakioglu@erzincan.edu.tr, 0000-0002-5108-2152

GİRİŞ

Sosyoloji bilimi ya da sosyolojik düşünce, on sekizinci yüzyıldan itibaren var olan düşünsel birikim çerçevesinde felsefe, tarih, antropoloji, ekonomi bilimleri ile siyasi etkileşimlerin toplumsal yönüne vurgu yapan sistematik ve analitik düşünme ve bakış açıları bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumsal olguların incelenmesi, sadece mevcut toplum yapısının analiziyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda büyük değişimlerin etkilerini anlama, bu değişimleri kontrol altına alma, yönlendirme ve toplumun sürdürülebilir gelişimini sağlama amacını da içermiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sosyolojik düşüncesi, toplumsal dönüşümü, endüstrileşme süreçlerini, iş bölümünün etkilerini, aile yapısının evrimini, dinin toplum üzerindeki rolünü ve toplumsal sınıfların oluşumunu kavramsal çerçevelerle ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki aydınlar, Batı filozoflarının etkisi altında kendi düşüncelerini formüle edip yayınlamışlardır, ancak bu, otokratik ve teokratik yöneticiler için bir tehdit haline gelmiştir (Berkes, 1936: 240).

Türkiye’de sosyolojinin evrimi, siyasi ve ideolojik dönüşümlerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dinamikler, sosyolojinin uzun vadeli ve sürekli bir gelişim yoluna girmesini zorlaştırmıştır. Türkiye’deki sosyoloji tarihinde önemli bir özellik, her dönemin önceki dönemin temel özelliklerini değiştirdiği bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Genellikle önceki dönemlerin önde gelen düşünürlerinin eserleri göz ardı edilerek hatırlanmamıştır. Bu durum, sosyoloji alanında kesintilerin yaşanmasına ve bir tür gelenek eksikliğinin oluşmasına yol açmıştır (Kayalı, 2005: 37). Ayrıca, yoğun siyasi odaklanma, geçmiş dönem sosyoloji metinlerinin anlaşılıp incelenmesini engellemiştir.

Osmanlı toplumunda sosyolojik düşüncenin gelişimi, zaman içinde kendi özgün yollarını izlemiş; Avrupa’daki benzer gelişmelere paralel bir süreç içerisinde gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’daki hızlı değişime tam olarak ayak uyduramamış olabilir ancak coğrafi olarak Batı Avrupa devletlerine yakın bir konumda bulunması nedeniyle, uzun bir dönem boyunca Avrupa’nın askeri, siyasi ve ideolojik etkilerine maruz kalmasına yol açmıştır. Bu coğrafi yakınlık hem Osmanlıların hem de Avrupalıların kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Quataert, 2008: 33). Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ile temaslarının sonucunda ticaret, diplomasi ve kültürel alışveriş yoluyla yeni fikirler tanışmıştır. Bu, Osmanlı sosyolojisine ve düşünce yapısına da etki etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi ve sonrasında, Osmanlı düşünürleri Batı’daki toplumsal ve siyasi gelişmeleri incelemeye, Osmanlı toplumunda benzer değişiklikleri teşvik etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi özgün,

sosyal ve kültürel dinamikleri vardı; bu da kendi sosyolojik düşüncelerini geliştirmelerine yol açmıştır. Osmanlı sosyolojisi, kendi coğrafi ve tarihsel bağlamında şekillenmiş ancak Avrupa'dan gelen etkileri de görmüştür. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, kültürel ve siyasi evriminde önemli bir bileşen olmuştur. Zaten sosyoloji literatürünün ilk çalışmaları bir ayağın Anadolu diğer ayağın ise Avrupa'da olduğunu net bir şekilde yansıtmaktadır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyolojik çalışmaların yapılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde Fransız sosyoloji ekolü, Osmanlı entelektüelleri üzerinde büyük etki yaratarak bu alandaki çalışmalara ilgi artmıştır. Yeni düşünce akımları, sosyolojiye olan ilgiyi artırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji disiplininin gelişimine katkıda bulunmuştur. Özellikle Ziya Gökalp tarafından Darülfünun'da kurulan sosyoloji bölümü, Sorbonne Üniversitesi'nde bulunan sosyoloji bölümünden bir yıl sonra kurulmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyolojik çalışmaların uluslararası düzeyde entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji alanındaki gelişmeler, Fransız sosyoloji ekolünün etkisiyle başlamış, özellikle Ziya Gökalp ve Ahmed şuayb gibi önemli düşünürlerin katkılarıyla ivme kazanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, 1912 yılında üniversitenin yeniden düzenlenmesiyle ilk sosyoloji derslerinin Ahmed şuayb tarafından verildiğini yazmakta ve ölüm tarihi olarak da 1914 yılını öne sürmektedir (Sezer, 1989: 40). Buna karşılık pek çok kaynak ilk sosyoloji dersini Ziya Gökalp'in verdiğini söylemektedir. Ancak bu bilgileri birbiriyle mukayese eden ve genel geçer kabul gören bir değerlendirme bulunmamaktadır (Sezer, 1989: 41). Yine çoğu kaynağa göre şuayb'ın ölüm yılı 1910'dur (Erdoğan, 2014: 82; Karakuş, 2015: 167; Yüzsüren, 2018: 267). Buna karşın bölümün Gökalp tarafından kurulduğu konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Sosyoloji de diğer tüm bilimler gibi süreklilik ve kopuşlarla dolu bir bilimsel serüvene sahip olduğundan öncüsü ya da kurucusunun kim olduğunun peşine düşmekten ziyade, sosyolojik yazın ve düşünce tarzı birikiminin Osmanlı toplumu ile devamındaki düşünce hattının üzerindeki etkisine odaklanmak birikimin daha açık bir şekilde görülmesine yol açacaktır. Kurumsal biçimde sosyoloji derslerinin bir kürsü çerçevesinde verilmesi, Osmanlı sosyologlarının dünya çapında sosyolojik tartışmalara katılmasıyla birlikte küresel düşünce akımlarını takip etmelerini sağlamıştır. 1924 yılında sosyolojinin liselerle öğretmen okullarında ders olarak okutulmaya başlanması (Aslan, 2011: 722), sosyoloji disiplininin daha fazla öğrenciyle akademisyen tarafından ilgi görerek toplumsal meselelere daha derinlemesine bir bakış sunmasına yardımcı olmuştur.

Özellikle Gökalp ve Şuayb tarafından kaleme alınan sosyolojik metinler, akademik dünyada büyük öneme sahiptir. Bu metinler, akademi öncesinde dahi, sosyoloji alanındaki çalışmaların öncüleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Rıza Tefvik, Ahmed Şuayb, Ahmet Rıza, Mustafa Suphi gibi isimlerin tercümeleri ve telif eserleri de sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu’nda akademik serüveninin öncesindeki önemli katkılardan birini temsil etmektedir (Bulut, 2014: 6; Parin, 2011: 140).

Osmanlı Toplumunda Batıya Yöneliş ve Sosyolojinin Art Alanı

Türkiye’deki sosyolojinin kökenlerine kısaca baktığımızda, bu disiplinin başlangıcının Fransız sosyoloji ekollerinden etkilendiği açıkça görülmektedir (Türhan, 2015: 266). Sosyoloji, Batı’dan Türkiye’ye aktarılan bir bilim dalı olmuştur ancak bu transfer sadece bilimsel bir değişim değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş dönemindeki toplumsal ve tarihsel dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Kaya, 2011: 9-15). Bu nedenle, Türkiye’de sosyolojinin gelişimi yabancı etkileri içermesiyle birlikte yerel, toplumsal ve siyasi ihtiyaçlara yanıt verme amacını da taşımıştır.

Özellikle Fransa’dan ilham alınan üç temel sosyoloji akımı, Türkiye’de önemli etkiler yaratmıştır: Le Play’ın etkisi altındaki “sosyal bilim” akımı, Spencer’in etkisiyle ortaya çıkan “organik sosyoloji” ve Durkheim’in etkisiyle gelişen “Durkheimci akım”. Bu akımların Türkiye’deki temsilcileri ise sırasıyla Sabahattin Bey, Ahmed Şuayb ve Ziya Gökalp olarak bilinmektedir (Sezer, 1989: 30-32). Bu düşünürler, Türkiye’deki sosyolojinin temelini atmış ve bu akımların etkisi altında farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Doğaldır ki Şuayb, Gökalp kadar tanınmamaktadır. Şuayb’ın hem erken yaşta ölmesi hem de fazla bir eser verememesinin yanında Gökalp’in siyasetle yakın ilişkisi (Çelebi, 2015: 21) ve bir takım kurucu fikirleri nedeniyle onu daha kalıcı hale getirmiştir.

Osmanlı toplumunda, III. Selim Dönemi’nden itibaren Batı’dan kaynaklanan düşüncelerin etkisi artmıştır. Ancak bu düşünceler, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra daha belirgin bir biçimde gündeme gelmeye başlamıştır (Akca, 2013: 19). Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme ve reform sürecinin önemli bir aşamasını temsil eder. Bu dönemde, Batı’dan gelen fikirlerle reform önerileri, Osmanlı hükümeti tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış ve bazı alanlarda uygulanmıştır.

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu’nun başındaki liderler tarafından sadece Batı karşısındaki geri kalmışlığın bir kabulü olarak değil, aynı zamanda bir tür teslimiyet olarak da görülmüştür. Osmanlı devlet adamlarına göre,

bu büyük imparatorluk uzun bir süre rakipsiz olarak varlığını sürdürmüştü ancak son birkaç yüzyılda önce gerileme, sonrasında çökme belirtileri göstermiştir. Bu nedenle, bu büyük imparatorluğu kurtarmanın gerekliliği ve yeterliliği, Batı'ya benzerlik göstermekte yatmaktadır (Durukan, 1991: 11). Bu çaba, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile rekabet edebilmesi ve ayakta kalabilmesi için Batı'nın siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel başarılarını yakından incelemeyi içermiştir. Tanzimat Dönemi reformları, bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirmek ve Batı'ya benzemek amacıyla başlatılmıştır. Bu reformlar, hukuki, idari ve eğitim alanlarında Batı standartlarını benimseyerek Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı ile daha uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreç hem Batı'nın etkisi altına girmenin hem de Osmanlı kimliğiyle uyum sağlamanın zorluğunu yansıtmıştır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık ve değişken tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Aslına bakıldığında sosyolojinin kurumsallaşması sonrası mücadelesi de Tanzimat'la başlayan aynı saikleri içermektedir. Bu süreçte, siyasi ve idari liderler, entelektüelleri aracılığıyla Batılılaşmayı temel bir araç olarak benimseyerek yerel-geleneksel kurumlardan uzaklaşmaya çalışmışlardır (Kasapoğlu, 2016: 1).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan on altı yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilan edilen ve modernleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan bir reform belgesidir. Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecini, Batı ile entegrasyonunu yansıtan bir belge olarak değerlendirilir. Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içsel sorunlarına çözüm bulma amacı taşıırken, aynı zamanda Batı'nın kurumsal yapısına benzeme çabaları ile kendi kültürel ve dini değerlerine sahip çıkma çalışmalarını bir araya getirir.

Islahat Fermanı'nın ana hükümleri arasında, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar veya Müslüman olmayanlar arasındaki hukuki davaların laik mahkemelerde görülmesinin öngörülmesi (Akşin, 2002: 132) önemli bir adımdır. Bu, Osmanlı hukuk sistemini modernleştirme amacını yansıtırken, aynı zamanda hukuki alanda Batı'dan ilham almanın bir sonucudur. Ferman ayrıca askerlik hizmetiyle ilgili önemli düzenlemeler içerir. Müslüman olmayanlar da askerlik hizmetine tabi tutulmuş ancak bedel ödeyerek askerlikten muaf olma imkânı tanınmıştır (Akşin, 2002: 132). Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik yükünün daha adil bir şekilde dağıtılması amacını taşıırken, aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin bu yükümlülükten feragat etme olanağına sahip olmalarını sağlar. Islahat Fermanı, yerel mevzuata uyulması koşuluyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkını tanımıştır (Akşin, 2002: 132). Bu durum yabancı yatırımcılar ile yerleşik yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet haklarına sahip

olmalarına imkân tanımıştır. Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme yolundaki adımlarını gösterirken, aynı zamanda kendi kimliğine ve değerlerine bağlı kalmaya çalışmasının bir yansımasıdır. Ancak bu çabalara rağmen Tanzimat Dönemi’nden sonra başlayan Batıya yönelme ve modernleşme çabalarının hem devletin hem de toplumun yapısında gerçek anlamda çağdaşlaşma sağlayamadığı, bu çabaların genellikle idare-i maslahat (çıkarların gerektirdiği gibi idare etme) olarak taklit seviyelerini aşamadığı bilinmektedir (Giritli, 1974: 33).

Tanzimat Dönemi’nde, yasaların etkin bir şekilde uygulanması ve üstün bir hukuk düzeninin sağlanması konusundaki çabalar beklenen sonuçları vermemiştir. İktidarın temeli daha tutarlı, rasyonel bir zemin üzerine oturtulmalıydı. Bu amaçla, 1876 yılında Kanun-i Esasi (Anayasa) ilan edildi. Bu adım, Osmanlı İmparatorluğu’nda monarşiden daha anayasal bir yapıya geçişin bir ifadesiydi. Kanun-i Esasi, siyasi gücün kaynağını hukuki bir belgeye dayandırmak, Osmanlı İmparatorluğu’nda daha sistematik bir yönetim biçimi oluşturmak amacıyla hayata geçirildi. Bu adım, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi yapısında önemli bir dönüşümü temsil etmesiyle birlikte anayasa temelinde bir monarşiye geçişin başlangıcını simgeliyordu.

Jön Türkler, bu dönemin ilk günlerinden itibaren özgürlüğün kapılarına gelmişlerdir. Bu özgürlük dönemi, sadece Batı’dan alınan fikirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Batı’nın fikirlerini ve bu fikirlerin doğal zorluklarını da getirmiştir. Dağınık bir şekilde bulunan entelektüel gruplar, belirli medya organlarında bir araya gelmişler ve İmparatorluğun altı yüzyıllık tarihinde en kritik anlarından biri olan çöküşünü engellemek için çözümler aramışlardır. Bu nedenle, Osmanlı tarihinde ilk kez siyasi fikir hareketleri ortaya çıkmıştı (Tunaya, 1996: 76). Ancak bu reformlar sınırlı kalmış ve tam anlamıyla toplumun geniş kesimlerine ulaşmamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ise Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal bir düzenin yeniden kurulduğu bir dönemi temsil eder. Bu dönemde, Batı’dan gelen düşünceler ve siyasi reform önerileri daha geniş bir kabul görebilmiştir. II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunda siyasi katılımın arttığı, basın özgürlüğünün tanındığı ve halkın siyasi fikirlerini ifade etme hakkının genişlediği bir dönemi işaret eder. Bu nedenle, Batı’dan kaynaklanan düşünceler ve reformlar Tanzimat Dönemi’nde başlamış olsa da II. Meşrutiyet Dönemi, bu fikirlerin daha derinleşerek yaygın bir şekilde topluma yayıldığı bir dönem olmuştur. Böylece, Osmanlı toplumu daha fazla Batı etkisi altına girmiş ve modernleşme süreci daha fazla ivme kazanmıştır. Aynı zamanda Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası çevresi, kendi düşüncelerini ifade edebilecekleri bir dergi etrafında bir araya gelme niyeti taşımışlardı. Bu reform dönemlerinde Osmanlı Devleti, Trablusgarp’ta,

Balkanlarda savaştı. Bunun yanında I. Dünya Savaşı'na girdi. 1918 yılında İtilaf Devletlerinin baskısıyla parlamento kapatılmış, kapatılmadan yaklaşık dört sene sonra da Osmanlı Devleti tarihe karışmıştır. Ek olarak Gökalp'in de sosyoloji yapmaya başladığı tarihler yine 1908 sonrası dönemle başlamaktadır (Bulut, 2012: 98).

Türkiye'deki sosyoloji yazını, yukarıda bahsedilen değişimlerle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu değişimin yönünü belirlemek, Batı'daki düşünsel gelişmeleri takip etme amacını taşıyan bir dizi ekolün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ekoller, Batı'daki sosyoloji biliminin kurumsal temellerini benzer Şekilde kurmak ve gelişmeyi yönlendirmek için sosyoloji disiplini içinde değerlendirmeler yapmışlardır. Türkiye'deki sosyoloji tarihine ilgi duyan ve bu alandaki düşünce üreten pek çok kişi, sosyolojinin ilk kurucuları olarak genellikle Ahmet Rıza Bey, Ahmet Şuayb, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'i kabul etmektedir (Erkul, 2008: 25). Le Play'n etkisi altındaki "sosyal bilim" akımı, Spencer'in organik sosyolojisi ve Durkheim'in etkisiyle gelişen Durkheimci akımın yanı sıra, Türkiye'de etkili olmuş bir diğer önemli sosyoloji akımı da Marksist ekoldür. Bu Marksist ekol, TevfikNejat'ın iştirak dergisi bağlamında Şekillenmiştir (Erişçi, 1941: 160).

Türkiye'deki sosyoloji tarihini kısaca ele aldıktan ve bu çeşitli düşünce akımlarının etkisini anladıktan sonra, Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi'nin rolüne odaklanarak sosyal bilimlerin gelişimini daha ayrıntılı bir Şekilde ele alabiliriz. Ayrıca, bu bağlamda "gelişme, kalkınma" kavramlarının sosyal bilimlerin evriminde nasıl bir rol oynadığını daha iyi anlayabiliriz.

Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Evrimi: Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi'nin Rolü

Gelişme ve kalkınma terimlerinin birbiri yerine kullanılması, ekonomik büyümenin gelişmeyi sağlayacağına dair yaygın bir inanç ve uzun süredir devam eden "Batıdan geri kalmışlık" miti, sosyal bilimlerin düşünsel gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, birçok araştırma ve analiz, bir Şekilde kalkınma konsepti etrafında dönüp durmuş, "Türkiye'nin nasıl ilerleyebileceği" veya "Muasır medeniyetler seviyesine nasıl erişilebileceği" soruları genellikle ekonomik gelişmişlikle ilişkilendirilmiştir. Bu süreçte, evrensel normlara uygun olan yaklaşımlar bile yerel analizlerin sınırlı perspektiflerine sıkışmıştır. Bu durum, sosyal bilimlerin Türkiye'de ve benzeri ülkelerde gelişimini etkileyen önemli bir faktördür. Çünkü bu yaklaşım, gelişme ve kalkınma meselelerini sadece ekonomik büyümeyle sınırlı bir perspektifle ele almayı teşvik ederken diğer sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri göz ardı etmiştir. Bu dar bakış açısı, toplumsal ve insan odaklı

kalkınma yaklaşımlarını gölgede bırakmış; sadece ekonomik göstergeler üzerinde yoğunlaşmayı teşvik etmiştir. Sosyal bilimsel bir perspektifin özellikle de sosyolojinin gelişmesi, toplumsal ve toplum içerisinde bireyin ekonomik büyüme gibi diğer göstergelerle birlikte düşünülmesini gerektirir. Bu nedenle Osmanlı’da da sosyal bilimlerin gelişiminin anlaşılması için, bu göstergeleri bir arada değerlendiren yazınlara odaklanmak gerekmektedir. Sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerin ekonomik gelişme ile nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak, kalkınma sürecinin daha kapsamlı bir perspektiften ele alınmasını sağlar. Bu, sadece ekonomik göstergeler üzerinde değil, aynı zamanda toplumsal ve insan odaklı kalkınma yaklaşımlarının da göz önünde bulundurulmasını teşvik eder. Dolayısıyla, Türkiye gibi ülkelerde sosyal bilimlerin gelişimini etkileyen önemli bir faktör, daha geniş bakış açısının benimsenmesi ve gelişme ile kalkınma meselelerinin çok boyutlu bir şekilde ele alınmasıdır.

Toplumsal sorunlar ve gelişme ile ilgili olarak Osmanlı’da yayınlanan en önemli dergi *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Dergisi*’dir. Dünyada giderek yaygınlaşmaya başlayan pozitivism akımının da sözcüsü olan (Erdoğan, 2014: 86) dergi ekonomik gelişmişlik ile toplumsallığı ilişkilendiren, sosyolojiye vurgu yapan ilk süreli yayındır (İ. Doğan, 1999: 58). *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, sosyoloji ismini kullanan ilk dergi olarak da bilinmektedir (Akpolat, 2016: 107).

Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, 28 Aralık 1908 ile 14 Mart 1911 tarihleri arasında 27 sayı olarak yayınlanmıştır. Ancak, 18-21. sayılar bir arada yayınlandığı için, dergi aslında toplamda 24 sayıdan oluşmaktadır (Karaman, 2004: 66). *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*’nda en fazla yazıya imza atan yazarlar arasında Ahmed Şuayb 38 makaleyle öne çıkıyor. Onu takip eden yazarlar Mehmed Cavid 20, Rıza Tevfik 17 ve Bedi Nuri 14 makale ile dikkat çekiyorlar (Efe, 2010: 210).

Dergi özellikle Şuayb’ın Fransız olgucu ve edebiyat çalışmalarıyla bilinen Hippolyte Taine hakkında daha önceden yazdıklarının (Karakuş, 2015: 180) devamı niteliğindeki yazıları (Akca, 2013: 49) ile temelde olgucu bir bakış açısına sahiptir. Dergide genel olarak ekonomik ve sosyal bilimler alanında filozofik düşüncelere odaklanan yazılar bulunmaktadır. *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*’ndaki makalelerin dört temel kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür. Bu kaynaklar, Le Play ekolü, Comte pozitivismi, Spencer evrimciliği ve J.S. Mill tarafından ifade edilen, parlamenter sisteme karşı eleştirel bir liberal yaklaşımı içerir. Bu kaynakların ortak özelliği, sosyal olayların ve kurumların bilimsel bir yöntemle anlaşılabilir olduğunu savunmaları; Fransız İhtilali’nin neden olduğu karmaşaya karşı istikrarın

yeniden sağlanmasını arzulamaları; kısmen veya tamamen doğa bilimlerinden türetilen yöntemlerin sosyal alanlara uygulanmasına olumlu bir bakış açısına sahip olmalarıdır (Atilla Doğan ve Alkan, 2010: 11-12).

Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyal bilim dergisidir. 1908 yılında Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavid Bey tarafından kurulan dergi, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında reform ve gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Temelde iş bölümüne dayalı uluslararası bir ayrışmayı da savunan dergi çevresi (Erdoğan, 2014: 78) sanayileşme yerine tarımsal kalkınmayı salık vermektedir.

Derginin sunuş yazısı (Ahmet Şuayb, Cavid ve Tevfik, 2015) derginin temel amacını, kapsamını ve önemini açıklamaktadır. Yazıda, derginin temel amacının ülkenin ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarına katkı sağlamak olduğu belirtilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, dergide ekonomik ve sosyal sorunlara odaklanan makaleler, incelemeler ve çeviriler yayınlanacaktır. Yazıda, sosyal bilimlerin önemi de vurgulanmıştır. Sosyal bilimlerin, toplumun sorunlarını anlama ve çözüme konusunda önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmiştir. Özellikle Auguste Comte ve Le Play gibi düşünürlerin sosyal bilimlere yaptığı katkılar övülmüştür. Yazının sonunda, derginin sosyal bilimlere olan katkısı ifade edilmiştir. Derginin, sosyal bilimlerin gelişmesine, yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı da vurgulanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, derginin genel olarak doğrudan siyaset yapmak yerine Osmanlı'da yaşanan sorunlara daha akademik bir tavırla yaklaştığını iddia eder (Ülken, 1994: 161). Dergideki makaleler, dönemin belirli entelektüel akımlarının etkileşim içinde olduğu bağlamda yazılmış olsa da Batılı düşünürlerin değerlendirmeleri, kendi toplumlarının gerçeklikleriyle karşılaştırma ve eleştiri unsurları içermeye çalışmışlardır. Bu nedenle, Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası yalnızca belirli bir entelektüel ekolün etrafında şekillenmiş bir yayın değildir. Ahmet Şuayb, analizlerinin derinliğine rağmen ansiklopedik yazılar yazan bir akademisyen izlenimi verirken, Bedi Nuri ise sosyolojiyi bir mülki idareci olarak kullanmaya çalıştığı için ve her ikisi de fikirlerini olgunlaştıramadan genç yaşta vefat ettikleri için, Türk sosyoloji tarihinde pek bilinmeyen figürler olarak kalmışlardır (Demircioğlu, 2020: 662).

Derginin yazarları çoğunlukla toplumda ve siyasette nüfuzlu kişilerdir (Yüzüstren, 2018: 265). Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan bir yayın politikası izlemektedir. Bu bağlamda, ekonomik olarak gelişmiş devletlerin model alınmasına; başarılı stratejilerinin incelenmesine odaklanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal potansiyelini ve yer

altı-yer üstü kaynaklarına dayalı kalkınma modelini incelemektedir. Dergi, Osmanlı’nın sanayi yatırımlarına eleştirel bir yaklaşım benimsemekte ve serbest piyasa ekonomisinin Osmanlı toplumuna etkilerini değerlendirmektedir (Efe, 2010: 214). Derginin ekonomik, siyasi ve toplumsal konuları sosyolojik bir perspektifle ele alması, Osmanlı toplumunun derinlemesine incelenmesine zemin hazırlamakla birlikte Türkiye’deki sosyolojik gelişimin evrimini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu analiz, Ahmet Şuayb’ın düşünsel mirasının yanı sıra dönemin ideolojik ve düşünsel bağlamını aydınlatarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal bilimlerin gelişimine önemli bir perspektif sunmaktadır.

Ahmed Şuayb’ın Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Dergisi’ndeki Makaleleri ile Temel Sosyolojik Görüşleri

Türkiye’deki sosyoloji alanının evrimi ve gelişme yazılarının önde gelen figürlerinden biri olan Ahmet Şuayb, genellikle göz ardı edilen bir isim olmasına rağmen, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Türkiye’deki sosyolojik gelişimin yönünü, gelişme yazılarının tarihini daha iyi anlamak amacıyla Ahmet Şuayb ve onun yazarlarından biri olduğu “Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası” üzerine bir analiz gerçekleştirmek; derginin yayımlandığı ideolojik ve düşünsel ortamı daha iyi anlayıp değerlendirmemize katkı sağlayacaktır. Dergiye hâkim olan sosyoloji bakış açısı (İ. Doğan, 1999: 80), dönemin sosyolojik perspektifine uygun olarak ekonomik, siyasi ve diğer meseleleri sosyolojik açıdan ele alması Osmanlı toplum yapısının daha belirgin bir şekilde anlaşılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Osmanlı’nın son dönemindeki akademi öncesi sosyolojinin öncülerinden olan (Bulut, 2014: 6) Ahmed Şuayb’ın Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Dergisi’ndeki yazılarının neredeyse tamamı aynı başlık altındaki yazı dizisi şeklindedir. Bu makalelerden 17 tanesi “Fransa İhtilâl-i Kebiri”, 8 tanesi “Rusya”, 3 tanesi “Avâmil-i İctimaiye”, 3 tanesi “Borsa Muamelatı”, 2 tanesi “İstikraz Mukaveleneleri”, 2 tanesi “İstikrazat” konularında yazılmıştır. Ahmed Şuayb’ın akademik kariyeri sadece “Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası”ndaki yazılarıyla sınırlı değildir. Hukuk mezunu olan (Sakallı, 2012) Şuayb’ın ayrıca, Servet-i Fünun dergisinde yayımlanan seçme yazılarından oluşan “Hayat ve Kitaplar” (Ahmed Şuayb, 1901), hukuk fakültesinde verdiği ders notlarından oluşan “Hukuk-u İdare” (Şuayb, 1910) gibi kitap çalışmaları da bulunmaktadır. Hukuk mezunu Şuayb’ın kitap çalışmalarıyla birlikte Tanzimat öncesi sınırlı hukuk tanımlarının evrimini gözlemlemekteyiz. Tanzimat sonrasında ise düşünürlerin önerdiği yeni tanımlar, hukuk bilimine felsefi ve sosyolojik bir bakış açısı getirerek

disiplini zenginleştirmiştir. Tanzimat öncesindeki hukuk tanımları sadece “Fıkıh” ile sınırlıydı. Tanzimat sonrasında, Namık Kemal ve Ahmet şuayb gibi düşünürlerin önerdiği tanımlar, hukuk bilimine felsefi ve sosyolojik bir bakış açısı getirdi (Fındıkoğlu, 1947: 186).

Ahmet şuayb’ın bilimsel çalışmaları ve yaklaşımları özellikle *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*’nda kaleme aldığı yazılarda daha iyi anlaşılabilir ve görülebilir (Koçer, 1974: 27). şuayb’ın dergi içerisindeki yazıları temel olarak yazı dizisi şeklinde birbirini takip eden yazılardan oluşmaktadır.

Genelde şuayb Fransız İhtilali’yle ilgili değerlendirme yazıları yazmıştır. Bunlara ek olarak güncel, ekonomik, sosyolojik ve tarihsel konulara değerlemiştir. Tarihi ve sanat tarihini de sosyolojik olarak ele alınmasının önemine vurgu yapan (2015a) şuayb’ın disiplinler arası bir yaklaşım benimsediğini ve hukukun sadece hukuk kitaplarından ibaret olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Ona göre, hukukun toplumsal ve kültürel bağlam içinde anlaşılması, bu alandaki düşüncelerin zenginleştirilmesi için önemlidir.

Tarihi de bir evrim süreci olarak okuyan şuayb’ın evrimci toplumsal bakış açısı Fransız İhtilali gibi ihtilallere olumsuz yaklaşmasının nedenidir (Atıla Doğan, 2011: 82). Devrimler yerine evrimleri toplumsal dönüşümün merkezine koyar. Fransız toplumu gibi devrimci bir çizgi yerine İngiltere toplumu gibi evrimci ve reformist olmayı (Erdoğan, 2014: 80) toplumsal birikimin en iyi şekilde kullanılması açısından önemser (Ahmed şuayb, 2015i: 71).

Ahmed şuayb’ın makalelerinin içeriğine dayalı olarak, şuayb’ın sosyolojik çalışmaları, toplumsal ve ekonomik konulara odaklanan çok yönlü bir sosyolog olarak tanımlanabilir. Makalelerinin ana başlıkları arasında Fransız Devrimi, toplumsal sorunlar, ekonomik sistemler, Rusya, finansal anlaşmalar, diğer çeşitli toplumsal ve tarihsel konular yer almaktadır. Bu konular, şuayb’ın toplumsal değerimleri, ekonomik yapıları ve tarihsel olayları analiz etme yeteneğini yansıtmaktadır. Örneğin Fransız Devrimi’ni ele aldığı yazı dizisi niteliğindeki makalesi Fransa’daki ekonomik durumu analiz ederek bu ekonomik durumun sınıflara arasında nasıl gerilime yol atığından bahsetmektedir (Ahmed şuayb, 2015f: 85-96). şuayb’ın “Fransa İhtilāl-i Kebiri” konusundaki çalışmaları, toplumsal dönüşümünü inceleyerek sosyal değerimin dinamiklerini anlama çabasını göstermektedir. Aynı şekilde, “Avāmil-i İçtimaiyye” ve “Borsa Muamelatı” gibi başlıklar altında ele aldığı konular, toplumsal sorunları ve ekonomik ilişkilere ilişisini yansıtmaktadır. İstikraz Mukavelenmeleri ve istikrazat konuları, finansal

ilişkiler ve ekonomik sistemler hakkında bilgi verirken, diğer başlıklar olan “Bütçe”, “Devlet ve Cemiyet”, “Düvel-i Mütemeddinenin Siyaset-i Mezhebiyeleri”, “Hilafet ve Saltanat”, “Hürriyet-i Mezhebiye”, “İhtilal-i Kebir”, “İkinci Filib”, “Viyana Müemmiri” ve “Yirminci Asırda Tarih” Şuayb’ın geniş bir toplumsal yelpazede çalıştığını göstermektedir. Ahmed Şuayb’ın akademik katkıları, toplumsal, ekonomik ve tarihsel fenomenleri derinlemesine inceleyen bir sosyolog olarak, çeşitli alanlarda önemli bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.

Ahmed Şuayb, toplumsal evrim fikrini benimsemekteydi. Bu görüşe göre, toplumlar ani bir şekilde gelişim göstermezler. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal ilerleme, aniden gerçekleşen bir sıçramaya dayalı değil, toplumsal tarihin sürekli gelişme süreciyle ilişkilendirilir. Ek olarak halkın milletin yüzeydeki temsilini kaybettiği durumlarda, hükümetin yönetim tarzının otoriter eğilimlere yol açacağına inanmaktadır (Ahmed Şuayb, 2015g: 354; 2015h: 157). Yazının kaleme alındığı dönemin atmosferini dikkate aldığımızda, Tanzimat ve Islahat fermanları veya II. Meşrutiyet’in ilanı gibi olayların aniden her şeyi düzeltmeyeceği fikri, Şuayb’ın bakış açısını yansıtmaktadır. Değişim sürekli bir gelişme sürecidir ve yavaşça gerçekleşir. Ona göre belirli bir zaman içerisinde, kendi seyrinde yapılmış yasalardan daha sağlam bir şey yoktur (Ahmed Şuayb, 2015c: 42) Fransız Devrimi gibi toplumsal sıçramayı ve ani toplumsal değişmeyi hedefleyen hareketler bu nedenle yersizdir. Ona göre Fransız Devrimi’nde istenen toplumsal değişime asla elde edilmemiştir (Erdoğan, 2014: 80).

Ahmet Şuayb, tıpkı İbn-i Haldun gibi, özellikle ülke analizlerinde coğrafi faktörlere büyük bir önem atfetmektedir (Ahmed Şuayb, 2015b: 38). Ona göre ülkelerin coğrafi özellikleri, yönetim biçimlerine ve insanların davranışlarına etki eder. Toplumsal kurumların oluşumunda iklim ve coğrafyanın önemli bir etken olduğunu savunmaktadır (Ahmed Şuayb, 2015c: 94). Bu bağlamda, bir toplumda bireyselliğin daha yaygın olarak görülmesi, insanların birbirlerinden uzak yaşamaları ve kendi kendilerine bakmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Coğrafi etkenler, temelde Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklılıkların analizinde kullanılmaktadır.

Şuayb’ın toplum oluşumunu ele aldığı yaklaşımında iş bölümü büyük bir öneme sahiptir. Onun bakış açısı, bir organizma perspektifini yansıtır; toplumu canlı bir varlık gibi tasvir eder. Bu bakış açısına göre toplumsal birimler, yeteneklerine uygun olarak kendilerine verilen görevleri yerine getirir. Bu süreç, toplumsal birimler arasında bir dayanışmayla birlikte ve uyum oluşturur. Her toplumsal birim, belirli bir işlevi yerine getirir ve bu işlevlerin uyumu toplumsal yapıyı şekillendirir. Osmanlı İmparatorluğu

Dönemi'nde toplum yapısının büyük bir değişim sürecinden geçtiğini görmek, bu değişimin analizini yapmak oldukça doğaldır. Ahmed Şuayb, bu değişimi doğrudan anlatmak yerine, değişimin sosyolojik özelliklerini anlamak amacıyla devletin ve toplumsal birimlerin temel yapılarını incelemeye çalışmıştır. Ona göre bu yapılar çatışma ve mücadele çerçevesinde ele alınmalıdır (Atıla Doğan, 2011: 80). Çünkü Osmanlı toplumu, Batı medeniyeti gibi belirli bir kültür mirasına sahipti. Batı'nın günümüzdeki gelişmişlik düzeyinin gerisinde gibi görünse de ahlaki değerleri koruyarak gerçekleştirilecek bir gelişmenin Batı'nın önüne geçilebilecek bir sıçramaya yol açabileceğine inanmıştır. Bunun sağlanabilmesi için ise toplumun bütünüyle iş birliği yapması gerektiğine inanmıştır. Devletler, toplumların evrimi sonucunda ortaya çıkmış kurumsal yapılar olarak kabul edilir. İş bölümünü paylaşan, toplumsal bir bütünlük oluşturan bu birimlerin gereksinimlerini karşılamak ve düzeni sürdürebilmek için kurumsallaşmış bir düzene ihtiyaç vardır. Bu da toplumsal kurumlarla bireylerin bir arada uyum içinde çalışmasından türetilir.

Ahmed Şuayb, bir toplumun gelişmesini sadece ekonomik büyümeyle sınırlamayı yanlış bir yaklaşım olarak görmekte; sadece maddi zenginliğe odaklanan bir gelişme yaklaşımının sıkıntılara ve ahlaki çöküntülere yol açacağını düşünmektedir (Ahmed Şuayb, 2015b: 48). Ekonomiyle toplumsal düzen arasındaki ilişkiyi önemser. Ona göre toplumsal hayatın farklı yönlerinin sorununun temel nedeni ekonomiktir; yalnızca ekonomi, toplumsal sorunları teşhis edip çözebilir (Ahmed Şuayb, 2015d: 185). Ancak paranın sorunları çözmeye kapasitesini yaratan şey de demokrasidir (Ahmed Şuayb, 2015d: 191). Bu sebeple tek yönlü bir kalkınma anlayışıyla paranın medeniyetle eş tutulması yanlıştır. Batı'daki gelişmenin olumsuz yönlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. Şuayb'ın yaklaşımında Batı, sadece olumlu bir örnek veya ulaşılmaması gereken bir hedef olarak görülmez. Batı'da birçok olumsuz özellik bulunduğuna inanır, bunların arasında en kötüsünün ekonomizm olduğunu vurgular.

SONUÇ

Ahmed Şuayb'ın yazdıkları, bütünsel bir bakış açısıyla ele alındığında, Batı'nın gelişiminin aniden meydana gelmediği ve bu tür bir gelişmişlik seviyesine ulaşmak için Batı'nın gelişiminin doğru bir şekilde analiz edilmesi gerektiği sonucunu vurgulamaktadır. O dönemde gerçekleştirilen reform çabalarını olumlu bir şekilde değerlendirmesine rağmen yanlış adımların olumsuz sonuçlar doğurmasını engellemek için siyasetçilere düşen önemli sorumlulukların olduğunu ifade etmektedir. Bir akademisyen olarak kendi üzerine düşen görevin de farkındadır, bu görevi yerine getirmek için çaba

harcar. Akademik ilgisinin arkasında toplumsal dönüşüme yön vermek vardır. Bu nedenle toplumu oluşturan edebiyat, hukuk gibi temel alanlara ilgi duymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Ahmed Şuayb, siyasal ve sosyal kurumları toplumsal olayların sonucu olarak görmektedir. Ayrıca bir toplumun nasıl yönetildiği veya kurumsal yapılarının nasıl işlediği konularını o toplumun birikimleri ve koşullarıyla ilişkilendirmektedir. Şuayb, biyolojik organizmanın gelişimi ile toplumların gelişimi arasında bir benzerlik kurar ancak bu benzerlik organizmacı bir yaklaşımın ötesine geçer. Toplumsal işleyişi hem organizmanın hem de coğrafi koşulların etkileriyle açıklar. Bu, onun biyo-organizmacı bakış açısına vurgu yapmasını sağlar. Şuayb’a göre, devletlerin evrimini anlamak için iş bölümünün ve toplumsal birimler arasındaki uyumun analiz edilmesi esastır. Devletler veya hükümetler, toplumsal birimler arasındaki dengeyi sağlama ve sürdürme ihtiyacından doğan doğal kurumlardır. Devletlerin oluşumunda etkili olan temel faktörlerden biri coğrafyadır. Siyasal kurumlar, çevresel koşullara bağlı olarak şekillenir ve gelişir.

Ahmed Şuayb, kendi dönemini değerlendirirken toplumsal gelişmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan demokrasinin, parayı ve paranın üstünlüğünü iktidar yapmasını eleştirmektedir. Ona göre, toplumsal ilerleme sadece maddi zenginlikle sınırlı olmamalı, ahlaki gelişme ile paralel bir şekilde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Batı’yı eleştirir. Demokrasi ve bireyselliğin gelişmiş olduğu toplumlarda bireylerin, toplumsal uyumu göz ardı ederek kendi çıkarlarını para hırsıyla takip etmeleri durumunda toplumsal uyumun bozulacağını ifade eder.

KAYNAKÇA

- Akca, Ü. (2013). *Ulum-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası: Sosyolojinin Türkiye'ye Girişİ*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akpolat, Y. (2016). *Ulum-u İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası'nda Ahmed Şua-yıb. Sosyologca*, 11-12, 107-113.
- Akşin, S. (2002). *Siyasi Tarih*. S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 73-188): Cem Yayınevi.
- Aslan, E. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı". İlköğretim online, 10(2), 717-734.
- Berkes, N. (1936). *Sociology in Turkey*. *American Journal of Sociology*, 42(2), 238-246.
- Bulut, Y. (2012). Türkiye'de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(10), 91-103.
- Bulut, Y. (2014). Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı. *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology* (28).
- Çelebi, N. (2015). *Sosyoloji Tarihimize Kısa Bir Bakış*. *Sosyoloji Konferansları* (52), 13-28. doi:10.18368/IU/sk.62303
- Demircioğlu, Z. (2020). Türkiye'de Sosyolojik Düşüncenin Doğuşu: Düşünür-ler, Düşünce Çevreleri ve İlişkiler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğ-rafya Fakültesi Dergisi, 60(2), 653-671.
- Doğan, A. (2011). Osmanlı Modernleşmesi, Fransız İhtilali ve Ahmed Şua-yb Örneği. *Liberal Düşünce Dergisi* (62), 77-96.
- Doğan, A. ve Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası, Seçkinci Bir Devlet Anlayışının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, İ. (1999). *Sosyolojik Düşüncenin Osmanlı'daki Kaynakları: "Ulüm-ı İktisâdiyye ve İçtimâiyye Mecmuası" Örneği*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1), 49-82.
- Durukan, H. (1991). *Türkiye Nasıl Laikleştirildi: Çıdam Yayınları*.
- Efe, A. (2010). Türkiye'nin İlk Sosyoloji Dergisi: *Ulüm-i İktisâdiyye Ve İçtimâiyye Mecmûası Ve 'Mukaddime ve Programı'*. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 6(24), 205-216.
- Erdoğan, A. (2014). *Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulüm-ı İktisadiyye ve İçti-maiyye Mecmuası*. *Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 73-91.
- Erişçi, L. (1941). *Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(1), 159-169.

- Erkul, A. (2008). Ahmet Rıza Bey. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türkiye’de Sosyoloji: (İsimler- Eserler)* (s. 25-68): Phoenix Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *İctimaiyat* (Cilt 319). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Giritli, İ. (1974). *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karakuş, M. (2015). Son Dönem Osmanlı Aydınlarından Ahmet Şuayb’ın Fikrî Yapısı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 167-187.
- Karaman, D. (2004). *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimaiye Mecmuası*. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 28(1), 65-87.
- Kasapoglu, A. (2016). Problems with Sociology Education in Turkey on its 100th anniversary. *SAGE Open*, 6(1), 1-13. doi:10.1177/2158244016628589
- Kaya, T. (2011). *Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu İlişkinin Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası: I. Toplumdan soyutlanmış düşünce ve direnç potansiyeli* (Cilt 1): Deniz Kitabevi.
- Koçer, H. A. (1974). *Türk Sosyoloji Araştırmaları No.I*. Ankara: Baylan Matbaası.
- Parin, S. (2011). Durkheim Sosyolojisi’nde Türkiye’den Hukukçu Bir İsim: Hüseyin Nail Kubalı ve Sosyoloji Dersleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(21), 137-146.
- Quataert, D. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallı, F. (2012). Ahmet Şuayb’ın “Musahabe-i Edebiyye” ve Diğer Yazıları. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(24), 171-186.
- Sezer, B. (1989). *Türk Sosyologları ve Eserleri I*. İstanbul University Journal of Sociology, 3(1), 1-96.
- Şuayb, A. (1901). *Hayat ve Kitaplar: Tetebbuât-ı Edebiye ve Tarihîye: Âlem Matbaası*.
- Şuayb, A. (2015a). *Abidat ve Asar-ı Sanat*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 21-22). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015b). *Avamil-i İctimaiye 1: Irk Nazariyesi*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 29-52). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015c). *Avamil-i İctimaiye 2: Tesirat-ı Muhitiye*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 93-101). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015d). *Avamil-i İctimaiye 3: Para*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 180-199). İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Şuayb, A. (2015e). Devlet ve Cemiyet. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 41-52). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015f). Fransa İhtilal-i Kebiri. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 84-97). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015g). Fransa İhtilal-i Kebiri. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 348-354). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015h). Fransa İhtilal-i Kebiri Kısım-ı Sani. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 149-160). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015i). Fransa İhtilal-i Kebiri (Maba'd)13. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 71-78). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A., Cavid, M. ve Tevfik, R. (2015). Mukaddime ve Program. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 5-11). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (1910). *Hukuk-ı idare: Hürriyet Matbaası*.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Turhan, R. (2015). Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 259-291. doi:10.16917/sd.63083
- Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi: Ülken Yayınları*.
- Yüzsüren, N. (2018). Seküler/Laik Düşüncenin Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası Örneğinde Değerlendirilmesi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 258-289.

The Road to Sustainable Marketing: Exploring Benefits, Confronting Challenges and Finding Solutions

Altuğ Ocak¹

Abstract

In today's world, businesses are experiencing a profound transformation driven by environmental challenges and a heightened sense of social responsibility. Sustainability has evolved from a mere buzzword into a vital strategy reshaping how companies operate and present themselves to the world. Sustainable marketing has emerged as a beacon of hope, offering businesses a unique opportunity to make a positive impact on the planet while also strengthening their brand and financial performance. This article delves into the myriad benefits of sustainable marketing and explores why it has become a strategic imperative for 21st-century businesses. From environmental stewardship and enhanced brand reputation to cost savings, innovation and long-term sustainability, it examines the multifaceted advantages sustainable marketing offers. Moreover, it uncovers how sustainable marketing serves as a catalyst for employee engagement, talent acquisition and positive social impact – all integral to a company's success and longevity. As we embark on this exploration of sustainable marketing, it becomes abundantly clear that it's not just about financial success; it's about doing good for the planet and your brand. The synergy between business success and responsible, sustainable practices demonstrates the transformative power of ethical marketing strategies.

1. Introduction

In an age marked by unprecedented environmental challenges and heightened social consciousness, the world of business is undergoing a profound transformation. Today, sustainability isn't just a buzzword; it's a powerful and imperative strategy that is reshaping the way companies operate and market themselves. Sustainable marketing has emerged as a

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-8018-4158>

beacon of hope, offering businesses a unique opportunity to make a positive impact on the planet while simultaneously bolstering their brand and financial performance.

The traditional paradigms of marketing, focused solely on profit margins and market share, have evolved. In 2024, consumers have become discerning global citizens who scrutinize not only the quality and price of products and services but also their ethical and environmental implications. They demand more from the companies they support – not just exceptional value, but a commitment to principles that resonate with their values.

This shift towards conscious consumerism isn't merely a passing trend; it's a fundamental transformation in the relationship between businesses and their customers. Companies that recognize the significance of this shift and embrace sustainable marketing are not only contributing to a brighter and more sustainable future but also positioning themselves for long-term success in a competitive marketplace.

In this article, we will delve into the myriad benefits of sustainable marketing and explore why it has become a strategic imperative for businesses in the 21st century. From environmental stewardship and enhanced brand reputation to cost savings, innovation, and long-term sustainability, we will examine the multifaceted advantages that sustainable marketing offers. Moreover, we will uncover how sustainable marketing serves as a catalyst for employee engagement, talent acquisition, and positive social impact, all of which are integral to a company's success and longevity.

As we embark on this exploration of sustainable marketing, it becomes abundantly clear that it's not just about doing well financially; it's about doing good for the planet and your brand. The synergy between business success and responsible, sustainable practices is a testament to the transformative power of ethical marketing strategies. Let's journey through the various facets of sustainable marketing and discover how it can nurture the planet, your brand, and the mutual growth of both.

2. Literature Review

2.1. Benefits of Sustainable Marketing

One of the most significant benefits of sustainable marketing is its positive impact on the environment. By adopting eco-friendly practices, reducing waste, and minimizing the carbon footprint of their operations, businesses can contribute to a healthier planet. This commitment to environmental stewardship not only resonates with environmentally conscious consumers

but also helps protect our natural resources for future generations (Jung, Kim & Kim, 2020: 294; Vafaei, Azmoon & Fekete-Farkas, 2019: 475; Wymer & Polonsky, 2015: 254). Sustainable marketing is a powerful tool for building and enhancing brand reputation. When consumers see a brand taking concrete steps to reduce its environmental impact and support social causes, they are more likely to view that brand positively. This positive perception can lead to increased customer loyalty and trust, ultimately translating into a competitive advantage (Peterson et al., 2021: 166; Martinez, 2015: 896; Chung, 2020: 734-735). In today's marketplace, a growing segment of consumers actively seeks out products and services that align with their values. Sustainable marketing allows businesses to tap into this conscientious consumer base. By clearly communicating their commitment to sustainability and responsible practices, companies can attract and retain customers who prioritize ethical and eco-friendly choices (Cherian & Jacob, 2012: 123; Liao, Wu & Pham, 2020: 13-14; Mahmoud, 2018: 133; Devi Juwaheer, Pudaruth & Monique Emmanuelle Novaux, 2012: 52). Sustainable marketing often goes hand in hand with efficiency improvements and cost savings. Reducing energy consumption, optimizing supply chains, and minimizing waste not only benefit the environment but also reduce operational expenses. These cost savings can be reinvested into the business, further enhancing its sustainability efforts (Murphy, 2005: 190; Rathore, 2018: 88; Peattie, 2001: 133; Peattie & Crane, 2005: 360).

Embracing sustainable marketing encourages businesses to innovate. Finding creative solutions to reduce environmental impact and improve social responsibility can lead to the development of unique products, services, and processes. This innovation can set a brand apart from competitors and open up new market opportunities (Hasan & Ali, 2015: 468; Begum et al., 2022: 656). As governments worldwide introduce stricter environmental regulations and requirements related to corporate social responsibility, businesses that proactively adopt sustainable marketing practices are better positioned to navigate these changes. By aligning with regulatory standards, companies can mitigate legal and reputational risks (Sheth & Parvatiyar, 2021: 160; Kumar et al., 2012: 487-488; Danciu, 2018: 140-141). Sustainable marketing is not just a short-term trend; it's a long-term strategy for business success. By committing to sustainability, businesses future-proof themselves against evolving consumer preferences and global challenges like climate change and resource scarcity. Sustainable practices help ensure the longevity and resilience of a company in a dynamic world (Oyewole, 2001: 249; Mohajan, 2012: 16; Trivedi, Trivedi & Goswami, 2018: 202-203). Employees are increasingly drawn to companies that share their values, including a commitment to

sustainability. Businesses engaged in sustainable marketing often find it easier to attract top talent and foster employee engagement. Employees who believe in the company's mission and values are more motivated and productive (Stoyanova & Iliev, 2017: 28; Skudiene & Auruskeviciene, 2012: 49). Beyond environmental benefits, sustainable marketing allows businesses to make a positive impact on society. Supporting local communities, promoting fair labor practices, and contributing to social causes can help create a better world while strengthening the company's image and reputation (Ko, Hwang & Kim, 2013: 1714; Widyastuti et al., 2019: 95). When businesses authentically commit to sustainable marketing, they cultivate loyal customers who become advocates for their brand. These loyal customers not only continue to support the business but also promote it to others, driving organic growth and expanding the customer base (Taoketao et al., 2018: 1047-1048; Khandai et al., 2023: 232-233; Mancuso et al., 2021: 18).

2.2. Challenges of Sustainable Marketing

The risk of greenwashing, where companies exaggerate or falsely claim sustainability efforts, can damage reputation. Transparency and verification are crucial to combat this challenge (Szabo & Webster, 2021: 719; Yang et al., 2020: 1500; Ali & Sutikno, 2015: 462-463). Implementing sustainable practices may require significant upfront investments in technology and processes, which can be a barrier for some businesses (Holtslag, Chevrollier & Nijhof, 2021: 532-534; Capatina, Micu & Cristache, 2017: 287; Taoketao, 2018: 1047-1048; Leonidou, Katsikeas & Morgan, 2013: 167)

Some consumers are skeptical of sustainability claims. Providing clear evidence and being genuinely committed to sustainability can address this issue (Lu, Bock & Joseph, 2013: 8-9; Fu et al., 2022: 9; Deng & Yang, 2022: 1482). Providing clear and detailed information about sustainability practices may provide transparency which is a key to gaining consumer trust. This includes disclosing where and how products are sourced, manufacturing processes, and any third-party certifications or audits.

Consumer preferences regarding sustainability can be unpredictable, and businesses must adapt to evolving demands and trends (Zhou & Li, 2010, s. 226). Ensuring sustainability throughout the supply chain can be challenging, especially for companies with complex global supply networks (Garcia & You, 2015, s. 167)

3. Findings From The Literature

Sustainable marketing faces various challenges, and the literature offers insights into potential solutions for these challenges. One of the key findings

from the literature is to combat greenwashing, companies can obtain third-party certifications, such as Fair Trade or organic certifications, to verify their sustainability claims (Rahbar & Wahid, 2011: 80-81). Third-party certifications are typically granted by reputable organizations with established criteria and standards. When a company earns such a certification, it demonstrates a commitment to meeting these rigorous criteria, enhancing its credibility in the eyes of consumers.

Businesses can develop clear investment plans that outline the expected return on sustainability investments, making it easier to justify the initial costs (Heinkel, Kraus & Zechner, 2001: 444; Catoiu, Vranceanu & Filip, 2010: 119; Kaenzig & Wüstenhagen, 2010: 133-134). Establishing specific, measurable, and time-bound sustainability targets is vital. For example, firm may aim to reduce carbon emissions by 20% within five years or achieve a certain percentage of renewable energy use.

Companies can engage in consumer education campaigns to raise awareness about their sustainability efforts and provide information on how consumers can make more eco-conscious choices (Delafrooz, Taleghani & Nouri, 2014: 7-8; Mataraci & Kurtulus, 2020: 314; Martinez, 2015: 896). Effective consumer education can drive behavioral change. When consumers understand the environmental impact of their choices, they may be more inclined to adopt eco-friendly habits, such as recycling, reducing energy consumption, or choosing sustainable products.

Businesses should develop strategies that allow them to adapt quickly to changing consumer preferences and sustainability trends, ensuring they stay relevant in the market (Chou et al., 2022: 18; Xiang, Magnini & Fessenmajer, 2015: 244; George & George, 2022: 71). Clearly communicating the sustainability efforts in the marketing materials and on the product labels is important to show how the products or services contribute to environmental and social well-being.

Collaboration with suppliers and partners is essential to ensure sustainability practices are implemented consistently across the supply chain. Regular audits and evaluations can help monitor progress (Blome, Paulraj & Schuetz, 2014: 657-658; Chan, He & Wang, 2012: 559). Collaboration encourages transparency throughout the supply chain. Suppliers and partners can share information about their processes, materials, and practices, allowing the company to assess the environmental and social impact of the entire supply chain.

Conclusion

Sustainable marketing is not merely a buzzword or a passing trend—it is a profound shift in how businesses operate and how they interact with the world around them. As we've explored the benefits, challenges, and solutions of sustainable marketing, it becomes clear that this approach is not just about maximizing profits but also about maximizing positive impact on society and the environment.

The benefits of sustainable marketing extend beyond immediate financial gains. They encompass enhanced brand reputation, a competitive edge, long-term cost savings, legal compliance, and the ability to attract and retain top talent. These advantages are not isolated but interlinked, forming a virtuous cycle that fosters business growth while contributing positively to the greater good.

However, the journey towards sustainable marketing is not without its hurdles. The risk of greenwashing looms, and the upfront costs can be daunting. Consumer skepticism and ever-evolving preferences add complexity to the mix, while the intricacies of supply chain sustainability demand ongoing attention.

Nonetheless, for each challenge, there exists a viable solution. Transparency and third-party certifications can counteract greenwashing. Thoughtful investment planning can help overcome initial costs. Consumer education and engagement can build trust and understanding. Adaptive strategies and supply chain collaboration can keep businesses agile and aligned with sustainability goals.

In a rapidly changing world where the climate crisis and social issues take center stage, sustainable marketing is more than a strategy—it is a moral and ethical imperative. It's a commitment to leaving a lasting positive mark on the planet and society, not just for the short term but for generations to come. By embracing sustainability as a core principle, businesses can create a brighter, more sustainable future while thriving in a market that increasingly values responsible and eco-conscious practices.

The road to sustainable marketing may be challenging, but it is also transformative. It challenges businesses to innovate, to think beyond profit margins, and to embrace their role as stewards of a better world. As businesses continue to embrace sustainable marketing and as consumers demand greater accountability, we can anticipate a shift toward a more responsible, resilient, and sustainable global economy—one where profit and purpose walk hand in hand, ensuring a harmonious coexistence between business success and the well-being of our planet and its inhabitants.

References

- Ali, H., & Sutikno, B. (2015). The extended consequence of greenwashing: Perceived consumer skepticism. *International Journal of Business and Information*, 10(4), 433-468.
- Begum, S., Xia, E., Ali, F., Awan, U., & Ashfaq, M. (2022). Achieving green product and process innovation through green leadership and creative engagement in manufacturing. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 33(4), 656-674.
- Blome, C., Paulraj, A., & Schuetz, K. (2014). Blome, C., Paulraj, A., & Schuetz, K. (2014). Supply chain collaboration and sustainability: a profile deviation analysis. *International Journal of Operations & Production Management*, 34(5), 639-663., 34(5), 639-663.
- Boztepe, A. (2012). Green marketing and its impact on consumer buying behavior. *European Journal of Economic & Political Studies*, 5(1), 1-21.
- Capatina, A., Micu, A., & Cristache, N. (2017). The impact of a trend pattern for sustainable marketing budgets on turnover dynamics (a case study). *Contemporary Economics*, 11(3), 287-302.
- Catoiu, I., Vranceanu, D., & Filip, A. (2010). Setting fair prices—fundamental principle of sustainable marketing. *Amfiteatru Economic journal*, 12(27), 115-128.
- Chan, H., He, H., & Wang, W. (2012). Green marketing and its impact on supply chain management in industrial markets. *Industrial marketing management*, 41(4), 557-562.
- Cherian, J., & Jacob, J. (2012). Green marketing: A study of consumers' attitude towards environment friendly products. *Asian Social Science*, 8(12), 117-126.
- Chou, S., Horng, J., Liu, C., Yu, T., & Kuo, Y. (2022). Identifying the critical factors for sustainable marketing in the catering: The influence of big data applications, marketing innovation, and technology acceptance model factors. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 51, 11-21.
- Chung, K. (2020). Green marketing orientation: Achieving sustainable development in green hotel management. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(6), 722-738.
- Danciu, V. (2018). The Changing Focus of Green Marketing: From Ecological to Sustainable Marketing. *Romanian Economic Journal*, 21(68), 121-144.
- Delafrooz, N., Taleghani, M., & Nouri, B. (2014). Effect of green marketing on consumer purchase behavior. *QScience Connect*, 2014(1), 1-9.
- Deng, Y., & Yang, Y. (2022). Exploring the role of green attributes transparency influencing green customer citizenship behavior. *British Food Journal*, 124(5), 1473-1484.

- Devi Juwaheer, T., Pudaruth, S., & Monique Emmanuelle Novaux, M. (2012). Analysing the impact of green marketing strategies on consumer purchasing patterns in Mauritius. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 8(1), 36-59.
- Fu, S., Liu, X., Lamrabet, A., Liu, H., & Huang, Y. (2022). Green production information transparency and online purchase behavior: evidence from green agricultural products in China. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1-13.
- Garcia, D. J., & You, F. (2015). Supply chain design and optimization: Challenges and opportunities. *Computers & Chemical Engineering*, 81, 153-170.
- George, D., & George, A. (2022). The Influence of Green Marketing on Consumer Behavior in Tamil Nadu: A Study. *International Journal of Advanced Research in Science, Communication and Technology*, 2(1), 71-77.
- Hasan, Z., & Ali, N. (2015). The impact of green marketing strategy on the firm's performance in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 463-470.
- Heinkel, R., Kraus, A., & Zechner, J. (2001). The effect of green investment on corporate behavior. *Journal of financial and quantitative analysis*, 36(4), 431-449.
- Holtslag, M., Chevrollier, N., & Nijhof, A. (2021). Impact investing and sustainable market transformations: The role of venture capital funds. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 30(4), 522-537.
- Jung, J., Kim, S., & Kim, K. (2020). Sustainable marketing activities of traditional fashion market and brand loyalty. *Journal of Business Research*, 120, 294-301.
- Kaenzig, J., & Wüstenhagen, R. (2010). The effect of life cycle cost information on consumer investment decisions regarding eco-innovation. *Journal of Industrial Ecology*, 14(1), 121-136.
- Khandai, S., Mathew, J., Yadav, R., Kataria, S., & Kohli, H. (2023). Ensuring brand loyalty for firms practising sustainable marketing: a roadmap. *Society and Business Review*, 18(2), 219-243.
- Ko, E., Hwang, Y., & Kim, E. (2013). Green marketing functions in building corporate image in the retail setting. *Journal of Business Research*, 66(10), 1709-1715.
- Kumar, V., Rahman, Z., Kazmi, A., & Goval, P. (2012). Evolution of sustainability as marketing strategy: Beginning of new era. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 37, 482-489.
- Leonidou, C., Katsikeas, C., & Morgan, N. (2013). Greening" the marketing mix: Do firms do it and does it pay off?. *Journal of the academy of marketing science*, 41, 151-170.

- Liao, Y., Wu, W., & Pham, T. (2020). Examining the moderating effects of green marketing and green psychological benefits on customers' green attitude, value and purchase intention. *Sustainability*, 12(18), 1-19.
- Lu, L., Bock, D., & Joseph, M. (2013). Green marketing: what the Millennials buy. *Journal of business strategy*, 34(6), 3-10.
- Mahmoud, T. (2018). Impact of green marketing mix on purchase intention. *International Journal of Advanced and applied sciences*, 5(2), 127-135.
- Mancuso, I., Natalicchio, A., Panniello, U., & Roma, P. (2021). Understanding the purchasing behavior of consumers in response to sustainable marketing practices: An empirical analysis in the food domain. *Sustainability*, 13(11), 1-22.
- Martinez, P. (2015). Exploring its antecedents from a green marketing perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(5), 896-917.
- Mataracı, P., & Kurtulus, S. (2020). Sustainable marketing: The effects of environmental consciousness, lifestyle and involvement degree on environmentally friendly purchasing behavior. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 30(3), 304-318.
- Mohajan, H. (2012). Green Marketing is a Sustainable Marketing System in the Twenty First Century. *International Journal of Management and Transformation*, 6(2), 23-39.
- Murphy, P. (2005). Sustainable marketing. *Business & Professional Ethics Journal*, 24(1/2), 171-198.
- Oyewole, P. (2001). Social costs of environmental justice associated with the practice of green marketing. *Journal of business ethics*, 29, 239-251.
- Peattie, K. (2001). Towards sustainability: the third age of green marketing. *The marketing review*, 2(2), 129-146.
- Peattie, K., & Crane, A. (2005). Green marketing: legend, myth, farce or prophecy?. *Qualitative market research: an international journal*, 8(4), 357-370.
- Peterson, M., Minton, E., Liu, R., & Bartholomew, D. (2021). Sustainable marketing and consumer support for sustainable businesses. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 157-168.
- Rahbar, E., & Wahid, N. (2011). Investigation of green marketing tools' effect on consumers' purchase behavior. *Business strategy series*, 12(2), 73-83.
- Rathore, B. (2018). Green Strategy: Exploring the Intersection of Marketing and Sustainability in the 21st Century. *Eduzone: International Peer Reviewed/Refereed Multidisciplinary Journal*, 7(2), 83-90.
- Sheth, J., & Parvatiyar, A. (2021). Sustainable marketing: Market-driving, not market-driven. *Journal of macromarketing*, 41(1), 150-165.

- Skudiene, V., & Auruskeviciene, V. (2012). The contribution of corporate social responsibility to internal employee motivation. *Baltic journal of management*, 7(1), 49-67.
- Stoyanova, T., & Iliev, I. (2017). Employee engagement factor for organizational excellence. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 10(1), 23-29.
- Szabo, S., & Webster, J. (2021). Perceived greenwashing: the effects of green marketing on environmental and product perceptions. *Journal of business ethics*, 171, 719-739.
- Taoketao, E., Feng, T., Song, Y., & Nie, Y. (2018). Does sustainability marketing strategy achieve payback profits? A signaling theory perspective. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(6), 1039-1049.
- Trivedi, K., Trivedi, P., & Goswami, V. (2018). Sustainable marketing strategies: Creating business value by meeting consumer expectation. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 7(2), 186-205.
- Vafaei, S., Azmoon, I., & Fekete-Farkas, M. (2019). The impact of perceived sustainable marketing policies on green customer satisfaction. *Polish Journal of Management Studies*, 19(1), 475-491.
- Widyastuti, S., Said, M., Siswono, S., & Firmansyah, D. (2019). Customer Trust through Green Corporate Image, Green Marketing Strategy, and Social Responsibility: A Case Study. *European Research Studies Journal*, 12(2), 83-99.
- Wymer, W., & Polonsky, M. (2015). The limitations and potentialities of green marketing. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 27(3), 239-262.
- Xiang, Z., Magnini, V., & Fessenmajer, D. (2015). Information technology and consumer behavior in travel and tourism: Insights from travel planning using the internet. *Journal of retailing and consumer services*, 22, 244-249.
- Yang, Z., Nguyen, T., Nguyen, H., & Cao, T. (2020). Greenwashing behaviours: Causes, taxonomy and consequences based on a systematic literature review. *Journal of Business Economics and Management*, 21(5), 1486-1507.
- Zhou, K., & Li, C. (2010). How strategic orientations influence the building of dynamic capability in emerging economies. *Journal of Business Research*, 63(3), 224-231.

E-öğrenmede Tedarik Zinciri Ağı Tasarımı

Barış Kantoğlu¹

Özet

E-öğrenme başarı kriterleri ve öğrenci memnuniyeti ölçümünde yapılan akademik ve kurumsal çalışmalar, özellikle COVID-2019 döneminde önceki yıllara göre yoğun olarak artış göstermiştir. Kurumların pandemi sürecinde e-öğrenmeye hızlı bir geçiş yapmasıyla beraber teknoloji, ders içerikleri, uzaktan eğitim sistemlerinin kullanılabilirliği, sunum araçları, online sınav, öğrencilerin ilgisi ve etkileşim bileşenlerinde eksikliklerin belirlenerek iyileştirmelerin yapılması fırsatı elde edilmiştir. E-öğrenme kriterlerinin ölçümünü araştıran çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, e-öğrenmeyi organizasyonel başarının ölçülmesi ve eksik yönlerin belirlenerek performans geliştirilmesinde bütünlük olarak sunan bir e-öğrenme tedarik zinciri modelinin geliştirilmesi, e-öğrenmenin yönetim ve kontrolünde araştırmacılara ve kurumlara yol gösterecektir. Bu çalışmada, geleneksel tedarik zincirinin tedarikçiler, üreticiler, dağıtım merkezleri ve müşterilerden oluşan üyeleri e-öğrenme sistemlerine uyarlanarak, bir e-öğrenme tedarik zinciri ağı modeli tasarlanmıştır. Bu kapsamda tasarlanan e-öğrenme tedarik zinciri ağı üyelerinin, tedarikçiler- akademik birimler, üreticiler-öğretim elemanları, dağıtım merkezi-uzaktan eğitim sistemi ve müşteriler- öğrencilerden oluşmaktadır. Böylece, e-öğrenme başarı kriterlerinin ölçümü, tedarik zinciri performans modelleri ile analiz edilerek sistemin mevcut performansı belirlenir ve iyileştirmelerin yapılmasında katkı sağlar. Bu çalışmada analogi yapılarak geliştirilen e-öğrenme tedarik zinciri ağının, e-öğrenme alanındaki akademik çalışmalara yardımcı olması ve e-öğrenme faaliyetleri yöneten kuruluşlara sistemin tasarımında farklı bir bakış açısı getirmesi düşünülmektedir.

1. GİRİŞ

Günümüzde e-öğrenme, eğitim sektörünün öğrenci merkezli rekabetçi yapısından dolayı üniversiteler ve diğer eğitim kurumları tarafından

1 Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, bariskantoglu@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7832-1619

uygulanan destekleyici ve alternatif bir eğitim yaklaşımıdır. E-öğrenme Covid-19 pandemisi öncesinde ülkemizdeki üniversitelerde genellikle örgün öğretimi destekleyici ve tamamlayıcı bir öğretim yaklaşımı olarak kullanılmıştır. Temel ve mesleki dersler yüz yüze işlenirken, bazı ortak dersler öğrencilere asenkron veya çevrim içi yapılarak sunulmuştur. Covid-19 pandemi sürecinde dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de ciddi sağlık sorunları yaşanması sebebiyle eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için ilk, orta öğretim, lise ve üniversiteleri de kapsayan tüm okullarda devlet kararı alınarak tamamen uzaktan eğitime geçilmiştir. Bu süreç, 2020 yılından 2022'ye kadar eğitim-öğretim dönemlerinde tamamıyla uzaktan eğitimle sürdürülmüştür. 2023 Şubat ayında ülkemizde yaşanan deprem felaketinden dolayı Yüksek Öğretim Kurulu tüm üniversitelerde Bahar Döneminin uzaktan eğitimle yapılmasına karar vermiştir. Üniversiteler uzaktan eğitim sistemleri üzerinden veya canlı yayın internet platformlarından ders faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Böylece, özellikle yüz yüze öğretim yapılması zor olan doğal afet ve salgın gibi durumlarda eğitim e-öğrenme uygulamasıyla sürdürülebilir bir hale gelmiştir. Ayrıca, eğitim kurumları önümüzdeki dönemlerde gereklilik oluşması durumunda uzaktan eğitimde bu süreçte geri dönüşlerden belirlenen eksik ve başarılı yönleri değerlendirerek, öğrenci memnuniyeti faktörlerini iyileştiren başarılı e-öğrenme ortamları hazırlama konusunda deneyim kazanmışlardır.

E-öğrenme, internet teknolojilerine geçişle birlikte kullanıcılara ders içeriklerinde esneklik, hızlı erişim, zaman ve maliyeti azaltma özellikleri örgün öğretime göre avantajlar sağlar (Bates, 1997). E-öğrenmede öğrencilere, düşük maliyet, hızlı erişim, ders kayıtlarının sağladığı tekrar etme özelliği, öğretim elemanları ile etkileşim gibi standartlaşan özellikleri sunan ve gittikçe yaygınlaşan bir öğretim yaklaşımıdır (Al & Madran, 2004; Tupurova vd., 2006). Bu özelliklerin etkinliği, e-öğrenme başarısında kritik öneme sahiptir (Pituch ve Lee, 2006).

E-öğrenme yatırım ve kayıtlarının dünya genelinde yılda ortalama %7.9 oranında bir büyüme oranına sahip olduğu yapılan araştırmalar sonucunda bilinmektedir. Bu oran ortalaması büyüklük sırasına göre en fazla faaliyet gösteren ülkeler Asya Kıtası ülkelerindedir. Sırasıyla, Doğu Avrupa, Afrika, Güney Amerika, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri e-öğrenme büyüme oranları gelmektedir. Dünyanın her bölgesinden yatırımcıların ilgisi gittikçe artmaktadır. Asya ülkelerinden biri olan dünyanın ikinci büyük nüfusuna sahip ülkesi Hindistan, üniversite düzeyinde öğrencilere maliyeti az ve öğrenim etkinliğini artırma amacıyla e-öğrenme sistemlerini yaygın olarak kullanan bir ülkedir (Rana vd. 2014). E-öğrenme ile ilgili araştırmalar büyüme oranlarındaki artışı göstermektedir. Ancak, başarıya ulaşamayan birçok

uygulamayla karşılaşılmıştır. E-öğrenme başarısızlık, büyük oranda öğrenci ve öğretmenlerin fiziksel sınıf ortamında olmayışlarından kaynaklanan etkileşim eksikliği, tahta, sunum gibi öğrenme araçlarının yeterince etkili kullanılmaması gibi etkenlerden oluşan sebeplerden oluşmaktadır. DeLone ve Mclean, 1992 yılındaki çalışmalarında, başarılı bilişim sistemleri faktörlerini, sistem kalitesi, bilgi kalitesi, kullanılabilirlik, kullanıcı memnuniyeti, kullanıcı çabası ve yönetim desteği olarak belirtmişlerdir. Daha sonra aynı yazarlar tarafından yapılan güncelleme çalışmasında, söz konusu çalışmada önerilen modeli oluşturan altı faktörün, diğer bilişim sistemleri modellerine de uyarlanabileceği ortaya konulmuştur (. DeLone ve Mclean,2003). Bilişim sistemlerinin başarısı, diğer faktörlerin ölçümünün zor ve karmaşıklığından dolayı daha çok bilişim sisteminin bir faktörü olan kullanıcı memnuniyetine dayalı alt faktörlerin oluşturulmasıyla ölçülmektedir. Kullanıcı memnuniyeti, bilişim sistemi başarı modelinin bağımlı değişkeni olarak ele alındığında sistemin tüm başarısını ölçmede yaygın olarak kullanılmaktadır (DeLone ve Mclean, 1992 ; Gable vd., 2003). Bir bilişim sistemi olan e-öğrenme sisteminde, e-öğrenme başarı değerlendirme genellikle öğrenci memnuniyetini ölçen, e-öğrenme öğrenci memnuniyeti modelleri ile yapılmaktadır

E-öğrenme öğrenci memnuniyeti çalışmaları genellikle, altı bağımsız değişkenin etkilerine bağlı olarak değişen öğrenci memnuniyetinin ölçümüne odaklı modellerdir. Modellerin bileşenleri olan bağımsız değişkenler, e-öğrenme öğrenci memnuniyeti ölçümü faktörleridir. Bu faktörler, üst seviyede genel olarak sistem kalitesi, bilgi kalitesi, hizmet kalitesi, ders araçlarının kullanımı, ve etkileşimi içermekte olup, çok sayıda alt kriterle ölçülmektedir (Holsapple ve Lee-Post, 2006). E-öğrenmenin başarısı için önemli faktörlerden biri ders araçlarının etkili kullanılmasıdır. Örgün öğretimdeki geleneksel ve teknolojik sunum ortamlarının sanal sınıflarda da etkili tasarımı gereklidir. Çevrim içi derslerde, tahta, grafik tablet, gibi yazılı ve görsel araçların kullanımı, dersin başarısını ve öğrenci memnuniyetini doğrudan etkileyen unsurlardır. Ayrıca, ders içeriklerini planlama ve tasarım öğrenme etkinliğini artırmaktadır(Hodges vd., 2020). E-öğrenme öğrenci memnuniyetini etkileyen etkenlerden biri, öğrencilerin teknolojiye gösterdikleri eğilimden kaynaklanan unsurlardır. Bu bağlamda sistem kalitesi faktörü, e-öğrenme faaliyetlerini yürüten üniversitelerin e-öğrenme başarısını belirler ve öğrenciler sistemin kullanışlı olmasından yararlanır (Chen & Liu, 2013; Lee vd., 2011). Sistem kalitesinin yeterli ölçüde olmadığı ve öğrencilerin teknolojiye uyum sağlamada eksiklik olduğu durumlarda e-öğrenme, uygulanan kurumda başarısız sonuçlar oluşturabilir.

E-öğrenme başarı ve öğrenci memnuniyeti alanında yapılan çalışmalar büyük ölçüde kritik başarı faktörleri ve alt kriterlerinin önem derecelerini

belirlemeye yönelik araştırmaları içermektedir. E-öğrenme başarısında önemli olan kriterlerin belirlenmesi üzerine yapılan bu tür çalışmalar, e-öğrenmedeki mevcut durumu ortaya koyan ve böylece başarı kriterlerinin performansını geliştirmeye olanak sağlar. E-öğrenme başarı veya öğrenci memnuniyeti ölçümünde genellikle kriterleri hiyerarşik yapıda modelleyen çalışmalar vardır. Modellerin uygulamasında veriler öğrencilere, öğretim elemanları ve diğer paydaşlardan anket yoluyla toplanır. Analizlerde Regresyon Modeli, Yapısal Eşitlik Modeli gibi istatistiksel yöntemler ve kriterlerin önem derecelerini veya e-öğrenmede alternatif yöntemleri belirleme amacıyla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri kullanılmaktadır. E-öğrenme bir organizasyonda, ders içeriklerinin planlanması, tedarik edilmesi, üretimi, ve dağıtım süreçlerinden oluşan bir tedarik zinciri ağı gibi değerlendirilebilir. E-öğrenme tedarik zinciri ağı, e-öğrenme sürecini içeren bileşenlerin, süreçlerin ve performans ölçütlerinin bütünlüklü bir yapıda sunulmasını sağlar. E-öğrenme süreçlerinin bir tedarik zinciri yönetimi sistemi tarafından yönetim ve kontrolü yapılarak, kurumsal başarıyı artırmada katkı sağlar. Bu bağlamda yapılan literatür araştırmasında kapsamlı bir e-öğrenme tedarik zinciri ağı çalışmasına rastlanmamıştır.

Lambert vd. (1998), tedarik zincir üyelerini birincil ve ikincil üyeler olarak iki farklı tipte tanımlamışlardır. Yazarlara göre birincil tedarik zincir üyeleri, yönetsel ve işlemsel seviyede süreçleri tasarlayan imalat merkezleridir. Birincil üyeler, ürün ve servisi müşteriler için üreten merkezlerdir. İkincil üyeler ise, yazılım tedarikçileri ve bilgi ve yardım sağlayan tedarikçilerdir. Bu üyeler lojistik tedarikçileri, bilişim teknolojileri tedarikçileri ve öğretim enstitüleri gibi kuruluşlardır (Min ve Zhou, 2002). Lambert ve Cooper (2000) çalışmasında gelecek çalışmalara yardımcı olacak tedarik zinciri üyeleri arasında yüksek etkileşimli ve süreçlerin birimlere göre sınıflandırıldığı bütünlüklü bir kavramsal çerçeve geliştirmiştir.

Bu çalışmada imalat ve hizmet endüstrilerindeki tedarik zinciri ağlarından analogi yapılarak, e-öğrenme tedarik zincir ağı tasarlanmıştır. Geleneksel bir tedarik zinciri, genel olarak tedarikçiler, üretim merkezi, dağıtım merkezi ve müşterilerden oluşmaktadır. Çalışmada geliştirilen e-öğrenme tedarik zincirinde ise, tedarikçiler akademik birimleri, üreticiler öğretim elemanlarını, dağıtım merkezi ve perakendeciler uzaktan eğitim merkezini ve müşteriler öğrencileri göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, e-öğrenme sürecindeki tüm bileşenleri, süreçleri ve performans ölçütlerini bütünlüklü bir tedarik zinciri ağında sunan bir model geliştirmektir. Modelin, e-öğrenme sistemlerinde tedarik zinciri performans ölçümü üzerine çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir.

2. E-öğrenmenin Özellikleri

E-öğrenme, öğretim faaliyetlerinin erişimlilik ve başarısını artırma amacıyla internet kullanılarak yapıldığı uzaktan eğitim yöntemidir. Günümüzde en güncel uzaktan eğitim yöntemi olan e-öğrenme, içeriklerin kolaylıkla güncellenebilir olması, içerikleri kaydetme ve paylaşım özellikleri, internet teknolojileriyle ağlarda içerik dağıtımı olmak üzere üç temel özelliği içerir. E-öğrenmede, öğretim elemanı öğrenci ve öğrenciler arasında etkileşim diğer uzaktan eğitim sistemlerine göre internet teknolojilerinin kullanımından ötürü daha ileri düzeydedir. Etkileşim, fiziksel mekanın olmaması, zaman kısıtlamasından bağımsızlık, çoklu ortam özellikleriyle tasarlanan içerikler ve çevrim içi konferans özellikleri, öğrenme kalitesini avantajlı bir uzaktan eğitim modeli olması sonucunu oluşturur. (Rosenberg, 2001). E-öğrenmenin faydalı yönlerinden biri de öğrencilerin internete erişim sağlayabildikleri herhangi bir yerden ve herhangi bir zamanda ağa bağlanarak e-öğrenme derslerine erişim sağlamaları ve derslerin kayıt özelliğinden dolayı tekrar edebilme özelliğidir. Böylece, e-öğrenme başarısı öğrenci tutumuna bağlı olarak artmaktadır (Rana vd., 2014).

E-öğrenme yönteminde eğitim kurumları ve öğretim elemanlarının yaşadıkları zorluklar, öğretim yöntemleri, pedagojik unsurlar, teknoloji ile ilgili sorunlar, öğretim elemanlarının teknik yeterlilikleri ve eğitim tasarımına ayrılan süre unsurları olmak üzere literatürde beş grupta sınıflandırılmıştır (Islam vd., 2015). Rana vd. (2014) yaptıkları çalışmada, e-öğrenmede teknolojik zorlukları, etkileşimli e-öğrenme içeriklerinin geliştirilmesi ve güncellenebilir bilgi ortamlarının tasarlanması olduğunu vurgulamışlardır. Etkileşim, sistem üzerinden çevrim içi olarak ve e-mail gibi asenkron yöntemlerle yapılabilir. Çevrim içi yapılan etkileşim, diğer yöntemlere göre e-öğrenmede motivasyonu ve esnekliği yüksek, başarıyı artıran e-öğrenme kullanımını cezbeden bir yöntemdir (Palloff ve Pratt, 1999). Bununla birlikte çevrim içi etkileşim, sistem kalitesi, öğretim elemanı tutumu, öğrenci ilgisi gibi zorlukları içermektedir. Bu zorluklar, e-öğrenmeye yapılan yatırımları kurumların teşvik edilmesi, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin motivasyonlarının geliştirilmesiyle aşılabilir sorunlardır.

E-öğrenmede öğrenciler de öğretim elemanları ve kurumlar gibi bazı zorluklarla karşılaşabilir. Ders içeriklerine ve etkileşim ortamlarına erişim sağlayabilmeleri için bilgisayar ve internet araçlarına sahip olmalı, bunun yanında teknolojiyi kullanma becerileri yeterli olmalıdır (Albelbisi & Yusop, 2019). Öğretim elemanları, ders içeriklerini teknolojik araçlarla öğrencilerin verim alabilecekleri şekilde ve anlaşılabilir bir dilde sunarak, öğrencilerin dersleri anlamadaki zorlukların aşılmasına katkı sağlayabilirler.

3. E-öğrenme Öğrenci Memnuniyeti Araştırmaları

E-öğrenme öğrenci memnuniyeti modelleri, bu alanda yapılan çalışmaların çoğunda, iki türde sınıflandırılmıştır. Bu modellerden biri, Teknoloji Kabul Modeli'dir (TKM). Modelde, kullanıcı memnuniyetini etkileyen faktörlerin, sistemin kullanılabilirliği, kullanım kolaylığı ve teknolojiye olan uyum olduğu ortaya konulmuştur (Davis, 1989). Teknolojik boyut ve alt faktörlerini içeren TKM, bilişim sistemlerinden e-öğrenmeye adapte edilmiştir. TKM, e-öğrenmedeki öğrencilerin e-öğrenme faaliyetlerinde kullanılan teknolojiyi benimsemeleri ve kullanmalarını etkileyen faktörleri inceleyen bir modeldir. Diğer temel model ise, sosyal ve teknolojik boyutların bütünlük çatısıdır (Islas vd, 2007).

Yapılan güncel araştırmalar, e-öğrenme öğrenci memnuniyetinin genelde altı faktör ve on üç alt kriteri içeren modellerle değerlendirildiği görülmektedir. Bu faktörler, çevre, tasarım, teknoloji, öğrenci tutumu, ders ve öğretmen boyutlarıdır. Alt kriterler ise, faktörlere göre şöyle açıklanmaktadır. Öğrenci tutumu, öğrencilerin bilgisayara karşı davranışı, bilgisayar kullanma endişeleri ve internet teknolojilerini kullanma yeteneğidir. Öğretmen faktörü, etkileşim, cevap verme ve e-öğrenme ders içerikleri hazırlama konusundaki başarısıdır. Ders, e-öğrenmede sunulan derslerin farklı araçlarla sunumuna yönelik esneklik kriteridir. Teknoloji boyutu, internet ve bilişim teknolojilerinin kalitesi olmak üzere iki alt kriteri içerir. Tasarım, sistemin kullanılabilirliği ve öğrenciye kullanım kolaylığı sağlayan sistem üzerinden derslerin tasarımıdır. Çevre boyutu ise, sınav değerlendirmeleri ve etkileşim kriterlerinden oluşmaktadır (Sun vd., 2007).

Selim (2007) tarafından yapılan çalışmada, e-öğrenme kritik başarı faktörleri öğretim elemanları boyutu, öğrenci boyutu, teknoloji ve kurumsal destek boyutlarını içeren dört temel faktör altındaki alt kriterler sınıflandırılmıştır. Söz konusu çalışmada, öğretim elemanları özelliklerinin alt kriterleri öğretme biçimi, öğrencilere ilgi ve tutum, teknoloji becerileridir. Öğrenci özellikleri, ilgi, teknoloji becerisi, içerikleri ve sistemi anlayabilme becerisi, etkileşime katılma kriterleri olarak sıralanmıştır. Teknoloji boyutunun ise, erişilebilirlik, internet hızı, ekran tasarımı kriterlerinden oluştuğu vurgulanmıştır. Teknik destek, bilgisayar alt yapısı ve varlığı, ders içerikleri geliştirmede kullanılan araçların varlığı kriterleri, kurumsal destek faktörü altında incelenmiştir.

Covid-19 pandemisi eğitim kurumlarının e-öğrenmeye geçiş yapmalarına sebep olmuştur. Öğrencilerin e-öğrenmeye ilgileri ve teknik alt yapı yetersizliklerinin bazı sorunlar oluşturduğu bu süreçte ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, e-öğrenmenin yakaladığı trendin çözülmeye uğramaması

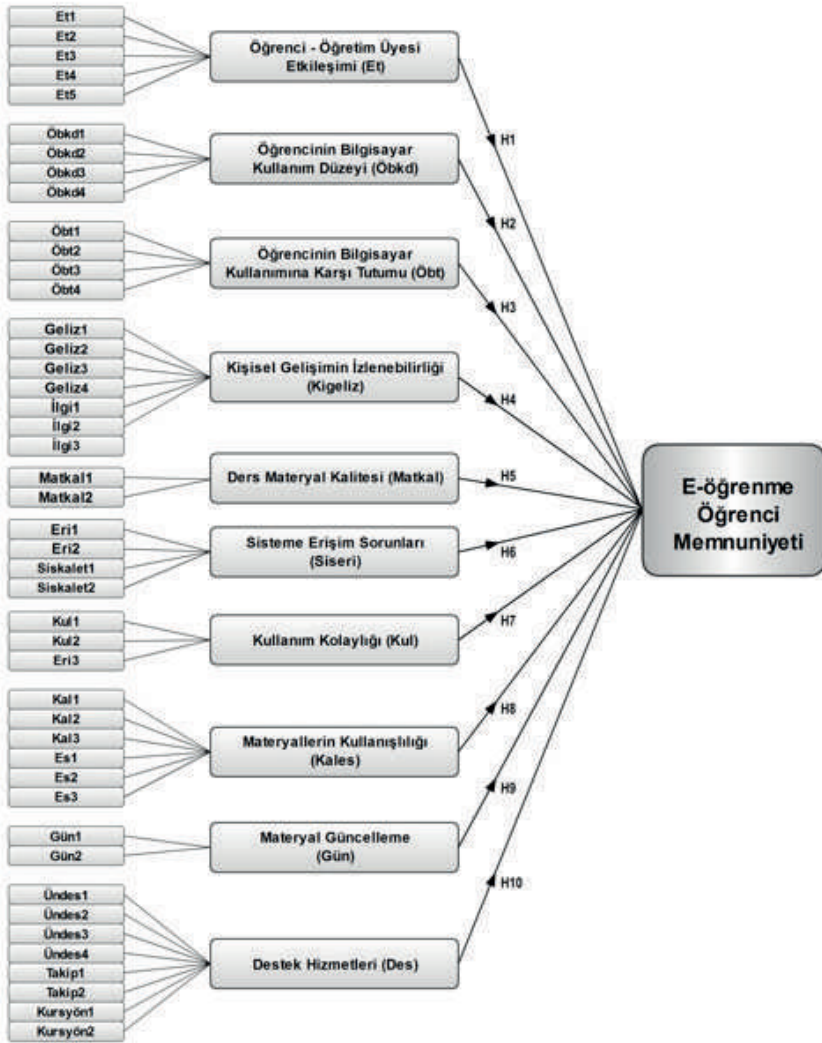
için alınması gereken tedbirler üzerine çalışmalar yapmaktadırlar. Bu bağlamda, öğrencilerin e-öğrenme faaliyetlerini benimseme ve kullanım sürekliliğini sağlamak için ders içeriklerinde sürekli geliştirme ve teknolojik sistemlerin iyileştirilmesi konularına odaklanılması gerektiği belirtilmektedir. Ders içerikleri ve teknolojik gelişimle beraber, öğrenci algı ve tutumlarını iyileştirecek etkileşim sağlayan yüksek kaliteli bütünsel e-öğrenme tasarımlarına gerek vardır (Lee vd., 2021). Ders içerikleri sunumlarında öğretmenlerin yeterlilikleri, öğrencilere ilgileri, sunum başarıları, bilgisayar teknolojilerini kullanma becerileri ve öğrencilerle etkileşim kurma özellikleri ile belirlidir. Öğrenciler de e-öğrenmeye gösterdikleri ilgi ve tutumla bu iş birliğine katkı sağlayabilirler. Bir bütün olarak, öğretmen özellikleri, öğrenci özellikleri ve e-öğrenmenin teknolojik uyumu birleştiğinde e-öğrenmenin eğitim kalitesi yükselmektedir (Soong vd., 2001). Eğitim tasarımı kalitesi ayrıca, e-öğrenme sistemlerinin çevrim içi kullanışlı yapısı nedeniyle daha etkili olmaktadır. E-öğrenme sistemlerinin kullanılabilirliğinin, öğrenci başarısı ve memnuniyetini artıran bir kriterdir (Selim, 2003).

3.1. E-öğrenme Öğrenci Memnuniyeti Ölçümü

Kantoğlu (2012), doktora tez çalışmasında, e-öğrenme öğrenci memnuniyeti ölçümü modeli geliştirmiştir. Çalışma, e-öğrenmede öğrenci memnuniyetini etkileyen kriterlerin önem derecelerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için faktörler önce literatürden belirlenerek model geliştirilmiş, daha sonra e-öğrenmede kayıtlı öğrencilerden anket yoluyla veriler toplanarak pilot uygulama analizleri yapılmıştır. Yapılan bu ilk çalışmada, nihai e-öğrenme modelinin faktör ve alt kriterleri belirlenmiştir. Model, öğrenci ilgi ve tutumu, ders materyal kalitesi ve kişisel gelişimin izlenebilirliği, sisteme erişim sorunları ve kullanım kolaylığı, materyal kullanılabilirliği ve güncelliği ile destek hizmetleri kalitesi olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır (Kantoğlu vd., 2013). Bu boyutlar ise, on beş kriter ve kırk beş alt kriterle sınıflandırılmıştır. Önerilen modele pilot uygulama yapılarak analizler sonucunda nihai model geliştirilmiştir. Buna göre, model, yine beş boyutta ancak on kriter ve kırk üç alt kriterden oluşmaktadır. Çalışmadaki e-öğrenme öğrenci memnuniyeti modeli Şekil 1.'de gösterilmiştir.

E-öğrenmede öğrenci memnuniyeti ölçümü modeli son halini aldıktan sonra, kriterlerin önem derecelerini belirlemek amacıyla regresyon analizine geçilmiştir. Regresyon analizi, nihai modeli oluşturan bir bağımlı değişken on faktör (bağımsız değişkenler) değerlendirilerek yapılmıştır. Bağımlı değişken, e-öğrenme öğrenci memnuniyeti, bağımsız değişkenler ise, etkileşim, öğrencinin bilgisayar kullanım düzeyi, öğrencinin bilgisayar kullanımına karşı

tutumu, kişisel gelişimin izlenebilirliği, ders materyal kalitesi, sisteme erişim sorunları, kullanım kolaylığı, materyallerin kullanılabilirliği, materyal güncelleme ve destek hizmetleridir. Regresyon analizi, bu faktörlerden altı tanesinin e-öğrenme öğrenci memnuniyeti ölçümünü etkileyen önemli faktörler olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu önemli faktörlerin, önem derecesine göre; kişisel gelişimin izlenebilirliği, materyallerin kullanılabilirliği, destek hizmetleri etkileşim, kullanım kolaylığı ve öğrencinin bilgisayar kullanım düzeyi olarak sıralandığı sonucu bulunmuştur (Kantoğlu vd., 2013).

Şekil 1. E-öğrenme Öğrenci Memnuniyeti Modeli

Kaynak: Kantoğlu 2012; Kantoğlu vd. 2013

3.2. COVID-19 Döneminde E-öğrenme Alanında Yapılan Bazı Çalışmalar

2019 yılının son aylarında ortaya COVID-19 pandemisi, başta sağlık olmak üzere bir çok sektörde olduğu gibi eğitim öğretim sektöründe de alışılmış yöntemlerin dışına çıkılması zorunluluğunu getirmiştir. Bu dönemde diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi üniversitelerde de e-öğrenme ortamları geliştirilmeye başlanmıştır. Öğrenci ve öğretim elemanlarının e-öğrenmeyi benimsemek durumunda kalmaları, internet teknolojilerinin gelişmiş olmasından dolayı bu geçiş süreci kolaylaşmıştır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler doğrultusunda, zaman ve mekandan bağımsız olan e-öğrenme yöntemi öğrenciler ve öğretim üyeleri tarafından zorunluluğun yanında daha çekici bir öğretim yöntemi haline gelmiştir. Ancak, yüz yüze eğitimin sağladığı kampus ortamı, etkileşim, sınıftaki ders araçları gibi etkenler, e-öğrenmeye uyum sağlamada sorunlar oluşturmaktadır.

Ma vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada, e-öğrenme başarısına teknoloji faktörünün etkileri ve rolleri araştırılmıştır. Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP ve TOPSIS Yaklaşımları kullanılmıştır. Teknoloji faktörünün alt kriterlerinin önem dereceleri AHP Yöntemi ile belirlenmiş, TOPSIS Yöntemi ile önemli kriterlerin aralarındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuçta, teknoloji kullanımının e-öğrenme başarısında önemli ölçüde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Al Nawaisch (2023) kitap çalışmasında, e-öğrenme sistemlerinin tasarımında, sistem kalitesi ve içerik kalitesi faktörlerinin önem derecelerini belirlemek amacıyla geliştirdikleri modeli, AHP Yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Modelin, öğrencilerden anket yoluyla toplanan verilerin analiziyle test edilerek doğrulandığı görülmüştür. AHP yaklaşımıyla ikili karşılaştırma matrislerinden elde edilen sonuçlara göre, öğrenci odaklı tasarım, hizmet kalitesi ve içerik kalitesinin önemli alt kriterler olduğu belirlenmiştir.

Atıcı vd.(2022), eğitim kurumlarının Covid-19 salgını sebebiyle e-öğrenme uygulamalarına geçiş sağladıklarını ve gelecekte de bu tür istenmeyen durumlarda e-öğrenme ile eğitime gerek duyulabileceğini vurgulamışlardır. Yazarlar bu sebeple e-öğrenme sistemlerinin iyileştirmesi için kritik başarı faktörlerinin tanımlanması ve araştırılmasının önemine işaret etmektedir. Çalışmada, faktörlerin ağırlıklarını belirlemek ve güvenilirliği yüksek e-öğrenme sistemleri geliştirmek amacıyla, Bulanık AHP Yöntemi kullanılmıştır.

Siew vd.(2021), Covid-19 dönemindeki e-öğrenmeye hızlı geçişin öğretmen ve öğrenciler açısından bazı zorluklar oluşturabileceğini

vurguladıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin e-öğrenme yöntemlerine karar vermede etkili olan kriterlerin önceliğini belirlenmemek amacıyla geliştirilen bir çok kriterli karar verme modeli önermişlerdir. Karar verme kriterleri, kalite yönetim sistemi, bilgi kalitesi, esneklik, öğrenme ve öğretme becerileridir. Model, AHP Yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmadaki sonuçlar, öğrenme yöntemlerinden hibrit öğrenim, uzaktan öğretim ve e-öğrenme arasında en çok tercih edilen yöntemin e-öğrenme olduğu görülmüştür. Bu kararları etkileyen önemli kriterler ise esneklik, bilgi kalitesi ve kalite yönetim sistemidir.

Muhammad vd.(2020) çalışmalarında, e-öğrenmede karşılaşılan etik ihlalleri ve sorunları araştırmışlardır. E-öğrenme ortamının geliştirilmesi için tanımladıkları 12 faktörü AHP Yöntemi kullanarak önem derecelerini belirlemeye yönelik bir model geliştirmişlerdir.

de Castro-Pardo vd.(2019), AHP Yöntemiyle katılımcı değerlendirmelerini analiz etmek için e-öğrenme modelini bir örnek olay bağlamında incelemişlerdir. Çalışmada, e-öğrenme üniversite öğrencilerine işbirliği araçları, içerik araçları, eğitim oturumları ve değerlendirme araçlarından oluşan faktörlerin, tutarlılığını değerlendirilmiştir. Sonuçta, AHP Yönteminin e-öğrenme analizlerinde tutarlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Wang & Lin (2019) tarafından yapılan çalışmada, e-öğrenme sistemlerini önem ağırlıklarına göre sıralama amacıyla Bulanık AHP ve Birliktelik Kuralı Madenciliği kullanılmıştır. Modelin test edilmesiyle elde edilen bulgular, internet kalitesi, kullanım kolaylığı, görselleştirme, bekleme süresi ve grafiksel ara yüzün en önemli kriterler olduğu belirlenmiştir.

Pritalia vd. (2018) çalışmalarında, e-öğrenmeden kritik faktörleri tanımlama amacıyla Altıgen E-öğrenme Değerlendirme Modeli ve AHP Yönetimleri kullanan hibrit bir model önermişlerdir. Modelin bileşenleri e-öğrenme, her gün yoğun kullanan ve daha az kullanan öğrenci türlerinde iki grupta sınıflandırılmıştır. Analiz sonuçları, yoğun kullanan öğrencilerde en önemli faktörün ders yönetimi, daha az kullananlarda ise bilgi faktörü olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuçlar, öğrencilerin e-öğrenme kullanımında olumlu tutum ve beceriye sahip olduklarını göstermekle birlikte e-öğrenmeyi destekleyen ve öğrenci motivasyonunu artırmaya yönelik desteklerin olması gerektiği belirlenmiştir.

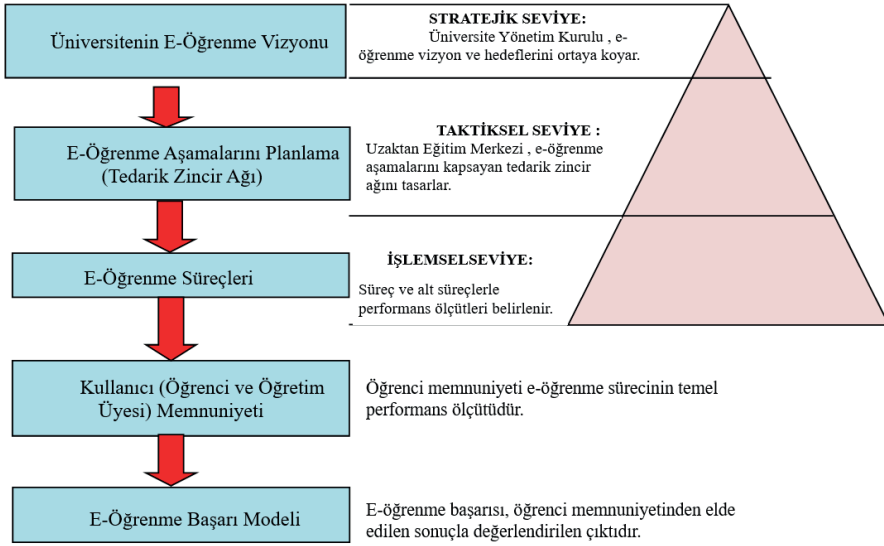
Anggrainingsih vd.(2018), e-öğrenme kritik başarı faktörlerinin öncelik sıralarını belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, Bulanık AHP yöntemini kullanan bir model önermişlerdir. Veriler, öğretim elemanları ve öğrencilere ikili karşılaştırma matrisleri sorularak elde edilmiştir. Sonuçta, e-öğrenmede

en etkili faktörler, mali kararlar, düzenleyici kararlar, ders kalitesi, içerik uygunluğu ve teknik destek faktörleri olarak sıralanmıştır.

Mohammed vd.(2018), e-öğrenme yönetimi seçiminde en uygun kararı vermek amacıyla, AHP ve TOPSIS tabanlı bir model geliştirmişlerdir. Veriler, Malezya'daki bir üniversitede idari, akademik personel ve öğrencilere anket uygulanarak toplanmıştır. Model, AHP Yöntemi ile analiz edilerek literatürden belirlenen beş e-öğrenme kriterinin önem dereceleri bulunmuştur. E-öğrenme yöntemlerinin performansları TOPSIS Yöntemi ile hesaplanmıştır. Sonuçlar, en uygun e-öğrenme yönteminin bireysel öğrenimin daha yoğunlaştırıldığı ters yüz edilmiş sınıf modeli olduğunu, e-öğrenmeyi etkileyen en önemli kriterin e-öğrenmeye stratejik hazırlık olduğu ortaya koymuştur.

4. Önerilen E-öğrenme Tedarik Zinciri Ağı Tasarımı

Tedarik zinciri başarısı, üretim ve hizmet sektörü organizasyonlarında, müşteri memnuniyeti açısından stratejik bir öneme sahiptir. Organizasyonların müşteri profili eğitim öğretim kurumlarında öğrencileri ifade eder. Dolayısıyla, öğretim üyeleri, e-öğrenme portalı, ders paketleri, kayıt sistemi ve öğrenciler gibi çok sayıda bileşenden oluşan e-öğrenme sistemi, geleneksel bir tedarik zinciri ağı ile tasarlanabilir. E-öğrenme bileşenleri, e-öğrenme platformunda tedarik, üretim ve dağıtım işlemleri yapılarak son kullanıcılar olan öğrencilere çıktı olarak sunulan hizmetlerdir. E-ders bileşenleri, e-ders paketi, ödev, ara sınav ve kısa sınavlar, video, canlı yayın dersi, forum, internet sitesi gibi aktiviteleri içeren e-öğrenme faaliyetidir. E-öğrenme başarı modelleri geliştirme ve değerlendirmede e-öğrenme tedarik zincir ağı tasarımı, sistemin bileşenlerini, süreçlerini bir kavramsal çerçeve ile gösterilmesini sağlar ve performansı iyileştirmede kullanılabilir. Bu çalışmada, e-öğrenme sistemlerini bütünlük bir yapıda gösteren tedarik zincir ağı tasarımı yapılmıştır. E-öğrenme tedarik zincirinde, e-öğrenme süreçleri, bileşenleri, hizmet ve bilgi akışları sistemin üyeleri arasında gerçekleşmektedir. E-öğrenme sistemi bileşenleri, üniversite (yüksekokul, fakülte veya enstitü), öğretim elemanları, uzaktan eğitim merkezi, e-öğrenme sistemi ve öğrencilerdir.

Şekil 2. E-Öğrenme Başarı Modeli Tasarım Aşamaları

E-öğrenme sistemi tasarımı, stratejik, taktiksel ve işlemsel seviyelerde Şekil 2'de gösterilmiştir. E-öğrenme sistemlerinde başarılı sonuçlar alınması için iş akışlarının etkili planlaması ve uygulanması gerekmektedir. Bir organizasyonda güncel durumun bilinmesi ve eksikliklerin giderilerek sistemin iyileştirilmesi, iş süreçlerinin başarılı sonuçlarının elde edilmesi ile sağlanabilir. Önerilen modelde, e-öğrenme uygulanan bir üniversitenin öncelikle vizyonu belirlenmelidir. Stratejik seviyede üniversite yönetim kurulu, e-öğrenme faaliyetleri için planlama yaparak hedefleri öngörmelidir. Bu hedefler doğrultusunda, teknoloji, finans, iş gücü ve iş akışları ile ilgili uzun vadeli planlamalar yapılmalıdır. Üniversitenin yapısında e-öğrenme faaliyetlerini yürütecek birim olan uzaktan eğitim merkezi kurularak, bu aşamadan sonraki planlar bu birim tarafından yönetilmelidir. E-öğrenme tedarik zincir ağı, üniversitedeki e-öğrenme aktiviteleri ile ilgili olan birimler, teknoloji tedarikçileri, öğretim elemanları, e-öğrenme sistemi ve öğrencilerden oluşan çok bileşenli bir yapıdır. E-öğrenme tedarik zincir ağının tasarlanması, e-öğrenme aşamalarının planlı ve sadeleştirilmiş yapıda sunulmasını sağlar. Bir anlamda e-öğrenme tedarik zincir ağı, e-öğrenme sisteminin tüm parçalarını bütünlük olarak gösteren büyük resimdir. E-öğrenme süreçleri, stratejik planlamayı ve tedarik zincirindeki tüm süreçlerin alt süreçlerine ayrılarak tasarlandığı hizmet ve bilgi akışlarıdır. E-öğrenme süreçlerinin performans ölçümü sistemin başarı kriterlerini ortaya koymaktadır. En önemli başarı kriterlerinden biri tedarik zincir

kullanıcı memnuniyetidir. Kullanıcı memnuniyeti, e-öğrenme sisteminin kolay ölçülebilmesi için öğrenci memnuniyeti açısından alınmıştır. E-öğrenme tedarik zincirinin son kullanıcıları öğrencilerdir. Bu nedenle başarılı e-öğrenme süreçlerini geliştirmede öğrenci memnuniyeti temel bir kriterdir. Öğrenci memnuniyetini gösteren ölçümlerden elde edilen sonuçlar, planlama kontrolü ve sistem üzerinde yapılacak değişiklikler için anahtar bir göstergedir.

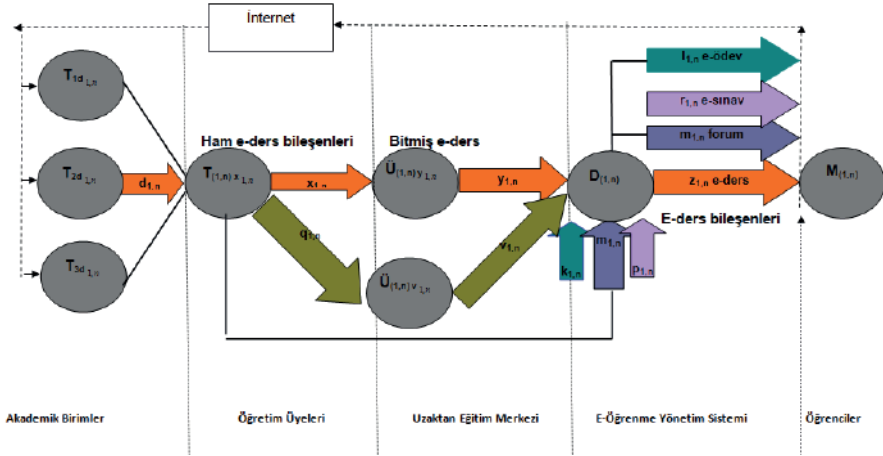
E-öğrenme tedarik zinciri aşamaları, öğretim üyeleri, akademik birimler (fakülte, enstitü, meslek yüksekokulu) ve bölümler, uzaktan eğitim merkezi (yönetici, teknik elemanlar, sistem sorumluları vb. gibi personel), e-öğrenme platformu ve öğrencilerdir. E-öğrenme sürecinde, sunucuların kurulması, internet sitelerinin oluşturulması, profillerin (dersler- öğretim üyeleri- öğrenciler) tanımlanması, öğrenci kayıtlarının yapılması, sanal sınıfların tanımlanması, ders içeriklerinin hazırlanması ve sunumu, ödevlerin oluşturulması ve yayınlanması, proje ve bitirme derslerinin oluşturulması, sınav sisteminin işlevleri, yardım masasının etkileşimi, veritabanı yedeklenmesi gibi çok sayıda işlem gerçekleşir.

E-öğrenme sürecinin, bu karmaşık yapısını sadeleştiren ve performans ölçümünü kolaylaştıran tedarik zincir ağı, e-öğrenme kurumlarına yönetim ve kontrol özelliği sağlar. Literatür araştırmasında e-öğrenme sistemlerinin başarısını ölçmede geliştirilen çoğu modelin, kullanıcı memnuniyetini analiz etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, e-öğrenme kullanıcılarının memnuniyetini analiz etmede kullanılan bir model geliştirilmeyi amaçlayan bu çalışmanın temelini, e-öğrenme tedarik zincir ağı tasarımı oluşturmaktadır.

E-öğrenme tedarik zinciri ağı Şekil 3.'de görülmektedir. İmalat sektöründe tasarlanan bir tedarik zinciri tedarikçiler, üretim merkezi, dağıtım merkezi ve müşterilerden oluşmaktadır. Bu tezde geliştirilen e-öğrenme tedarik zincirinde; bu aşamalardan tedarikçiler; 2. Seviye tedarikçileri okul, 1. Seviye tedarikçileri öğretim üyeleri, üretim merkezi uzaktan eğitim merkezi, dağıtım merkezi e-öğrenme yönetim sistemi ve müşteriler öğrencileri temsil etmektedir.

1. seviye tedarikçiler, fakülte (T_1), yüksekokul (T_2) ve enstitülerden (T_3) oluşan okullardır. Akademik birimler, ders planlarını ($d_{1,n}$) ilgili müfredatlardan tedarik ederek planlama sonucunda ders hazırlama görevlerini öğretim üyelerine aktarırlar. 2. Seviye tedarikçiler olan öğretim üyeleri ($T_{1,n}$), ders içeriği ($x_{1,n}$), ödevler ($k_{1,n}$), forum ($m_{1,n}$), video ($p_{1,n}$), sınav ($q_{1,n}$) gibi e-ders bileşenlerini işleyerek uzaktan eğitim merkezindeki sorumlulara teslim eder veya bazılarını direkt olarak e-öğrenme yönetim sistemine girerler.

Uzaktan eğitim merkezi sorumluları ($\ddot{U}_{1,n}$) ham ders içeriğini ($x_{1,n}$) öğretim üyelerinden tedarik ederek bu bileşen üzerinde işlem yapıp bitmiş e-ders ($y_{1,n}$) dönüştürür ve bu servisi e-öğrenme yönetim sistemine girerler. Böylece e-ders bileşenleri, dağıtım merkezinde öğrencilerin hizmetine sunulmaya hazır hale getirilmiştir. Son olarak yapılan paketleme işleminden sonra e-ders bileşenleri öğrencilerin hizmetine sunulmaktadır.

Şekil 3. E-öğrenme Tedarik Zinciri

5. Sonuç

E-öğrenme sistemleri, günümüzde üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumlarında genellikle ders bazlı kullanılan bir eğitim öğretim yöntemi haline gelmiştir. COVID-19 salgını sürecinde tam zamanlı olarak e-öğrenmeye geçilmiştir. Bu süreçte, eğitim kurumlarında uzaktan eğitimde ders içeriklerini güncelleme, teknolojik yatırım kararları, eğitim kalitesini ve bir çok e-öğrenme unsurunu gözden geçirerek eksik yönlerin iyileştirilmesi ve yatırımlara daha fazla kaynak ayrılması konularında gelişmeler yaşanmaktadır. Bundan sonra tekrarı istenmeyen sağlık ve doğal afet gibi olaylar sebebiyle kurumların daha başarılı e-öğrenme süreçlerine geçiş yapmaları gerekebilir. E-öğrenme başarısı alanında yapılan akademik çalışmaların sayısı ve niteliğinde önemli bir artış yaşanmıştır. Araştırmacılar tarafından, e-öğrenmede önemli kriterleri ve alternatif yöntemleri belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. E-öğrenme, diğer hizmet endüstrilerinde olduğu gibi organizasyonlarda tedarikçilerden müşterilere kadar tüm tedarik zinciri üyelerinin arasındaki süreçlerin yönetimi ve kontrolünü sağlayan bir tedarik zinciri bağlamında tasarlanabilir. Bu çalışmada, literatürde

e-öğrenme tedarik zinciri tasarımı ile ilgili boşluğu doldurmak amacıyla e-öğrenme tedarik zinciri ağı geliştirilmiştir. Geleneksel tedarik zinciri üyeleri ve bileşenleri bu çalışmada geliştirilen modelde e-öğrenme birimlerine uyarlanmıştır. Çalışmada geliştirilen e-öğrenme tedarik zinciri, fakülte, yüksekokul, enstitülerden oluşan akademik birimler, ders sorumluları olan öğretim elemanları, e-öğrenme ders materyal ve sınav sisteminin sunulduğu uzaktan eğitim merkezi ve sistemin son kullucuları öğrencilerden oluşan bir ağıdır. E-öğrenme tedarik zinciri ağı, gelecek çalışmalarda araştırmacılara geliştirecekleri modellerde yardımcı olabilecek bir çalışmadır. Bununla beraber, gelecek çalışmada e-öğrenme tedarik zinciri süreçleri, tedarik zinciri plan, tedarik, üretim ve dağıtım süreçlerine uyarlanarak, her bir e-öğrenme tedarik zinciri üyesinin performans ölçümü yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Anggrainingsih, R., Umam, M. Z., & Setiadi, H. (2018). Determining e-learning success factor in higher education based on user perspective using Fuzzy AHP. In *MATEC web of conferences* (Vol. 154, p. 03011). EDP Sciences.
- Al Nawaiseh, A. J. (2023). Evaluating Software Quality in E-Learning System by Using the Analytical Hierarchy Process (AHP) Approach: Case Study: Mu'tah University. In *The Effect of Information Technology on Business and Marketing Intelligence Systems* (pp. 365-387). Cham: Springer International Publishing.
- Al, U., & Madran, O. (2004). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemleri: Sahip olması gereken özellikler ve standartlar. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 259-271.
- Albelbisi, N. A., & Yusop, F. D. (2019). Factors influencing learners' self-regulated learning skills in a massive open online course (MOOC) environment. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 20(3), 1-16.
- Atıcı, U., Adem, A., Şenol, M. B., & Dağdeviren, M. (2022). A comprehensive decision framework with interval valued type-2 fuzzy AHP for evaluating all critical success factors of e-learning platforms. *Education and information technologies*, 27(5), 5989-6014.
- Bates, T. (1997). *Restructuring the university for technological change* (pp. 78-101). Murdoch University.
- Chen, R. S., & Liu, I. F. (2013). Research on the effectiveness of information technology in reducing the Rural-Urban Knowledge Divide. *Computers & Education*, 63, 437-445.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, 319-340.
- de Castro-Pardo, M., de la Fuente-Cabrero, C., Laguna-Sánchez, P., & Pérez-Rodríguez, F. (2019). Combining AHP and Goal Programming in the context of the assessment of e-learning. *International Journal of the Analytic Hierarchy Process*, 11(3), 301-312.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information systems research*, 3(1), 60-95.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: a ten-year update. *Journal of management information systems*, 19(4), 9-30.
- Gable, G., Sedera, D., & Chan, T. (2003). Enterprise systems success: a measurement model. In *Proceedings of the Twenty-Fourth International Conference on Information Systems (MARCH S, MASSEY A and DEGROSS JJ, Eds)*, p. 576, Association for Information Systems, Seattle, Washington, USA.

- Hodges, C. B., Moore, S., Lockee, B. B., Trust, T., & Bond, M. A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning.
- Holsapple, C. W., & Lee-Post, A. (2006). Defining, assessing, and promoting e-learning success: An information systems perspective. *Decision sciences journal of innovative education*, 4(1), 67-85.
- Islam, N., Beer, M., & Slack, F. (2015). E-learning challenges faced by academics in higher education. *Journal of Education and Training Studies*, 3(5), 102-112.
- Islas, E., Pérez, M., Rodríguez, G., Paredes, I., Ávila, I., & Mendoza, M. (2007). E-learning tools evaluation and roadmap development for an electrical utility. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 2(1), 63-75.
- Kantoğlu, B. (2012). *E-öğrenmede öğrenci memnuniyeti ölçümü* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Lambert, D. M., Cooper, M. C., & Pagh, J. D. (1998). Supply chain management: implementation issues and research opportunities. *The international journal of logistics management*, 9(2), 1-20.
- Lambert, D. M., & Cooper, M. C. (2000). Issues in supply chain management. *Industrial marketing management*, 29(1), 65-83.
- Lee, J., Bharosa, N., Yang, J., Janssen, M., & Rao, H. R. (2011). Group value and intention to use—A study of multi-agency disaster management information systems for public safety. *Decision Support Systems*, 50(2), 404-41.
- Lee, H., Guo, R. S., & Chen, C. (2021). E-learning in the postpandemic era: A case study in Taiwan. *IEEE Transactions on Engineering Management*.
- Ma, J., Zhu, Z., & Liu, X. (2023). Assessing the impact of information technology on modern learning approaches: AHP and TOPSIS analysis of blended, flipped, and E-learning. *Soft Computing*, 1-15.
- Mohammed, H. J., Kasim, M. M., & Shaharane, I. N. (2018). Evaluation of E-learning approaches using AHP-TOPSIS technique. *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering (JTEC)*, 10(1-10), 7-10.
- Muhammad, A., Shaikh, A., Naveed, Q. N., & Qureshi, M. R. N. (2020). Factors affecting academic integrity in E-learning of Saudi Arabian Universities. An investigation using Delphi and AHP. *Ieee Access*, 8, 16259-16268.
- Palloff, R. M., & Pratt, K. (1999). *Building Learning Communities in Cyberspace: Effective Strategies for the Online Classroom*. Jossey-Bass Higher and Adult Education Series. Jossey-Bass Publishers, 350 Sansome Street, San Francisco, CA 94104.
- Pritalia, G. L., Budiyanoto, S. D., Dewi, L. T., & Kusrohmaniah, S. (2018). Critical factor of e-learning component using HELAM and AHP. In *MA-TEC Web of Conferences* (Vol. 218, p. 03020). EDP Sciences.

- Pituch, K. A., & Lee, Y. K. (2006). The influence of system characteristics on e-learning use. *Computers & Education*, 47(2), 222-244.
- Rana, H. (2014). Rajiv, and Prof. Manohar Lal.” Rough set based system for effective E-learning.” Computing for Sustainable Global Development (INDIACom). In *2014 International Conference on. IEEE*.
- Rosenberg, M. J. (2001). E-learning: Strategies for delivering knowledge in the digital age. New York: *McGraw-Hill*.
- Selim, H. M. (2003). An empirical investigation of student acceptance of course websites. *Computers & Education*, 40(4), 343-360.
- Siew, L. W., Hoe, L. W., Fai, L. K., Bakar, M. A., & Xian, S. J. (2021). Analysis on the e-learning method in Malaysia with AHP-VIKOR model. *International Journal of Information and Education Technology*, 11(2), 52-58.
- Soong, M. B., Chan, H. C., Chua, B. C., & Loh, K. F. (2001). Critical success factors for on-line course resources. *Computers & education*, 36(2), 101-120.
- Sun, P. C., Tsai, R. J., Finger, G., Chen, Y. Y., & Yeh, D. (2008). What drives a successful e-Learning? An empirical investigation of the critical factors influencing learner satisfaction. *Computers & education*, 50(4), 1183-1202.
- Tuparova, D., Tuparov, G., Ivanov, S., Karastranova, E., & Peneva, J. (2006). Teachers' attitude towards e-learning courses in Bulgarian universities. *Current Developments in Technology-Assisted Education*, 3(3), 1755-1759.
- Wang, C. S., & Lin, S. L. (2019). How Instructors Evaluate an e-Learning System? An Evaluation Model Combining Fuzzy AHP with Association Rule Mining. *Journal of Internet Technology*, 20(6), 1947-1959.

İklim Değişirken Kadın Olmak: İklim Değişikliğinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini Kaynaklı Kırılmalık

Çiğdem Sema Sırma¹

Özet

İklim değışikliği kaynaklı olarak meydana gelen başlıca çevresel sorunlar arasında, seller, erozyon, orman yangınları, hava kirliliği, aşırı sıcaklık/soğukluk, kuraklık ve susuzluk yer almaktadır. Tarihsel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak çevresel sorunların nedenleri ve sonuçlarının sosyo-ekonomik, sosyo-politik, sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve coğrafi açıdan çok boyutlu olduğu görülmektedir. Çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelen iklim değışikliği dünyayı etkilerken sonuçları bireylere ve toplumlara farklı şekillerde yansımaktadır. Ülkelerin coğrafi konumlarının yanı sıra gelişmişlik düzeyleri de iklim değışikliğinin etkilerinde belirleyici olabilmektedir. İklim değışikliğinin kara sınırları, deniz suyunun yükselmesi, kuraklık, çevresel güvenlik, iç ve dış göç, kaynak yönetimi ve şehirleşme üzerinde etkileri söz konusudur. Bölgesel olarak ani sel baskınları, kuraklık, temiz suya erişim, deniz seviyesindeki yükselme/ ısınma/ soğuma şeklindeki farklılıklar ekonomik anlamda ülkeler açısından hayvancılık, turizm ve tarım gibi sektörleri de olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle tarım, hayvancılık ve turizmle geçimini sağlayan bireyler üzerinde iklim değışikliğinin sonuçlarının farklı olduğunu söylemek mümkündür. İklim değışikliğine bağlı olarak meydana gelen sosyal eşitsizliklerde bireysel düzeyde farklılaşmaktadır. Bu çalışmada iklim değışikliğinin tanımı ve nedenlerine yer verilmesiyle birlikte iklim değışikliğinin dezavantajlı konumda olan bireyler arasında yer alan kadınlar üzerinden ele alınması konu edilmiştir. Çalışmada iklim değışikliğinin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadınların yaşamları üzerindeki etkilerinin açıklanması amaçlanmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bağlıca / ANKARA csemapolat@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-0839-2390

1. Giriş

İklim değişikliği, sıcaklıklar ve hava düzenlerinde uzun sürede meydana gelen değişimleri ifade etmektedir (URL1). Benzer şekilde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (*Intergovernmental Panel on Climate Change*, IPCC 2013)' de iklim değişikliğini; iklim ortalamasında ve/veya değişkenliğinde genellikle onlarca yıl veya daha uzun sürede meydana gelen (istatistiksel testler kullanılarak belirlenebilen) değişiklikler olarak tanımlamaktadır. Karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen değişikliğe ek olarak iklim değişikliği Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS, United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC 2011)'nde, doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetleri nedeniyle iklimde meydana gelen değişiklikler olarak açıklanmaktadır (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi BMİDÇS). Bu tanım diğer tanımlardan farklı olarak iklim değişikliğinin nedenleri arasında insan eylemlerini eklemesi nedeniyle önem kazanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, iklim değişikliğinin nedenleri arasında doğal iç süreçler veya güneş döngülerindeki değişiklikler ve volkanik patlamaların yanı sıra arazi kullanımı veya atmosferdeki kalıcı antropojenik değişiklikler gibi nedenler üzerinde durulmaktadır (Hore, Kelman, Mercer ve Gaillard 2018:147). İklim değişimi 1800'li yıllardan itibaren özellikle fosil yakıtların (kömür, petrol ve gaz gibi) kullanılması nedeniyle insan kaynaklı hale gelmiştir. Dünya'nın etrafını bir battaniye gibi sararak güneş ısısını hapseden ve sıcaklıkları yükselten sera gazı emisyonları açığa çıkmaktadır. Sera gazının başlıca nedenleri arasında, enerji, sanayi, ulaşım sektörleriyle birlikte tarım arazilerinin yanlış kullanımı ve kentleşme gelmektedir (URL 1). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli Değerlendirme Raporu 6 (IPCC 2023)'da da temel olarak bireylerin eylemleri sonucu ortaya çıkan sera gazı emisyonlarının küresel ısınmaya neden olduğu ve 2011-2020 yılları arasındaki küresel yüzey sıcaklığının 1850-1900 yılları arasındaki sıcaklığın 1,1°C üzerine çıktığı belirtilmektedir. Sürdürülebilir olmayan enerji ve arazi kullanımı, bölgeler ve ülkeler arasındaki farklarla birlikte aynı ülkedeki bireyler arasındaki yaşam tarzları, tarihsel olarak devam eden tüketim ve üretim şekillerinin eşitsizliğinden kaynaklanan sera gazı emisyonları artmaya devam etmektedir (IPCC, 2023: 4). Antarktika deniz buzunun erimesi iklim değişikliğinin görünürlüğü noktasındaki örneklerden biridir. Antarktika deniz buzunda, ABD Ulusal Kar ve Buz Veri Merkezi (National Snow and Ice Data Center, NSIDC 2023)'nin ön verileri incelendiğinde, 1979 yılından itibaren ilk kez 17 milyon kilometrekare diğer bir ifadeyle Mısır'ın yüzey alanından daha büyük erime gerçekleştiği görülmektedir (URL 2).

Dünya Meteoroloji Örgütü Küresel İklim Durumu Raporu (2022) 'nda (World Meteorological Organization State of the Global Climate Report) temel iklim göstergelerine (sera gazları, sıcaklıklar, deniz seviyesindeki yükseliş, okyanus ısı ve asitlenme, deniz buzu ve buzullar) odaklanılarak iklim değişikliğinin ve aşırı hava koşullarının etkileri vurgulanmaktadır. Rapor rekor düzeydeki ısıyı hapseden sera gazlarının karada, okyanusta ve atmosferde neden olduğu gezegen ölçeğindeki değişiklikleri ele almaktadır. Diğer bir ifadeyle; raporda kuraklık, sel ve sıcak hava dalgalarının küresel olarak toplulukları etkilediği ve maliyetleri arttırdığı, ortalama sıcaklıkların son 8 yılda kaydedilen en yüksek değerlere ulaştığı, deniz seviyesi ve okyanus ısısının rekor seviyelerde bulunduğu ve bu eğilimin yüzyıllar boyunca devam edeceği, Antarktika deniz buzunun tarihteki en düşük seviyeye düştüğü ve Avrupa buzul erime rekorunun kırıldığı belirtilmektedir (URL 3). İklim değişikliğine bağlı olarak meydana gelen çevresel olaylar Türkiye'de de etkisini göstermektedir. Demircan vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de sıcaklık artışlarının yaşanabileceği ifade edilmektedir. Üç Küresel Dolaşım Modelinin iki senaryodan (RCP4.5 ve RCP8.5) elde edilen sonuçlarına göre, Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklık artışının; 2016-2040 dönemi için 1°C - 2°C arasında; 2041-2070 dönemi için 1.5°C - 4°C arasında ve son dönem olan 2071-2099 dönemi 1.5°C - 5°C arasında olması öngörülmektedir (Demircan vd.2017:2-3). Türkiye için öngörülen iklim değişimini, yağış rejimindeki düzensizliğin yanı sıra sıcaklıklardaki artış beklentisi olarak değerlendirmek mümkündür.

2. İklim Değişikliğinin Sonuçları

İklim değişikliği sonucunda sel, sıcak hava dalgaları ve kasırgalar gibi doğal afetlerin sıklığında ve/veya şiddetinde artış yaşanması beklenmektedir (Heckenberg ve Johnston 2012:149). Benzer şekilde Banholzer, Kossin ve Donner (2014: 21)'de 21. yy'da sıcak hava dalgaları, rüzgâr hızı, şiddetli yağışlar ve kuraklıkların artış göstereceğini, tropik kasırgalar, sel ve heyelanlarında daha fazla meydana geleceğini belirtmişlerdir. İklim değişikliği; hem kuraklık, çölleşme, sıcaklık ve deniz seviyesindeki yükselmeler gibi yavaş başlayan (veya artan) sorunları hem de sel, orman yangını, heyelan, kasırğa ve fırtına dalgalanmaları gibi afet olaylarını içermektedir (Alston 2011:5). Diğer taraftan iklim değişikliği çok boyutlu bir çevre sorunu olarak ele alınmakta ve sıcaklıktaki basit yükselme veya düşüşün ötesinde farklı anlamlar taşımaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD)'de iklim değişikliğini hava koşullarının değişmesinin ötesinde dünya çapında milyonlarca bireyin gündelik hayatının bir gerçeği olarak ele almaktadır

(URL 4). Bu durumun nedeni olarak bireylerin temelde beslenme, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının doğrudan iklimle ilişkili olması gösterilebilir. Örneğin yağış rejimindeki değişiklik özellikle tarımla uğraşan nüfus için çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Çiftçinin ürettiği üründen verim alabilmesi ürünün gerekli ve yeterli oranda yağış ve güneş almasına bağlıdır. Beklenmeyen ani yağmur veya kuraklık verimde düşüş dolayısıyla da ekonomik kayıp anlamına gelmektedir. İklim değişikliği yoksulluğu azaltma çabalarını ve dünya çapında gıda güvenliği ve beslenme konusunda kaydedilen ilerlemeyi olumsuz olarak etkilemektedir (FAO 2023: 144). Açlık ve gıda güvensizliğiyle karşı karşıya kalan insan sayısı 2015 yılından itibaren artmaya devam etmektedir. Covid-19 Salgını, çatışmalar, iklim değişikliği ve artan eşitsizlikler durumu daha da kötüleştirmektedir. 2015 yılında 589 milyon kişi açlıkla karşı karşıyayken bu sayı 2021 yılında 768 milyona yükselmiştir. Projeksiyonlar, 2030 yılına kadar yaklaşık 670 milyon insanın hâlâ açlıkla karşı karşıya kalacağını göstermektedir (General Assembly Economic and Social Council 2023:8). İklim değişikliği, küresel ölçekte geçim kaynakları için doğal kaynaklara en çok bağımlı olan ve/veya kuraklık, toprak kayması, sel ve kasırga gibi doğal afetlere yanıt verme konusunda en az çözüm becerisine sahip olan nüfus üzerinde daha büyük etkiye sahiptir (UNICEF 2021). Kırsal bölgelerde yaşayan bireyler geçim kaynakları olarak toprak, su ve ağaçlar gibi çeşitli doğal kaynaklara bağımlıdır. Bu nedenle arazi, çoğu kırsal hanede en değerli varlık konumundadır ve tarımsal üretimin temelini oluşturmaktadır (Meinzen-Dick, Quisumbing, Doss ve Theis 2019: 72). Artan kuraklık ve verimli toprakların erozyona uğraması nedeniyle Sorensen ve Balbus (2021)'da tarım alanlarında kayıpların yaşandığını ayrıca temiz suya erişimin azalması bu durumun ekonomik olarak geçim kaynağını bölgeden sağlayanlar için zorluklara yol açtığını belirtmişlerdir. Ayrıca deniz seviyesindeki yükselme, kıyı bölgelerde yaşayan, yerleşim yeri ve geçim kaynağı aramak zorunda olan milyonlarca bireyi zor durumda bırakmaktadır. Belirtilenlere ek olarak iklim değişikliği; göç, aşırı kalabalıklaşma, işsizlik, hijyen sorunları ve sınırlı kaynaklar nedeniyle sosyal gerilimin artmasına ve yaşam koşullarının kötüleşmesine neden olabilir (Sorensen ve Balbus 2021:410). Diğer taraftan tarihsel olarak iklim değişikliğinde en az rolü olan kırılğan topluluklarsa bu değişimden orantısız bir şekilde daha fazla etkilenmektedir (IPCC, 2023: 5).

İklim değişikliği ekonomik anlamda bireylerin geçim kaynaklarını kaybetmelerine, ulaşılabilir adil ve temiz gıdaya erişimde zorluklar yaşamalarına, temiz suya erişim kaynaklı hijyen, barınma, kentleşme, ısınma / soğuma sorunlarının yanı sıra hayvanların neslinin tükenmesine ve bitki çeşitliliğinde azalmaya yol açmaktadır. Bu nedenle iklim değişikliğinin

bireylerin kıyafet tercihleri, yeme içme alışkanlıkları, sağlık durumları, eğitim hayatları, geçim kaynakları ve tüketim pratiklerine kadar gündelik hayatın her yönünü etkilediği söylenebilir. Belirtilen iklim değişikliği kaynaklı var olan ve devam sorunlardan ülkeler gelişmişlik düzeyleri bağlamında bireyler de yaş, cinsiyet ve geçim kaynakları bağlamında farklı olarak etkilenmektedirler.

3. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Toplumların gelişim aşamaları bağlamında kadın ve erkeğin üretim süreçlerinde üstlendikleri rol değişmektedir. Avcı-toplayıcı toplumlarda kadınlar; bitkileri, küçük hayvanları, kuş yumurtalarını ve kabuklu deniz hayvanlarını toplamanın yanı sıra aletler, sepetler, hasırlar, sapanlar ve giysiler üretmişlerdir. Erkeklerse daha büyük hayvanların avlanması görevini üstlenmişlerdir. Su ve yakacak odunun bulunması yemek pişirmeyi ve yiyeceklerin korunmasını etkilediği için yaşanan bölgeden ayrılma kararlarını da kadınlar vermişlerdir (Merchant 1990:1117). Çevresel koşullar avcı toplayıcı toplumdan farklı olmakla birlikte kırsal bölgelerde kadınlar yaşamlarını çevresel koşullara bağlı olarak devam ettirmektedirler. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2001)'ne göre iklim değişikliğinin etkilerinin farklı bölgelerde kuşaklar, gelir düzeyleri, meslekler ve cinsiyetler arasında farklı şekillerde görülmesi beklenmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından şiddetli yağmurların artan sıklığı nedeniyle meydana gelen seller veya kuraklık dönemlerinde hayatta kalma ve devam etme mücadelesi verenlerin genellikle kadınlar ve kız çocukları olduğu belirtilmektedir (URL 4). Bu noktada toplumsal cinsiyet kavramının açıklanması gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı toplumu biyolojik farklılık/ cinsiyet temelli kadın ve erkek kategorisine ayırmanın ötesinde bir toplumun üyelerinin kadın veya erkek olmaya dayandırdığı sosyal konumlara ve kişisel özelliklere vurgu yapmaktadır. Belirtilenlere ek olarak toplumsal cinsiyet kavramı; erkeklerin ve kadınların farklı şekilde sınıflandırılmasındaki hiyerarşi (güç, zenginlik ve diğer kaynaklar açısından) olarak değerlendirilmektedir (Kaya 2012: 328). Connell (2002) toplumsal cinsiyet kavramıyla çeşitli kültürel bağlamlarda kadın ve erkek olmanın ne demek olduğunu şekillendiren sosyal olarak inşa edilmiş davranışlar, gelenekler ve tutumları vurgulamaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik olarak kadına ve kadın bedenine yüklenen / atfedilen anlamların ötesinde kadının konumunu sosyal / toplumsal bağlamda ele almaktadır. Bu noktada toplumların kadına dair bakış açıları önem ve anlam kazanmaktadır. Kadına dair geliştirilen bakış açısı kadınların geçim kaynaklarından evlilik kararlarına kadar tüm karar süreçlerinde rol oynamaktadır.

Doğa olayları, kadın ve erkek arasında ayırım gözetmemekle birlikte doğa olaylarının sonuçları iklim değişikliği örneğinde olduğu gibi kadınlar ve erkekler arasında farklılaşabilmektedir. Bu farklılığın nedeni olarak toplumsal normlar ve cinsiyet eşitsizlikleri ele alınmaktadır (aktaran Reggers 2019: 103). Kadınların ve ailelerinin geçim kaynaklarının genellikle doğal kaynaklara (su, orman ürünleri, tarım) bağlı olduğu kırsal bölgelerde iklim değişikliğinin yol açtığı çevresel ve ekonomik sorunlar kırılganlığı arttırmaktadır (Charbit 2018: 318). Kadınların iklim değişikliğinin etkilerini daha fazla hissetmelerinin nedenleri arasında alt gelir grubunda olmaları, iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli olan kaynaklara daha az sahip olmaları ve cinsiyet rolleri ayırımı nedeniyle doğal kaynaklara daha fazla bağımlı olmaları Abedin, Habiba ve Shaw (2013: 165) tarafından ifade edilmektedir. Benzer şekilde kadınların iklim değişikliği karşısındaki kırılganlığını arttıran nedenler olarak McIntyre-Mills, Romm ve Corcoran-Nantes (2018:175)'de sosyo-ekonomik koşullar, ataerkil yapı, yoksulluk, cinsiyete dayalı iş bölümü ve kadın ile erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini ele almışlardır. Eşitsiz güç ilişkilerinin, kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında orantısız kırılganlığının temelinde yatmakta olduğunu Resurreccion vd. (2014 aktaran Reggers 2019) vurgulamaktadır. Kadınlar ve kız çocuklarının kaynaklara adil erişimlerinde eşitsizlikler olduğu ve erkekleri kadınlara, erkek çocuklarını da kız çocuklarına göre ayrıcalıklı kılan kültürel normlar nedeniyle kadınların bir doğa olayında daha az hareket edebildikleri belirtilmektedir (Heckenberg ve Johnston 2012:158). Toplumda yüzme öğrenmenin onaylanmasındaki kültürel farklılık olası bir sel felaketinde yüzme bilmeyenlerin daha fazla etkilenmesine neden olacaktır. Bu nedenle olası sel felaketinde hem kadınlar hem de çocuklar arasında ölüm oranının yüksek olması beklenmektedir (Heckenberg ve Johnston 2012: 149). 1991 yılında Bangladeş'te meydana gelen kasırgada hayatını kaybeden 14.000 kişinin çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur (Ikeda 1995 aktaran Abedin, Habiba ve Shaw 2013: 166) Hayatını kaybeden kadın sayısının fazlalığı uyarı bilgilerinin halka açık yerlerde erkekler tarafından yapılmasında yatmaktadır. Pek çok kadın duyurudan haberdar olmadığı gibi erkek akrabaları olmadan evden çıkamamışlar güvenli bir yere gidebilmek için onları beklerken de hayatlarını kaybetmişlerdir (Aguilar 2004 aktaran Abedin, Habiba ve Shaw 2013: 166). Begum (2007)'da erkeklerden daha fazla sayıda kadının hayatını kaybetme nedenini bedensel olarak 'zayıf' olmalarıyla değil Bangladeş'in erkek dominant toplumsal yapısı, kadınların hareketliliğini kısıtlayan dini kurallar ve geleneklerle açıklamıştır. Kadınların faaliyetlerini ve hareketliliğini evle sınırlayan toplumsal cinsiyet rolleri Kwauk vd. (2017) tarafından kadınların sorumlulukları bağlamında ele alınmaktadır. Kadınların, doğal

kaynaklara bağımlılıklarının yanı sıra bakmakla yükümlü oldukları kişilere karşı sorumlulukları bulunmaktadır (Enarson, Fothergill ve Pee 2007:131). Güney Asya ülkelerindeki kadınlar öncelikle yemek yapmak, içme suyu ve yakacak odun sağlamaktan sorumlu olmakla birlikte ailelerindeki genç, yaşlı ve engellilerin bakımıyla da ilgilenmektedirler (Ramachandran 2013:70). Kadınlar ve kız çocukları bakıcı rolleri nedeniyle afet anlarında çocuklarını veya yetişkinleri korumak için evde kalmaktadırlar (URL 4).

İklim değişikliği kadınlar açısından beslenme, barınma, su, güvenlik ve hijyen sorunlarının yanı sıra eğitim hayatını yarıda bırakma, şiddete uğrama, taciz ve tecavüze uğrama gibi sorunlara da yol açabilmektedir. Belirtilen sorunlar arasında yer alan beslenme kadının hane içindeki üretim rolüyle açıklanabilir. İklim değişikliği; kuraklık, sel, erozyon, suyun tuzlanması, deniz seviyesinin yükselmesi, balıkların azalması, toprak veriminin düşmesi, ürün veriminin azalmasının yanı sıra, temiz ve susuzluk kaynaklı ekonomik sorunlara yol açmaktadır (Charbit 2018:318). Bu nedenle iklim değişikliği kaynaklı meydana gelen afetler özellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde cinsiyete dayalı iş bölümünü ve hanelerdeki gelir dağılımını etkilemektedir. Geçim kaynaklarındaki azalma ve zarar, kadınların ev ve aile sorumluluklarını ağırlaştırmaktadır. Örneğin yakacak odun ve su gibi kaynakların kıtlığı, genellikle bunları toplayan kadınların ve çocukların iş yükünü arttırmaktadır (Seager 2014:266). Dünya genelinde kadınlar doğal kaynaklara daha fazla bağımlı konumdadırlar. Tarım, düşük ve alt-orta gelirli ülkelerde kadınlar için en önemli istihdam sektörünü oluşturmaktadır (UN Women 2022a:3). Tarım ve hayvancılık yapan bireyler açısından toprak ve hayvan temel besin kaynağı olmanın yanı sıra ürünlerin satılması sonucu maddi getiri sağlamaktadır. Meydana gelen kuraklık veya seller nedeniyle ürünlerde kayıplar yaşanması beraberinde pek çok sorunu da getirmektedir. Örneğin 20 yaşındaki Nafisa'nın yaşamı iklim değişikliğine bağlı olarak değişmiştir. Nafisa, tarım arazisinin kuruması ve hayvanlarının ölmesi sonucu gıda ve ekonomik zorluklar yaşamış, eşi çocuklarını alıp kendisini terk etmiştir (URL 4). Diğer taraftan aşırı yoksulluğun dünya çapında kadınlar ve kız çocukları için derinleşeceği tahmin edilmektedir. Covid-19 Salgınından önce günde 1,90 doların altında yaşayan nüfus 2013'te % 11,2'den 2018'de % 8,6'ya düşerken Covid-19 yaşanan ilerlemeyi durdurmuştur. Oranın tekrar % 9'lara çıkması beklenmektedir. 2022'nin sonunda yaklaşık 383 milyon kadın ve kız çocuğunun, 368 milyon erkek ve erkek çocuğa kıyasla aşırı yoksulluk içinde yaşamaları beklenmektedir. Mevcut eğilimler devam ederse, 2030 yılına kadar Sahra altı Afrika'da bugün olduğundan daha fazla kadın ve kız çocuğunun aşırı yoksulluk içinde yaşamaları öngörülmektedir (UN Women 2022b: 6).

Kuraklık ve düzensiz yağış dönemlerinde kadınlar tarım işçisi ve birincil sorumlu olarak ailelerine gelir ve kaynak sağlamak için daha çok çalışmaktadırlar. Bu durum, annelerinin artan sorumluluklarını azaltabilmek için kız çocukları üzerinde genellikle okulu bırakma baskısı oluşturabilmektedir (UN Women 2022a:3). Evlerini ve geçim kaynaklarını kaybeden yoksul aileler için kız çocuklarının evliliği, hem güven noktası hem de yoksulluğun etkilerini azaltmanın çözümü olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Bangladeş'te yaşanan sel olayı sonrasında Sarmin 14 yaşında evlenme durumuyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yaşanılan sel nedeniyle ekonomik kayıp yaşayan anne ve babası kızlarının evlenerek gıda ve güvenli bir ortama sahip olabileceğini düşünmüşlerdir (URL 4).

Kadınlar açısından iklim değişikliğinin diğer bir olumsuz sonucu sağlık riskleridir. Aşırı sıcakların ölü doğum olasılığını ve sıtma kaynaklı hastalıkların yayılma olasılığını arttırdığı belirtilmektedir (UN Women 2022a:4). Hamilelik döneminde yaşanan enfeksiyon ve sonrasında annede meydana gelen anemi düşük doğum ağırlığı, zayıf çocuk gelişimi ve çocuk ölümlerinin artmasına yol açan faktörlerden biridir (Charbit 2018:319).

İklim değişikliği aynı zamanda barınma sorunu olarak ortaya çıkabilmektedir. Kuraklık gibi daha yavaş başlayan veya kasırga gibi aniden meydana gelen felaketler kadınların evlerinin ve mahallelerinin yaşanmaz hale gelmesine neden olabilir. Bu durum kadınlara ve kız çocuklarına yönelik artan şiddet riskini beraberinde getirmektedir. Kadınlar ve kız çocukları geçici brandalar veya brandasız kamplara göç etmek zorunda kaldıklarında yabancıların şiddetine maruz kalabilirler (URL 4). Onabanjo ve Charles (2015) sel sonrasında kampların fiziksel koşulları ve tuvaletlerin yeri nedeniyle toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olaylarının yaşandığını belirtmişlerdir. Tuvaletlerin yatakhanelerden uzak olması ve bu nedenle gece tuvalete giderken kızların ve kadınların saldırıya uğradığı ifade edilmiştir. 2015 yılında meydana gelen Malawi, Mozambik ve Zimbabve'de yıkıma yol açan sel sonrasında cinsiyete dayalı çok sayıda şiddet vakası rapor edilmiştir (aktaran Babugura 2016:313). İklim değişikliği dünya çapında çatışmalara yol açarken, kadınlar ve kız çocukları, çatışma bağlantılı olarak meydana gelen cinsel şiddet, insan kaçakçılığı, çocuk yaşta evlilikler ve diğer şiddet biçimleri dahil olmak üzere cinsiyete dayalı her türlü şiddete karşı artan hassasiyetle karşı karşıya kalmaktadırlar (UN Women 2022a:3).

İklimle ilgili politikalar, stratejiler ve eylem planları, kadınların şimdiki ve geleceğe yönelik ihtiyaçlarına yeterince önem vermemektedir. McIntyre-Mills, Romm ve Corcoran (2018) kadınların iklim değişikliğine uyum sağlamak için kullanabileceği kaynakların ve seçeneklerin sosyal eşitsizlikler

nedeniyle oldukça sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Okuma yazma bilmeme oranı kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir. Kadınların arazi mülkiyeti ve krediye daha az erişimleri nedeniyle sınırlı ekonomik güçleri vardır (Dünya Bankası 2014 aktaran Charbit 2018:318). Diğer taraftan, cinsiyet rollerinin kadınları daha savunmasız hale getirdiği belirtilirken kadınların iklim politikası tartışmalarında çok az yer aldıkları vurgulanmaktadır (Tuana 2013:27). Kadınlar erkeklere göre çevre kirliliği konusunda daha fazla endişe duymakta, kişisel yaşamlarında “yeşili” ve hayvan haklarını daha fazla savunmaktadırlar (Blocker ve Eckberg 1997:854). Bu duyarlılığa rağmen kadınlara iklim değişikliğiyle mücadele politikalarında yeteri kadar yer verilmediğini söylemek mümkündür.

4. İklim Değişikliğiyle Mücadele

Küresel ölçekte iklim değişikliği ile mücadele için çeşitli örgütler bulunmakta ve yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Örneğin 1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından oluşturulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) ülkelere iklim politikalarını geliştirebilmeleri için gerekli bilimsel bilgileri sağlamak amacıyla kurulmuştur (URL 5). İklim değişikliğiyle ilgili yasal düzenlemeler arasında Kyoto Protokolü önem taşımaktadır. Kyoto Protokolü, iklim değişikliği ile mücadele konusunda atılacak adımların netleştirilmesi yönündeki ilk adım olarak 1997 yılında kabul edilmiş ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokolde belirlenen azaltım hedefine ulaşmak için oluşturulan yaptırımlar Kyoto Protokolü’nü diğer uluslararası çevre sözleşmelerinden farklılaştırmaktadır. Türkiye 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü’ne Taraf olmuştur (URL 6). Kyoto Protokolü’nden sonra iklim değişikliğini önlemeye yönelik olarak sürece Paris Anlaşması ile devam edilmektedir. 2015 yılında gerçekleşen 21. Taraflar Konferansı’nda, 2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Anlaşma’nın, küresel ısınmayı Sanayi Devrimi öncesine göre 2°C’nin oldukça altında tutan hatta 1.5°C ile sınırlamayı amaçlayan uzun vadeli hedefi vardır. Bu hedef fosil yakıt (petrol, kömür gibi) kullanımının giderek azaltılarak yerine yenilenebilir enerji kullanımını koymaktadır (URL 7). Paris Anlaşması’nda belirtildiği gibi ısınmayı sanayi öncesi seviyelerin 1,5°C üzerinde sınırlamak için, 2025’ten önce zirveye ulaşacak olan küresel sera gazı emisyonlarının, 2030’a kadar %43 oranında azalması ve 2050 yılında net sifıra ulaşması gerekmektedir (URL 8). Türkiye, 2016 yılında imzalamış olduğu Paris Anlaşmasına 2021 yılında Taraf olmuştur (URL 9). Paris Anlaşması kapsamında Taraflar, yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin ve savunmasız durumdaki insanların

hakları, cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve nesiller arası eşitliğin sağlanmasını gündemlerine almışlardır (Paris Anlaşması 2015).

2015 yılında Binyıl Kalkınma Amaçları (Millennium Development Goals)'nın devamı niteliğinde olan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Sustainable Development Goals, SKA/ SDG) kabul edilmiştir. Kabul edilen 17 amacın 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmeyi hedefleyen iklim eylemi SKA 13'ü oluşturmaktadır. İklim eylemi amacının alt amaçları; iklimle ilgili tehlikelere ve doğal afetlere karşı dayanıklılığın ve uyum kapasitesinin bütün ülkelerde güçlendirilmesini, iklim değişikliğiyle ilgili önlemlerin ulusal politikalara, stratejilere ve planlara entegre edilmesini, iklim değişikliği azaltım, iklim değişikliğine uyum, etkinin azaltılması ve erken uyarı konularında eğitimin, farkındalık yaratmanın ve insani ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesini, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)'ne taraf olan gelişmiş ülkeler tarafından üstlenilen, anlamlı azaltım eylemleri ve uygulamada şeffaflık bağlamında, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını ele almak için 2020'ye kadar yıllık 100 milyar doların ortaklaşa seferber edilmesi taahhüdünün uygulanmasını ve Yeşil İklim Fonu'nun sermayelendirme yoluyla olabildiğince kısa sürede tam olarak faaliyete geçirilmesini son olarak da kadınlara, gençlere, yerel topluluklara ve dışlanmış gruplara odaklanarak en az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan küçük ada devletlerinde iklim değişikliğiyle ilgili etkili planlama ve yönetim kapasitesini artıracak mekanizmaların desteklenmesini kapsamaktadır (URL 10). 2015 yılından itibaren Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarındaki ilerlemeye ilişkin 'Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi' Raporu hazırlanmıştır. Raporu, amaçlardan birçoğunda orta ila ciddi derecede sapmaların yaşandığı belirtilmekte ve 2030'a kadar uygulamayı hızlandırmak için ana önerilerde bulunmaktadır (General Assembly Economic and Social Council 2023:1). Kimseyi geride bırakmayın; Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının tanımlayıcı ilkesi olmakla birlikte sağlıklı ve gelişen bir gezegende herkesin haklarını ve refahını güvence altına almak için her ülkenin birlikte çalışacağına dair ortak sözünü oluşturmaktadır. Fakat 2030'un yarısına gelindiğinde bu sözün gerçekleşmesi için sorunların olduğu görülmektedir. Koşullardaki kötü gidişatı önlemek için bağlılık, dayanışma, finansman ve eylemde temel bir değişime hemen ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (General Assembly Economic and Social Council 2023: 2).

İklim değişikliğinden kadınlar daha fazla etkilenmelerine rağmen iklim değişikliği politikalarının, stratejilerinin, eylem planlarının, projelerinin ve programlarının çoğunun cinsiyet körü olduğu Babugura (2016: 304)

tarafından ifade edilmektedir. Yasal düzenlemelerin yanı sıra afetler sonucu kadınların karşı karşıya kaldığı savunmasızlığı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlamak için Enarson, Fothergill ve Pee (2007) kadınların özgürleşmesini destekleyen ve ona karşı çıkan toplumsal hareketlerin incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Örneğin bir felaket sonrasında aile ve toplumun tam olarak toparlanabilmesi için kadınların ekonomik üretime dâhil edilmesi gerekmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri kaynaklı olarak meydana gelen kadınlar arasındaki artan ekonomik uçurumlarsa mevcut riskleri azaltmaya yönelik uluslararası hareketlerle analiz edilebilir (Enarson, Fothergill ve Pee 2007:143). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) kapsamında da bazı ilerlemeler kaydedilmektedir. Taraflar Konferansı (Conference of the Parties, COP 23)'nda, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi sürecinde toplumsal cinsiyetle ilgili kararların uygulanmasını desteklemek amacıyla bir toplumsal cinsiyet eylem planı oluşturulmuştur. Plan kapasite geliştirme, bilgi paylaşımı ve iletişim, cinsiyet dengesi, kadınların liderliği ve katılım, tutarlılık, cinsiyete duyarlı uygulama son olarak da izleme ve raporlamayı içermektedir (Sorensen ve Balbus 2021:411).

Sonuç

Sosyolojik açıdan iklim değişikliğini ele almanın önemi iklim değişikliğinin nedenleri ve sonuçlarını toplumsal bağlamda önlemeye yönelik politikaların hazırlanması için önem taşımaktadır. Sosyologlar nüfus artışı, asit yağmuru veya küresel ısınma gibi çevresel problemlerin doğal dünyanın kendi işleyişinden ortaya çıkmadığını sorunların bireylerin eylemlerinden kaynaklanmakta olduğunu belirtmektedirler (Eroğlu 2012:584). Bu nedenle bireylerin çevre ile kurmuş oldukları ilişkinin anlaşılması üzerinde durulması gerekmektedir. Bireylerin çevreyle kurmuş olduğu ilişki hem yaşanan dönemin hem de gelecek nesillerin konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada çevre duyarlılığı ve çevresel farkındalığın kazandırılması iklim değişikliğini önlemeye yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bireyin sosyalleşmesinde hem doğanın hem de sosyal çevrenin katkıda bulunduğunu Ulusoy (2012) ifade etmektedir. Bireyin yaşamını geçirdiği çevresel koşullar sosyalizasyon sürecinde bireyin üretim ve tüketim pratiklerini şekillendirirken bireyler çevresel koşullara uygun yaşamayı da öğrenmektedirler. Ataerkil toplumda kadına yüklenen anlamlar kadının yalnızca ailesi ve diğerleriyle kurduğu ilişkide değil çevresel olaylarda da görünür bir dezavantaj sergilemektedir. Kadınların çevresel olaylardan daha fazla etkilenme nedenlerinin iklim değişikliği bağlamında meydana gelen / görünen sonucun (sel, kuraklık gibi) ötesinde toplumsal normlar ve kültürel

beklentiler bağlamında ele alınması gerekmektedir. İklim değişikliği sonucu meydana gelen çevresel olaylar var olan sosyal eşitsizliklere yeni bir eşitsizlik alanı olarak eklenmiştir. Toplumsal yaşamda ekonomik (istihdam, düşük ücret) ve siyasi (yeterli temsiliyet) sorunlarla karşılaşan kadın küresel iklim değişikliği nedeniyle meydana gelen ani hava olayları veya uzun sürede ortaya çıkan kuraklık, susuzluk gibi sorunların yarattığı barınma, güvenlik, şiddet ve erken evlilik gibi artan risklerle karşılaşabilmektedir. İklim değişikliği sonucu meydana gelen çevresel sorunların kadınlar üzerindeki etkilerinin kadınlara söz söyleme hakları, bağımsız hareket edebilme becerileri, ekonomik anlamda güçlendirilmeleriyle hafifletilebileceği düşünülmektedir. İklim değişikliği sonucu meydana gelen çevresel olayları önlemeye yönelik geliştirilecek politikalarda toplumsal yapının, cinsiyete dayalı gereksinimlerin ve toplumsal rollerin ele alınması önem taşımaktadır. Ayrıca doğa koşullarının ve geçim kaynaklarının farklılığı bağlamında iklim değişikliğinin nüfusun her kesimi üzerindeki etkilerinin belirlenebilmesi için araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alston, M. (2011). Gender and Climate Change in Australia. *Journal of Sociology*, 47(1), 53-70. <https://doi.org/10.1177/1440783310376848>.
- Abedin, M.A., Habiba, U., Shaw, R. (2013). Gender and Climate Change: Impacts and Coping Mechanisms of Women and Special Vulnerable Groups. In: Shaw, R., Mallick, F., Islam, A. (eds) *Climate Change Adaptation Actions in Bangladesh. Disaster Risk Reduction*. Springer, Tokyo. https://doi.org/10.1007/978-4-431-54249-0_10
- Arora-Jonsson, S. (2011). Virtue and Vulnerability: Discourses on Women, Gender Climate Change. *Global Environmental Change*, 21(2), 744-751.
- Banholzer, S., Kossin, J. and Donner, S. (2014) The Impact of Climate Change on Natural Disasters. In: Singh, A. and Zommers, Z., Eds., *Reducing Disaster: Early Warning Systems for Climate Change*, Springer, Dordrecht, 21-49. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8598-3_2
- Babugura, A.A. (2016). Children, Young People, and Climate Change: A Gender Perspective. In: Ansell, N., Klocker, N., Skelton, T. (eds) *Geographies of Global Issues: Change and Threat. Geographies of Children and Young People*, vol 8. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-4585-54-5_9
- Begum, R. (1993). Women in Environmental Disasters: The 1991 Cyclone in Bangladesh, *Gender & Development*, 1:1, 34-39, <https://doi.org/10.1080/09682869308519953>
- Blocker, T. J., & Eckberg, D. L. (1997). Gender and Environmentalism: Results from the 1993 General Social Survey. *Social Science Quarterly*, 841-858.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC. (2011). *Framework Convention on Climate Change*, UNFCCC Secretariat [available at <https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/07.pdf>]
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization, FAO). 2023. *The Status of Women in Agrifood Systems*. Rome.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC/BMİDÇS 2011
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children's Fund, Unicef, 2021). *The Climate Crisis is a Child Rights Crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index*.
- Connel, R. W. (2002). *Gender*. Cambridge, Malden
- Charbit, Y. (2018). Women as Actors in Addressing Climate Change. In N.E. Riley and J. Brunson (Eds.), *International Handbook on Gender and Demographic Processes*, 317-328, Springer Publishers

- Demircan, M., Gürkan, H., Arabacı, H., & Coşkun, M. (2017). Türkiye İçin İklim Değişikliği Projeksiyonları. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası*, 16, 3-6.
- Enarson, E., Fothergill, A., and Peek, L. (2007). "Gender and Disaster: Foundations and Directions." In *Handbook of Disaster Research*, edited by Havidan Rodriguez, Enrico Quarantelli, and Russell Dynes. New York: Springer-Verlag.
- Eroğlu, Tuğba (2012), Nüfus, Kentleşme ve Çevre, içinde Sosyoloji (Ed. Vildan Akan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- General Assembly Economic and Social Council, Seventy-eighth Session, Economic and Social Council, 2023
- Heckenberg, D., & Johnston, I. (2012). Climate Change, Gender and Natural Disasters: Social Differences and Environment-related Victimization. In *Climate Change from a Criminological Perspective* (pp. 149-171). New York, NY: Springer New York.
- Hore, K., Kelman, I., Mercer, J., Gaillard, J. (2018). Climate Change and Disasters. In: Rodríguez, H., Donner, W., Trainor, J. (eds) *Handbook of Disaster Research. Handbooks of Sociology and Social Research*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63254-4_8
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). 2001. Climate Change 2001: Synthesis Report. A Contribution of Working Groups I, II, and III to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Watson, R.T. and the Core Writing Team (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, and New York, NY, USA, 398 pp.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2013). *Summary for Policymakers. Climate Change 2013: The Physical Science Basis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). 2023. Summary for Policymakers. In: *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 1-34, doi: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001
- Kaya, E. (2012). Toplumsal Cinsiyet Tabakalaşması, içinde Sosyoloji (Ed. Vildan Akan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Kwauk, C., & Braga, A. (2017). Three Platforms for Girls' Education in Climate Strategies. *Washington, DC: Brookings*.
- McIntyre-Mills, N. R. A. Romm, & Y. Corcoran Nantes (Eds.). (2018) Balancing Individualism and Collectivism. Collected papers from Special Integration Group for International Systems Sciences plus 16 contri-

- butors. Contemporary Systems Series. Springer, Cham, Switzerland. 10.1007/978-3-31958014-2
- Merchant, C. (1990). Gender and Environmental History. *The Journal of American History*, 76(4), 1117–1121. <https://doi.org/10.2307/2936589>
- Meinzen-Dick, R., Quisumbing, A., Doss, C., & Theis, S. (2019). Women's land rights as a pathway to poverty reduction: Framework and review of available evidence. *Agricultural systems*, 172, 72-82.
- Paris Agreement (2015, December). Paris agreement. In *report of the conference of the parties to the United Nations framework convention on climate change (21st session, 2015: Paris)*. Retrived December (Vol. 4, p. 2017). HeinOnline.
- Ramachandran, N. (2013). Gender, Climate Change and Household Food Security: A South Asian Perspective. *Sustainable Food Security in the Era of Local and Global Environmental Change*, 69-83.
- Reggers, A. (2019). Climate Change is not Gender Neutral: Gender Inequality, Rights and Vulnerabilities in Bangladesh. In *Confronting climate change in Bangladesh: Policy Strategies for Adaptation and Resilience* (pp. 103-118). Cham: Springer International Publishing.
- Seager, J. (2014). Disasters are Gendered: What's New?. *Reducing Disaster: Early Warning Systems for Climate Change*, 265-281.
- Sorensen, C. J., & Balbus, J. (2021). Climate Change and Women's Health: Risks and Opportunities. *Climate Change and Global Public Health*, 403-426.
- Tuana, N. (2013). Gendering Climate Knowledge for Justice: Catalyzing a New Research Agenda. *Research, Action and Policy: Addressing the Gendered Impacts Of Climate Change*, 17-31.
- Ulusoy, D. (2012). Sosyalleşme. N. Güngör Ergan, B. Şahin, R. Coştur, (Ed.), *Davranış Bilimleri*, (s. 366-376), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- UN Women 2022a , Explainer: How Gender Inequality and Climate Change are Interconnected, 28 February 2022, <https://www.unwomen.org/en/news-stories/explainer/2022/02/explainer-how-gender-inequality-and-climate-change-are-interconnected> Erişim Tarihi, 10 Eylül 2023
- UN Women 2022b, Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2022, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/09/progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2022> Erişim Tarihi, 3 Ağustos 2023
- URL 1 <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change> Erişim Tarihi, 10 Eylül 2023
- URL 2 <https://public.wmo.int/en/media/news/antarctic-sea-ice-reaches-lowest-winter-extent-record>, Erişim Tarihi, 15 Ağustos 2023

URL 3 <https://public.wmo.int/en/our-mandate/climate/wmo-statement-state-of-global-climate>. Erişim Tarihi, 1 Temmuz 2023

URL 4 https://read.oecd-ilibrary.org/environment/gender-and-the-environment_3d32ca39-en#page4: Erişim Tarihi, 9 Eylül 2023

URL 5 <https://www.ipcc.ch/about/> Erişim Tarihi, 18 Ağustos 2023

URL 6 <https://iklim.gov.tr/kyoto-protokolu-i-35> Erişim Tarihi, 6 Ağustos 2023

URL 7 <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-paris-anlasmasi> Erişim Tarihi, 4 Ekim 2023

URL 8 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change/> Erişim Tarihi, 1 Ekim 2023

URL 9 <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34>, Erişim Tarihi, 25 Eylül 2023

URL 10 <https://turkiye.un.org/tr/sdgs/13> Erişim Tarihi, 14 Ağustos 2023

Stoacı Filozofların Feminist Olarak Adlandırılma İmkânları Üzerine Bir Değerlendirme

Elif Akgün Kaya¹

Özet

Stoacı filozoflar, yaşadıkları dönemin toplumsal normlarından farklı olarak kadınların ahlaki ve entelektüel açıdan erkeklerle eşit olduğunu savunurlar. Bütün insanların rasyonel varlıklar olduğunu kabul ederler ve ahlaki sorumluluklarının cinsiyetten bağımsız ele alınması gerektiğini ileri sürerler. Cinsiyet ayrımının ahlaki değerleri veya yetenekleri sınırlamaması gerektiğini öne sürerek toplumsal değişim ve ilerleme için öncü bir rol oynarlar. Stoacıların cinsiyet eşitliğini ve kadınların ahlaki kapasitelerini kabul etmesi, dönemin toplumsal normlarına göre oldukça ileri bir düşünce biçimini temsil eder. Bu makalede de stoacı filozofların kadınlarla ilgili görüşlerinin feminist bir çizgide değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve stoacı ilerlemecilik anlayışının ahlaki açıdan nasıl değerlendirilebileceği araştırılmaktadır. Stoacı filozofların kadınlarla ilgili düşünceleri birbirinden farklılık göstermektedir. Kimi düşünürlerin görüşleri cinsiyetçi bir bakış açısı içerirken, bazı stoacıların ise insanların doğuştan eşit olduklarına ve her cinsiyetin ahlaki erdem geliştirebileceğine inandıkları görülmektedir. Bu görüşteki stoacılar, cinsiyet ayrımı yapmaksızın kadın erkek bütün insanların erdem sahibi olduğunu savunmaktadırlar. Biyolojik olarak kadın ya da erkeğin zihinsel ya da ahlaksal açıdan farklı olmadıklarını düşünmektedirler.

1. Giriş

Stoacılık, Antik Yunan'da MÖ. III. yüzyılda Zēnōn² tarafından kurulan (Suda, ζ 79) ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde büyük bir etki yapan

- 1 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sistematik Felsefe ve Mantık ABD, eakgun@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6813-5900.
- 2 MÖ. 262/261 yılında Zēnōn Atina'da halk meclisi tarafından onurlandırılmıştır (IG II³, 1, 980; Diog. Laert. VII. 10-11). Bu onurlandırma kararında altın çelenkle ödüllendirilerek mezarının kent tarafından yapılmasına karar verilmiş. Meclisin aldığı kararın da *demos*'un *grammateus*'u tarafından Akadēmeia ve Lykeion'a konulmak üzere iki ayrı stēlē yazılması (*ἐγγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα τὸν γραμματεῖα τοῦ δήμου ἐν στήλαις δυοῖ καὶ ἐξείναι αὐτῶν θεῖναι τὴν μὲν ἐν Ἀκαδημ<ε>ία τὴν*

felsefe okuludur. Stoacı filozoflar ahlaki erdemlilik, kişisel iç huzur ve doğanın düzeni konularına odaklanırlar. Onların felsefelerinin temel ilke ve öğretileri “rasyonalizm, doğa düzeni, *apatheia* (ἀπάθεια: duyarsızlık, ilgisizlik), *ataraksia* (ἀταραξία: dinginlik, sakinlik, içsel huzur), erdem (aretē), kendini geliştirme, kader, kosmopolitanizm, *oikeiosis* (ἡ οἰκειώσις) ve içsel özgürlük” gibi kavramlara dayanır. Stoacılar, insanların içsel huzuru ve mutluluğu, erdemleri geliştirerek ve doğanın düzenine (*logos*) uyarak elde edebileceklerine inanırlar (Erskine, 1992; Sharples, 1996; Topakkaya, 2009; Çelikkol, 2019; Molacı, 2020).

Stoacılar, insanların özgür iradeyi kullanarak ve doğanın düzenine uygun bir şekilde yaşayarak erdemli bir hayat geliştirmeleriyle içsel huzura ve mutluluğa ulaşabileceklerini düşünürler. İçsel huzuru, dış dünyadaki olayların insanların kontrolü dışında olduğu gerçeğiyle başa çıkma yeteneği olarak tanımlarlar. Stoacılar, dış dünyanın değişken ve belirsiz olduğunu kabul ederler ve bu nedenle kişisel mutluluğun, içsel huzurun sağlanmasına dayandığını savunurlar. Bu da olayları ve koşulları kabul etme, rasyonel düşünme ve duygusal dengeyi koruma yeteneklerini geliştirmek anlamına gelir. Bunun için de evrenin düzenini ve mantığını anlamak, ona uyum sağlamak gerekir. Doğanın düzenine uygun yaşamak, içsel huzurun ve mutluluğun anahtarıdır. Stoacılar, bu düzeni anladıklarında insanların yaşamlarını daha iyi bir şekilde yönlendirebileceklerine inanırlar; çünkü bazı şeyler insana bağlı değildir. İnsan kendine bağlı olmayan şeylere karşı soğukkanlı bir tutum geliştirdiğinde ve imkân dâhilinde olanı daha iyiye doğru değiştirmeye çalıştığında iyi bir yaşama kapı aralayabilir. Bu şekilde doğaya uygun yaşayan insan evrensel ahlaki yasalara ulaşır. Stoacılar evrensel ahlak yasalarının insanlar için rehber olduğuna inanırlar (Kırş. Topakkaya, 2009; Ağaoğlu, 2018; Günay, 2018; Gürbüz, 2018; Timuçin, 2018).

Oikeiōsis (ἡ οἰκειώσις), stoacılık felsefesinde önemli bir kavram olup stoacı etiğin temelini oluşturur (Striker, 1996: 281-297) ve “kendine yakınlaşma” ya da “kendine özdeşleşme” olarak Türkçeye çevrilebilir. Bu kavram, stoacı filozoflar tarafından insanların doğuştan sahip olduğu bir eğilim veya içsel bir doğa olarak kabul edilir. Stoacılar, *oikeiōsis*'i insanın içsel doğasını ve doğru eylemleri belirleme yeteneğini açıklamak için kullanırlar. Bu kavram, insanların başkalarının refahını ve toplumun iyiliğini kendi iyilikleriyle

δὲ ἐν Λυκείῳ) uygun görülmüştür. Bu kararda Zēnōn'un ahlaki erdemliliği, öğretmenlik yapma isteği ve gençlere erdem ve ölçülülük konularında örnek olma çabası vurgulanmıştır. Zēnōn'un şehirden uzun yıllar boyunca felsefe çalıştığı, iyi bir insan olarak yaşadığı, özellikle gençlerin erdem, ölçülülük konularında ona katılmasını teşvik ettiği ve bu erdemleri kişisel yaşamında sergileyerek öğretilerine uygun bir hayat sürdürdüğü ifade edilmiştir. Zēnōn'un bu erdemli yaşamı, ona toplum tarafından saygı ve onur kazandırmıştır. Bu karar metni, Zēnōn'un ahlaki öğretileri ve kişisel yaşamıyla öne çıkan bir filozof ve öğretmen olduğunu açıkça yansıtmaktadır.

bağdaştırma eğiliminde oldukları fikrine dayanır. İnsanlar doğuştan diğer insanlarla duygudaşlık kurma yeteneğine sahiptirler ve bu duygudaşlık doğru eylemleri ve adaleti anlamada önemli bir rol oynar. Bu nedenle, stoacılar için *oikeiōsis*, insanların doğal olarak diğer insanlara duyduğu empati ve bağlılıkla ilgili olup diğer insanların endişelerini ve ihtiyaçlarını anlama yeteneği olarak öne çıkar. Bu içsel eğilim, insanların doğru eylemleri belirlemesine ve toplumları için daha iyi bir dünya oluşturmalarına yardımcı olur. *Oikeiōsis* düşüncesi kadınların ve erkeklerin birbirlerinin deneyimlerini anlayarak duygudaşlık kurmalarını ve birbirlerine destek olmalarını teşvik etmek için kullanılabilir. Stoacılar, insanların doğal olarak iyi olduğuna ve insanlar arasındaki dayanışmanın önemine vurgu yaparak cinsiyet ayrımı yapmaksızın her insanın değerli ve eşit haklara sahip olduğu düşüncesine dikkat çekerler. Tüm insanların birbirlerinin kardeşi veya yoldaşı olduğunu temellendirdikleri kosmopolitizm (Ören, 2017) kavramıyla da bu düşüncelerini desteklerler. Böylece cinsiyet ayrımının ahlaki bir temel oluşturmadığını ve kadınların da erkeklerle ahlaki açıdan eşit olduğunu gösterirler (Krs. Hill, 2001).

Stoacılığın kadınlarla ilgili görüşleri tarihsel olarak incelendiğinde, stoacı düşünürler arasında kadınlar hakkında farklı görüşler olduğu görülür. Stoacı düşünce genellikle insanların doğuştan eşit olduğunu ve ahlaki sorumluluklarını cinsiyet ayrımı yapmadan yerine getirmeleri gerektiğini savunur. Bu, kadınların da erkeklerle aynı potansiyele sahip olduğu ve ahlaki gelişim için aynı fırsatlara sahip olmaları gerektiği anlamına gelir. Bu ilke, kadınların kapasiteleri hakkında ilerici bir bakış açısını temsil eder ve kadın haklarına destek veren bir ilkeyi yansıttığından stoacı filozofların feminist bir çizgide yer almasını destekleyebilir. Ancak bazı stoacı düşünürler içinde kadınlar hakkında cinsiyetçi görüşlere rastlamak da mümkündür.

Stoacılık ve feminizm arasında bir sentez oluşturmak teorik olarak mümkün olsa da bu sorun oldukça karmaşık, tartışmalı ve çeşitlilik gösteren bir konudur. Stoacılık, tarihsel olarak ilerlemeci ve kadın haklarına destek veren görüşleri paylaşan filozofları içinde barındıran felsefi bir sistemdir. Stoacılar, tüm insanların insanlık ailesinin bir parçası olarak doğuştan eşit olduğu düşüncesinden hareketle hem kadınların hem de erkeklerin bilgelik, cesaret, adalet ve öz-denetim gibi temel erdemleri geliştirme yetisine sahip olduklarını kabul ederler. Bu noktada stoacıların cinsiyet ayrımı yapmadan erdemlerin herkes için geçerli olduğunu savundukları ortadadır. Bu erdemlerin geliştirilmesi, kişisel büyüme ve içsel huzurun anahtarıdır. Bu ilkelere dayanarak bir stoacı feminist yaklaşım geliştirmek mümkün olabilir; ancak stoacı düşünürler içinde kadınlarla ilgili cinsiyetçi görüşlere sahip kişiler olduğu da unutulmamalıdır. Bazı stoacı düşünürler, kadınların duygusal veya zihinsel olarak erkeklerden daha zayıf olduğundan ev işleri

ve çocuk bakımıyla ilgilenmeleri gerektiğini söyleyip kadınları aile içinde ikincil rollere uygun görerek kadınların kamusal hayata katılımını sınırlarlar. Bu tür görüşler kadınlarla ilgili cinsiyetçi bakış açısını barındırdığından stoacı ilerlemeci anlayışıyla çelişir; ancak bu görüşlerin stoacılığın temel öğretilerinden kaynaklanmaktan ziyade dönemin toplumsal normları ve görüşleriyle ilgili olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer stoacı bir feminist perspektiften bahsedilecekse, bu iki farklı yaklaşımı, göz ardı etmeden bir tartışma yürütülmesi gerekmektedir. Nitekim bu çalışma buradan hareketle stoacı filozofların kadınların toplumsal konumları, varoluşları ve özsel yapıları ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak feminist bir felsefenin imkânları üzerine bir tartışma yürütecektir.

1.1. Stoacıların Feminist Olarak Adlandırılma İmkânı Üzerine

Stoacılar, kadınların erkeklerle aynı yeteneklere sahip olduklarını savunurlar; ancak bu ifadeden hareketle stoacıların hepsinin kadınların erkeklerle eşit muameleyi hak ettiklerini düşündüklerini ileri sürmek tartışmalı bir konu olur. Modern araştırmacıların bazıları stoacıların feminist olarak adlandırılabilirliğini düşünürken; bazı araştırmacılar ise bu görüşe katılmazlar (Krş. Edelstein, 1966; Manning, 1973; Pomeroy, 1976; Schofield, 1991: 43; Nussbaum, 1994: 322-324; Asmis, 1996; Engel, 2003; Aikin ve Rutherford, 2014).

Stoacı filozoflar, kadınların rasyonel açıdan erkeklerle aynı olduklarını kabul ederler. Zēnōn kadın ve erkeğin eşit konumu paylaştığını; Kleanthes erdem bakımından erkek ve kadının eşit olduğunu (Diog. Laert. VII. 175); Musonius Rufus kadın ve erkeğin aynı muhakeme gücüne ve duyu yeteneklerine sahip olduğunu, bundan dolayı da aynı ise iki cinsin eğitimi almaları gerektiğini (*Diss.* 3.1-20); Seneca (*Cons. Marc.* 16.1) erdem konusunda aynı kapasiteye sahip olduğunu söyler (Diog. Laert. VII. 33). Stoacılar dönemlerine göre kadın ve erkeğin erdem, akıl ve duyu yetileri açısından eşit ya da aynı kapasitede olduklarını belirtmeleriyle ilerici bir tavır sergilerler; ancak toplumsal roller açısından kadın ve erkeğin farklı görevleri olduklarını söylemeleri dönemlerinin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili var olan görüşü paylaştıklarını gösterir. Bu noktada stoacıların kadınlarla ilgili görüşleri konusunda iki farklı eğilim içinde oldukları dikkat çeker. Bir taraftan yaşadıkları döneme göre kadınlarla ilgili görüşlerinde ilerici bir tavır sergilerlerken, diğer taraftan kadınların toplumsal rolleriyle ilgili toplumsal cinsiyet ideolojisini destekleyici bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Aikin ve Rutherford (2014), stoacıların bu iki farklı bakış açılarının kendi içinde tutarlı bir tutum olduğunu; ancak bu tutarlılığın ahlaki açıdan sağlam olmayan bir tutarlılık olduğunu iddia ederler.

Epiktetos'un stoacı felsefesi, cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm insanların ahlaki erdemliliği ve içsel özgürlüğü kazanma çabası içinde olması gerektiğini vurgular. Onun öğretileri kadınlar ve erkekler için aynı şekilde geçerlidir ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin erdemli bir yaşam sürmeye çalışması gerektiğini gösterir. Epiktetos, kişisel sorumluluk, içsel huzur ve etik değerler gibi konuları ele alırken, cinsiyet ayrımı yapmaz. Stoacılık, bireylerin düşüncelerini ve tepkilerini kontrol etmeyi, dışsal olayları kabul etmeyi ve erdemli bir yaşam sürmeyi öğütler. Bu prensipler herkes için geçerlidir ve cinsiyetle ilgili değildir. Ancak, Antik Roma döneminde toplumsal cinsiyet rolleri ve normları farklı olup kadınlar genellikle erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. Bu nedenle, Epiktetos'un öğretilerini uygulamak, kadınlar için o dönemin toplumunda zor olabilirdi. Ancak felsefesi, cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin içsel özgürlük ve ahlaki gelişim konusunda çaba sarf etmesi gerektiği fikrini yansıtır. İnsanların cinsiyetlerine bağlı olarak farklı ahlaki sorumluluklar taşıdığına inanmaz. Onun felsefesi, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilkelere dayanır ve kişisel gelişim ile ahlaki mükemmeliyet için cinsiyet ayrımı yapmaz.

Epiktetos, çağının toplumsal cinsiyet normlarına eleştirel yaklaşır. Cinsiyet ayrımı yapmadan herkesin ahlaki ve insanî değerlere sahip olduğunu vurgularken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini savunur. Kadınların daha fazla değeri ve potansiyele sahip olduğunu öne sürer. “Enkhiridion” (40) eserinde erkeklerin kadınlara yalnızca tek bir rol üzerinden anlam ve değer atfetmesini eleştirir. Kadınların sadece erkeklerin yatak arkadaşı (συγκοιμάομαι/*synkoimaomai*) olarak bir değeri olduğunu görünce süslenmeye ve tüm ümitlerini de bunun üzerine inşa etmeye başladıklarını söyler. Kadınların cinsel bir obje olarak nesnelleştirilmesini, sadece bu konu üzerinden kadınlara bir anlam ve değer atfedilmesini eleştirir. Ona göre, kadınlar ölçülü (κόσμιος/*kosmios*, adj.)³ ve ağırbaşlı (αἰδέμων/*aidēmōn*, adj.)⁴ oldukları için değerlidirler. Kadınların bunun farkında ve bilincinde olması gerektiğini vurgular. Epiktetos, kadınların cinsel obje olmak dışında bir anlamları ve değerleri olduklarını algılamalarının da erkeklerin sorumluluğu olduğunu düşünür. Çünkü kadınların erkelerle kurdukları ilişkinin sadece cinsellik üzerinden olması ve kadınların yalnızca bu yönleriyle yeterli, değerli, anlamlı olduklarını düşünmeleri ve bu düşüncüyü benimseyip kültürel baskıyı kabul etmeleri erkeklerin kadınlara bu açıdan

3 κόσμιος/*kosmios*, adj.: İlimli, ölçülü, sağduyulu, iyi huylu, sessiz, düzenli, ihtiyatlı, tedbirli. Bkz. Çelgin, 2011: 383; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=kosmiai&la=greek#lexicon> [Erişim tarihi: 06.05.2023]

4 αἰδέμων/*aidēmōn*, adj.: Utangaç, mütevazî, namuslu, alçakgönüllü, saygılı. Ayrıca αἰδέομαι fiiline bkz. Çelgin, 2011: 26; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=aidhmones&la=greek#lexicon> [Erişim tarihi: 06.05.2023]

yaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı bakış açısıyla kadınlara biçilen toplumsal roller, davranışlar, tutumlar ve toplumsal normlar oluşturulmuştur. Epiktetos döneminin kadınları nesneleştiren ve fiziksel görünümlerine göre kadınlara değer biçen anlayışını eleştirerek bu tutumun yanlış olduğunu düşünür. Bu düşüncesini ifade etmekten ve bunun değişmesi gerektiğini açık açık dile getirmekten de çekinmemektedir. Kadınların sadece cinsellikleri üzerinden değerli olduklarına inanmalarının ve kabul etmelerinin arkasında toplumsal normların, cinsiyet rollerinin ve kültürel baskının etkisi olduğunu vurgulamaktan kaçınmamaktadır. Diğer taraftan da kadının onurlandırılmaya (*τιμῶνται/timōntai*) layık olmasının kıstası olarak ölçülü ve ağırbaşlı olmayı yeterli görmesi ve bu onurlandırma görevini de erkeklere vermesi, kadınların özgürce kendileri olma hakkını sınırladığı gibi geleneksel cinsiyet rollerine ve ataerkilliğe dayalı bir bakış açısını yansıtır.

Epiktetos'un "Enkhiridion (40)" eserinde kadının değerini, onurunu tanımlamak için kullandığı *κόσμιος (kosmios)* kelimesi ılımlı, ölçülü, sağduyulu, iyi huylu, sessiz, düzenli, ihtiyatlı, tedbirli gibi anlamları içerirken *αἰδήμων (aidēmōn)* kavramı da utangaç, namuslu, alçakgönüllü, saygılı gibi anlamları karşılamaktadır. Epiktetos bir kadının değerini ya da onurunu tanımlamak için niçin akıl (*logos*) sahibi bir varlık tanımını kullanmaz? Bir kadın sadece ölçülü ya da namuslu olduğunda mı değerli olur; başka hiçbir tanımlama ya da özellik gerekmeden sadece akıl sahibi bir varlık olarak bir kadın değerli ya da onurlu olamaz mı? Epiktetos'un kadının onurlandırılmaya layık davranışlarının ölçütü olarak *kosmios* ve *aidēmōn* gibi tanımlamaları kullanırken, *logos* kavramını kullanmaması döneminin kadınlara ilgili normlarını paylaştığını göstermektedir. Antik Çağ Yunan ve Roma toplumunda kadın rasyonalitenin (*logos*) değil de duygusallığın (*pathos*) karşılığı, bedensel olanın temsili olarak görülmüştür. İlk Çağ filozoflarının çoğu da dönemin bu genel anlayışını kabul edip erkeğin rasyonalitesine bağlı, onun hâkim olduğu ve yönettiği bir düzen inşa etmişlerdir. Kadını biyolojik olarak eksiklikler yumağı olarak gördüklerinden kadının erkek tarafından yönetilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir; çünkü akıl doğası gereği bedenden üstündür. Klasik Dönem düşünürleri eril olanın akli (*logos*) temsil ettiğinden dolayı erkeğin doğası gereği üstün olduğunu ve kadının da duyguları (*pathos*), bedensel olanı temsil ettiğinden doğası gereği daha aşağıda olup adalet duygusunun, benlik saygısının ve cesaretinin de erkekle aynı olmadığını iddia etmişlerdir. Bu şekilde kadının erkek tarafından yönetilmesi gerektiğini haklılaştırmaya çalışmışlardır. Antikçağ Yunan kültürü kadının rasyonel bir varlık olarak benlik duygusuna sahip olduğunu tanımadada başarısız olmuştur. Bu açıdan ele alındığında Epiktetos'un kadının bedensel olanla özdeşleştirilerek *pathos*'un temsili olarak nesnelleştirilmesini (cinsel bir obje)

eleştirmesi dönemine göre ilerici bir tavırken; kadın için önerdiği erdemlerde (*kosmios* ve *aidēmōn*) var olan değer yargılarını benimsemesi kadını rasyonel bir varlık olarak tanımada başarısız olduğunu gösterir. Kadına sadece cinsel bir nesne rolü sunan baskın kültürel normu eleştiren Epiktetos'un sunduğu alternatif de aynı şekilde kadını tek bir rol üzerinden tanımlayan bir yaklaşım içinde olup çok yönlülüğü barındırmamaktadır (Aikin ve Rutherford, 2014: 11). Bu yaklaşım, kadınları hâlâ belirli bir stereotipik rol ve davranış biçimleri içinde tanımlamakta ve onları sadece bu özelliklere sahip oldukları için değerli kabul etmektedir. Bununla birlikte Epiktetos eserlerinde hitap ettiği, muhatap aldığı kesim kadınlar değil, erkeklerdir. Bu yönleriyle de modern anlamda feminist bir perspektife sahip olduğu söylenemez ve tam anlamıyla feminist bir düşünür olarak adlandırılmaz. Onun düşünceleri, döneminin ve kültürel normlarının etkisi altında şekillenmiş gibi görünüyor ve kadınların rolünü sınırlı bir şekilde tanımlamaktan kaçınmadığı anlaşılıyor. Feminist bir bakış açısı, cinsiyet eşitliği ilkesini daha radikal bir şekilde savunan ve cinsiyet normlarının kökten değişmesini teşvik eden bir yaklaşımı gerektirir. Epiktetos'un düşünceleri bu açıdan eksik kalır; ancak cinsiyet eşitliğini dile getirmesi, kadınların potansiyeline dikkat çekmesi, kadınların bilinçlenmesini teşvik etmesi, toplumsal normları ve kadınların cinsel olarak nesnelleştirilmesini eleştirmesi çağının ötesinde bir tutumu yansıtır. Epiktetos'un bu düşüncelerinin cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesiyle uyumlu bir şekilde feminist bir bakış açısını içerdiği söylenebilir.

Antik dönemde kişilerin görevleri ilişkileri tarafından belirlenir. Kadının ilişki ağı da çoğunlukla aileyle kurulur (Epikt. *Enkh.* 30). Yaşadığı kent, arkadaşları, ailesi, ev sorumlulukları kadının görevlerini ve toplumsal rolünü belirler. Bu açıdan kadının eğitimi ya da bilincinin yükseltilmesi toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sunduğu sürece bir sıkıntı teşkil etmemektedir. Bu bakış açısının bir benzeri olarak stoacılar da eğitimin kadının görevlerini daha iyi bir şekilde yerine getireceğini ileri sürerek kadının eğitimini desteklemektedirler. Stoacı Musonius Rufus, toplumun her kesiminden insanı -krallardan-kadınlara- felsefe çalışma yapması konusunda cesaretlendirmiştir. Kadınların da felsefe çalışmasını ve kız çocuklarının erkeklerle aynı eğitimi almaları gerektiğini belirtir (Gai. Ruf. *Dissert.* III-IV). Felsefe eğitimi alan erkeklerin ve kadınların karakterlerinin iyi olacağını savunur; çünkü felsefe eğitimi; özdenetim, adalet, ölçülülük gibi erdemleri teşvik eder ve insanlara kazandırır. Eğitilmiş kadınların öz denetim ve cesaret konularında daha başarılı olabileceklerini ifade eder. Felsefe eğitimine sahip olmak da zorluklarla başa çıkmak, korkuları yenmek ve dürüstlüğü korumak anlamına gelir. Bu eğitimi alan kadınların adil, suçsuz, anlayışlı ve adalete önem veren bireyler olmalarının muhtemel olduğunu söyler. Bu özelliklere

sahip bireylerin yetiştirilmesi aile içinde ve toplumda adaleti destekler. Eğitimli kadınların toplumsal rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirebileceklerini belirtir. Bu aile yaşamında, ev işlerinde, çocuk yetiştirmede ve eşleriyle ilişkilerinde daha yetkin olabilecekleri anlamına gelir. Eğitimli kadının özelliklerini bu şekilde belirterek eğitimin kadınların geleneksel toplumsal rollerini sarsacağını düşünen görüşe karşı çıkar (Gai. Ruf. *Dissert.* IV); fakat bu konuyla ilgili eleştirilere maruz kaldığında kadınların hakları olduğu ya da zihinsel gelişimleri için eğitim almalarının gerekli olduğunu savunmak yerine felsefe eğitimi alan kadınların geleneksel rollerini daha iyi yerine getireceğini söyleyerek kadınların eğitim almaları gerektiğini temellendirir. Bu açıdan Musonius Rufus'un kadınlarla ilgili var olan toplumsal cinsiyet rollerini benimsediği ve bu düşüncüyü desteklediği ileri sürülebilir. Ayrıca kadınlar için teorik felsefe yaşadığı dönemde eğitiminin gerekli olmadığını düşünür. Bu şekilde düşünmesinin nedeni de kadınların kamusal alanda felsefi düşüncelerini uygulama fırsatı bulabilecekleri bir imkâna sahip olmadıklarını görmesidir. Çünkü kadın ve erkeğin doğasının aynı olduğunu söyleyen bir kişinin kadınların felsefe eğitimi almasını gereksiz bulması ya da kadınların cinsiyetleri gereği toplumsal rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için sadece belirli niteliklere sahip olmalarını yeterli gören bir görüşü paylaşması beklenmemektedir. Bu noktada Musonius Rufus'un kadınların felsefe çalışması yapmaları konusundaki olumsuz görüşü paylaşmadığı, sadece dönemdeki işleyişle ilgili durum saptaması yaptığı da ileri sürülebilir. Aksi hâlde böyle bir anlayış da günümüzün perspektifinden değerlendirildiğinde, cinsiyete dayalı sınırlamaların aşılması ve kadınların her alanda eşit fırsatlara sahip olması gerektiği düşüncesine aykırıdır. Günümüzde kadınlar erkekler gibi teorik felsefe eğitimi alıp kamusal alanda felsefi düşüncelerini uygulama fırsatına sahipler. Bununla birlikte Rufus'un yaşadığı dönemin kültürel ve toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda bazı görüşlerinin çağının ilerisinde olduğu söylenebilir; çünkü onun yaşadığı dönemde kadınların toplumsal konumları ve sorumlulukları hane içi görevlerle belirlenmekte olup kadınlar eğitim ve kamusal hayattaki haklarından mahrum bırakılmışlardır. Böyle bir ortamda Rufus ise kadınların erkeklerle aynı erdemlere sahip olduklarını ve felsefe eğitimi almaları gerektiğini savunarak doğuştan bir cinsin diğerine üstün olmadığına dikkat çekip cinsiyet ve eğitim eşitliğini ön plana çıkarır. Ancak stoacı filozoflar kadınların eğitimini desteklemelerine karşın pratikte onların öğrencileri arasında kadınlara rastlanılmaması ilginçtir (Keener, 2007: 753). Romalı stoacılar teoride kadın ve erkeğin eşitliğini savunurken pratikte Aristotelesçi bir anlayışı takip ettikleri görülür; çünkü Aristoteles'in öğrencileri içinde de kadın öğrenci yer almamakta ve kadınlarla ilgili görüşleri de dönemin cinsiyet eşitsizliği anlayışını yansıtmaktadır (Akgün Kaya, 2021).

Romalı devlet adamı ve filozof Lucius Annaeus Seneca (MS. 50-60); erdem bakımından kadınların erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğunu düşünür (*Cons. Marc.* 16. 1). Kadınların en az erkekler kadar kuvvetli ve cesur olduğunu, uygun bir eğitimle kadınların da var olan potansiyellerini geliştirilebileceğini savunur. Kadınların erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğunu düşünmesi, kadınların erkeklerle aynı zihinsel yetenekleri ve erdemleri paylaştığı düşüncesini desteklediğini göstererek toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların potansiyellerini kullanmaları için teşvik edilmeleri konusunda olumlu bir tutum içinde olduğunu gösterir. Fakat kadınların fiziksel olarak zayıf olmalarının kamusal hayatta yer almalarını engellediğini ve özel alanda ev içi düzeni sağlayan rolleri üstlenmelerine neden olduğunu ileri sürer. Bu görüşünü, Aristoteles'in erkek ve kadın vücudunun doğaları gereği farklı olduğu düşüncesiyle temellendirmeye çalışır. Bu şekilde kadınların doğalarının biyolojik olarak belirlendiği ve belirli rolleri üstlenmeye daha uygun olduklarına dair biyolojik determinist bir yaklaşım, toplumsal cinsiyet rolleri açısından olumsuz bir bakış açısı yansıtır; çünkü biyolojik determinizm bireylerin davranışlarını, yeteneklerini ve toplumsal rollerini biyolojik faktörlere, genetik mirasa ya da fiziksel farklılıklara indirgeme eğilimindedir ve kadınların doğalarının sadece fiziksel özelliklerine dayandığını düşünür. Bu tür bir argüman, kadınların sosyal rollerini ve sınırlamalarını özcü bir yaklaşımla biyolojik temellere dayandırarak cinsiyet ayrımcılığını meşrulaştırmaya yönelik bir yaklaşım içinde olur. Böyle bir yaklaşım toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyet rolleri konularında cinsiyetin sadece biyolojik farklılıklarla açıklanabileceğini iddia eder. Kadınların fiziksel olarak zayıf olduğu ve bu nedenle kamusal hayatta erkeklere göre daha az yetenekli oldukları fikrini meşrulaştırmada kullanılır; ancak modern cinsiyet eşitliği görüşleri, biyolojik cinsiyetin cinsiyet rollerini belirlemediğini savunur ve bireylerin yetenekleri ve ilgi alanlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Cinsiyetler biyolojik özelliklerle sınırlı olmayıp yetenekler cinsiyetten bağımsızdır. Feminist görüşler, biyolojik cinsiyetin cinsiyet rollerini belirlemediğini savunurlar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele ederler. Bu nedenle biyolojik determinizme dayalı argümanlar, feminist bakış açısıyla uyumsuz ve eleştirilirler.

Seneca özdenetim eksikliği (*Cons. Helv.* 14. 2), her şeye inanma (*Cons. Sap.* 19. 2) ve basit fikirlilik (*Cons. Marc.* 16. 3) gibi özelliklerin kadının doğasına özgü erdemler olduğunu söyler ve bu erdemlerin de kadınları engellediğini düşünür. Seneca'nın kadınları öz denetim eksikliği veya basit düşünme ile sınıflandırması, kadınların kendilerini kontrol etme yeteneklerinin zayıf veya daha az gelişmiş olduğu fikrini yansıtır. Bu tür bir yaklaşım, kadınların liderlik veya sorumluluk gerektiren işler için uygun olmadıkları anlayışını destekler.

Zaten ona göre kadınlar yönetmek ya da hükmetmek için değil boyun eğmek, itaat etmek için dünyaya gelmişlerdir. Seneca, kadınların her şeye inandığını iddia ederek kadınların eleştirel düşünme yeteneklerinin sınırlı olduğunu ve kolayca manipüle edilebileceklerini ima eder. Bu da kadınları zihinsel olarak güçsüz veya savunmasız olarak gördüğünü gösterir. Bununla birlikte Seneca'nın kadınların basit düşündüğünü iddia etmesi, kadınları karmaşıklığı anlama ve derin düşünme yetkinliği hususunda yetersiz bulunduğu düşüncesini yansıtır. Bu bakış açısı kadınların entelektüel açıdan erkeklerle aynı seviyede olmadığı anlayışını içinde barındırır. Böylesi bir düşünce Seneca'nın erkek gibi felsefe yap, kadın gibi basitleşme (*De Const.*; *Dial.2.1.1-2*) düşünce biçimiyle daha da vurgulanır. Seneca, felsefe yaparken erkeklerin daha analitik düşünceye dayalı bir yaklaşım benimsediklerini, kadınların ise daha basit düşündükleri ima eder. Cinsiyetlere dayalı rollere ve düşünsel yetenek farklarına işaret eder. Bu görüşe göre kadınların karmaşıklık veya düşünsel faaliyetlerde bulunma kapasiteleri erkeklerden farklıdır. Seneca, kadınların doğasına özgü erdemler olarak öne sürdüğü özelliklerle kadınları zihinsel olarak erkeklerle eşit görmediği ve onları entelektüel açıdan yetersiz olarak tasvir ettiği görülür. Cinsiyete dayalı zihinsel yetenek farkları yaratır ve kadınları düşünsel olarak erkeklerden aşağıda görerek cinsiyet ayrımcılığı yapar. Bu tür bir ayırmada toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri kadınları sınırlayan bir şekilde oluşturulur. Günümüz bakış açısı, cinsiyetler arasındaki bu tarz genelleştirmelerin ayrımcılık yarattığını ve bireylerin cinsiyetlerine göre değil, kişisel yeteneklerine ve deneyimlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Seneca'nın görüşleri, cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki ilerici ve eşitlikçi bakış açılarıyla birebir örtüşmez. Onun kadınlarla ilgili düşünceleri karmaşık olup dönemin kültürel ve felsefi bağlamının bir yansımasıdır. Biyolojik determinizmle ilgili görüşleri Aristoteles gibi önceki filozofların etkisi altında şekillenir. Seneca'nın kadınlarla ilgili düşüncelerinin kadınlar ile erkeklerin yeteneklerinin ve potansiyellerinin cinsiyetleriyle bağlantılı olduğunu düşünen dönemin erkek egemen kültürünün toplumsal normlarının ürünü olduğu unutulmamalıdır.

Stoacılar genel olarak kadınların erkekler gibi eğitim almaları gerektiğini, doğaları bakımından eşit olduklarını, aynı erdemleri paylaştıklarını söylerler. Epiktetos, kadınların entelektüel yeteneklere sahip olduğu ve ahlaki değerleri anlamada erkeklerle aynı kapasiteye sahip olduğu fikrini destekler. Kadınların yalnızca fiziksel görünümüne odaklanılmasını eleştirir, onları ahlaki ve entelektüel açıdan erkeklerle eşit görür. Dış görünüşün ya da cinsiyetin kişinin değerini belirlemediğini vurgular. Bir kişinin değerinin insan olarak sahip olduğu akıl, akıl kullanma yeteneği ve ahlaki karakteri ile belirlenmesi gerektiğini savunur. Epiktetos, kadın ya da erkeğin kendi doğasına ve değerine

odaklandığında içsel erdemlerini cinsiyet fark etmeksizin geliştirebileceğini vurgular (Epikt. *Disc.* 3. 1. 24-40). Seneca da kadınların doğru ve yanlış anlayabileceğini ve ahlaki bir anlayış geliştirebileceklerini düşünür. Babası tarafından annesinin felsefe okumasının kısıtlanmasını eleştirir (Sen. *Cons. Helv.* 12. 17. 4) ve kadınların erkeklerle aynı entelektüel yeteneklere sahip olduğunu vurgular. Stoa Okulunun kurucusu Zēnōn insanların erkek, kadın, köle ve efendi ayrımı yapılmaksızın aynı eğitime sahip olmaları gerektiğini savunur (Diog. Laert. VII. 12); ancak öğrencileri içinde kadın bir öğrencisinin bilinmemesi (Hawley, 1994: 75) bu görüşlerinin kadınların kurtuluşundan ziyade toplumsal çatışmaları, sorunları engellemek için olduğunu düşündürür. Bir erkek parfüm sürdüğünde bunu tenkit etmek için kadın gibi kokan kim (Diog. Laert. VII. 23. 8-9: πρὸς τὸν κερχρὶ σμῆνον τῷ μύρω, τίς ἐστίν, ἔφη, ὁ γυναικῶς ὄζων;) diye sorması da cinsiyetçi bir düşünce yapısına sahip olduğunu destekler; çünkü bir kişinin koku sürdüğünde veya hoş bir koku kullandığında “kadın gibi” koktuğunun ima edilmesi cinsiyet üzerinden belirli rollerin ve davranışların belirlenmesini pekiştiren bir yaklaşımdır. Böyle bir ifade toplum tarafından kabul edilen güzel kokular sürmenin kadınsal bir özellik olduğu görüşünün Zēnōn tarafından da benimsendiğini gösteriyor. “Bu kadın gibi kokan da kim?” ifadesi kadınları birtakım özelliklere indirgeyen, belirli ilişkiler, sorumluluklar ve davranışlar üzerinden tanımlayan toplumsal cinsiyet normlarına işaret eder. Bu söylem, kadınları bir kokuya veya dış görünüme indirgeyerek nesneleştiren cinsiyetçi stereotipleri barındırır. Kadınları yalnızca dışsal özellikleriyle tanımlayıp belirli bir şekilde davranmaları veya görünmeleri gerektiğine inandırarak onları objeleştirir ve kimliklerini yok sayar.

Zēnōn, bir erkeğin kadınsal olarak görülen bir niteliği (güzel koku) taşımasını alaycı bir şekilde ifade ederken (Diog. Laert. VII. 23. 8-9) kadınları, kadınsal özellikleri aşağılama, alay etme ve küçümseme aracı olarak kullanır. Bu tür ifadeler toplumsal cinsiyet rolleri açısından değerlendirildiğinde kadınları sıradan, aşağılık ya da değersiz olarak gösterme ve cinsiyetçi önyargıları destekleme potansiyeli taşır. Zēnōn, aynı zamanda ideal bir erkeğin nasıl olması gerektiğinin sınırlarını çizer ve kokuların “erkeklik” ile uyumsuz olduğunu göstermekle cinsiyet üzerinden toplumsal davranış normlarını ve rollerini de belirler. Kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet rollerini ve beklentilerini belirtir. Ancak, Zēnōn’un gerçek niyeti veya bağlamı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bundan dolayı bu ifadeyi tarihsel veya kültürel bağlama yerleştirmek daha fazla anlam sağlayabilir. Ayrıca, bu ifadenin hangi tür tartışmanın veya söylemin parçası olduğu da önemlidir; çünkü bu, ifadenin amacını ve anlamını daha iyi açıklayabilir. Zēnōn’un kendi yazılarının büyük ölçüde kaybolması kadınlarla ilgili görüşleri hakkında kesin

bilgileri edinmeyi zorlaştırmaktadır. Onun düşünceleri daha çok öğrencileri ve takipçileri tarafından aktarılan metinler aracılığıyla bilinmektedir. Antik Yunan'da genellikle kadınlarla ilgili daha geleneksel ve ayrımcı görüşler hâkimdi; ancak filozoflar arasında bu konuda farklı görüşlere sahip olanlar da vardı. Zēnōn'un kadınlarla ilgili görüşleri hakkında kesin bir yargıya varmak için daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır. Diogenes Laertios'un aktardıklarından kadınların ortak olmasını, erkeklerle aynı kıyafetleri giymelerini ve bedenini hiçbir bölümünü örtmemeyi ileri sürdüğü öğrenilir (Diog. Laert. VII. 33-34). Bu görüşleriyle Zēnōn geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve normlarına karşı meydan okuyan bir tavır içinde görünüyor. Antik Yunan dünyasının geleneksel toplumsal yapısında kadın ve erkeklerin belirli davranışları, rolleri ve giyim tarzları vardı. Zēnōn'un, bu normlara karşı çıktığı ve toplumsal cinsiyetin sıkı sınırlarını kabul etmediği; toplumsal cinsiyet çeşitliliğini ve eşitliğini teşvik ettiği iddia edilebilir. Kadınlarla erkeklerin aynı kıyafetleri giymelerini ve bedenini örtülmemesi gerektiğini söylemesinden bireylerin toplumsal cinsiyetlerini özgürce ifade etmelerini desteklediği anlamı çıkarılabilir. Zēnōn'un, toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuyarak daha eşit ve kapsayıcı bir toplum oluşturmaya çalıştığı görülür.

Stoacılar her ne kadar eşit eğitimden, erdemden bahsetseler de sosyal eşitlikten ya da kadınların kamusal yaşamda yer almalarından bahsetmezler (Engel, 2003: 267-268). Kadınlar hakkında konuşurlarken bile muhatapları erkeklerdir ve kadınlarla ilgili tüm tavsiyeler de erkeklere yöneliktir. Kadınlarla ilgili kısımlarda övgü içeren şeyler çok yer almaz; Seneca (*Ad Marciam*; *Ad Helviam*) dışında stoacı filozofların eserlerinde hitap ettikleri kişiler erkeklerdir, kadınlara hitap etmezler (Nussbaum, 2002; Hill, 2001: 19). Seneca, Helvia'ya çalışmanın insana bir sığınak sunarak huzur, teselli ve sevinç kaynağı olduğunu söyler. Bundan dolayı da üzüntülerden ve sıkıntılardan kurtulmak için felsefe çalışmasının iyi bir yol olacağını ve kadınların cinsiyetlerinden dolayı da felsefe çalışmaları yapmaktan uzak durmamaları gerektiğini tavsiye eder (Sen. *Dial.* 12.17). Seneca'nın Marcia ve Helvia'ya direkt olarak hitap etmesi kadınları da erkeklerle eşit gördüğünü gösterir. Seneca'nın bu mektupları, kadınları erkeklerle ahlaki, felsefi açıdan eşit kabul edip onları ahlaki düşünceye katılma, erdem kazanma ve ahlaki mükemmelliği hedefleme konusunda teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu, stoa felsefesinin temel ilkesine de uymaktadır; çünkü stoacı etik insanların rasyonel varlıklar olarak cinsiyet ayrımı olmaksızın, eşit olarak ahlaki sorumluluklara ve erdeme sahip olabileceğini savunur. Bu noktadan hareketle stoacı düşüncenin, insanları cinsiyet ayrımı yapmaksızın ahlaki ve felsefi açıdan eşit olarak kabul ettiği iddia edilebilir. Stoacılar, insanların rasyonel varlıklar olduğuna (Cic. *Off.* 1.30.107-115; Epikt. *Disc.* II. 10.12) ve

bu nedenle ahlaki değerler kazanma, erdemli yaşama ve ahlaki mükemmelliği hedefleme yeteneğine sahip olduklarına inanırlar. Bu durum cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin ahlaki sorumluluklara sahip olduğu ve ahlaki erdemi hedefleyebileceği anlamına gelir. Ancak, bu tür mektupların farklı şekillerde yorumlanabileceğini de unutmamak gerekir.

Stoacı filozoflar dönemin toplumsal normlarına uygun olarak eserlerinde eril bir dil kullanırlar. Ahlaki kavramları ve erdemi ifade ederken cinsiyet ayrımını yaptıkları görülür. Örneğin Cicero ve Seneca, ahlaki kusurları belirtmek için *muliebris* gibi dişil sıfatları kullanırken, övgüye değer eylemleri belirtmek için *virilis* gibi eril sıfatları kullanırlar (Manning, 1973: 171). *Muliebris* kelimesi, dişil cinsiyeti temsil eder ve ahlaki zayıflığı vurgular. Örneğin, bir kişinin aşırı hassas veya kararsız davrandığını belirtmek için bu terimi kullanılır. *Virilis* kelimesi de eril cinsiyeti temsil eder ve ahlaki erdemi veya güçlü karakteri yüceltir. Örneğin, bir kişinin cesur veya adil davrandığını vurgulamak için bu terim kullanılır. Aynı zamanda Seneca felsefe yapanlar arasında erkek gibi düşünen ve tartışanların sadece stoacılar olduğunu söyler (*Dial.2.1.1-2*). Seneca'nın kullandığı “erkek gibi düşünmek” veya “erkek gibi tartışmak” ifadesi döneminin toplumsal cinsiyet normlarına ve rollerine atıfta bulunur. Bu ifadelerin içeriği dönemin kültürel ve toplumsal bağlamına göre değişebilir. Genel olarak bu tür ifadeler erkeklerin daha fazla saygı gördüğü, ön planda olduğu ve cinsiyet eşitsizliğinin olduğu toplumları yansıtır. “Erkek gibi düşünmek” veya “erkek gibi tartışmak” ifadeleri erkeklerin felsefi düşünme ve tartışma konularında daha fazla ağırlığa sahip olduğu bir dönemin izlerini taşır. Bu da stoacı filozofların dönemlerinin toplumsal cinsiyet normlarından etkilendiklerini gösterir. Bugünün perspektifinden bakıldığında bu tür kullanımlar cinsiyet eşitsizliğini yücelten veya meşrulaştıran ifadelerdir.

Stoacılar arasında kadınların toplumsal rolleri hakkında tutarlı bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Bazı stoacılar, toplumsal cinsiyet normlarına bağlı olarak kadınların daha sınırlı rolleri olması gerektiğini savunur ve kadınların ev işleri ile aileye hizmet etme rollerini vurgulayan muhafazakâr bakış açısını benimserler. İşte bu noktada, stoacı düşünce içindeki tutarsızlık veya ahlaki açıdan sorunlu bir durum ortaya çıkar. İlerlemeci ilkelere sahip felsefe geleneği, kadınların eşit kapasitelere sahip olduğunu savunurken; toplumsal roller konusunda muhafazakâr yaklaşım sergileyen bazı stoacı düşünürlerle çelişir. Bu çelişki, stoacıların ahlaki değerleri ve ilkelere bağlı kalmaları gerektiğini vurgulayan stoacı etik felsefe ile çatışabilir. Stoacı filozofların bazıları kadınların kendi içsel güçlerini ve öz saygılarını geliştirmelerine yardımcı olan stoacı öğretileri vurgularlar. Kadınların toplumsal cinsiyet normlarına direnmeleri ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmeleri için eğitim almalarını destekleyen düşünceler ileri sürerler. Ayrıca tüm insanların

evrensel insanlık ailesinin bir parçası olduğunu ve cinsiyet, ırk veya diğer faktörlere dayalı ayrımcılıkları kabul etmeyerek doğuştan insanların farklı olduğunu iddia eden biyolojik determinizm anlayışını da eleştirirler. Stoacı filozofların görüşleri arasında cinsiyet eşitsizliği, kadının konumu, eğitimi ile ilgili konularda bazı görüş farklılıkları bulunduğu aşikârdır. Eski stoacılar arasında kadınların erkeklere göre daha düşük bir statüye sahip olduğu ve toplumsal rollerin cinsiyete dayalı olduğu görüşleri hâkimdir. Bu nedenle stoacı felsefeyi feminizmle uyumlu hâle getirmeye çalışırken, bu tür eski görüşleri eleştirmek veya değiştirmek gerekebilir (Krş. Edelstein, 1966; Manning, 1973; Schofield, 1991, 43; Nussbaum, 1994, 322-324; Asmis, 1996; Engel, 2003).

1.3. Sonuç

Stoacı düşünürler arasında kadınlarla ilgili görüşlerde farklılıklar tespit edilir. Bazıları daha ilerici görüşlere sahipken, bazıları daha geleneksel veya cinsiyetçi görüşler sergiler. Bundan dolayı her bir stoacı filozofun kadınlarla ilgili görüşleri hakkında ayrı ayrı değerlendirme yapmak doğru bir tutum olacaktır. Ancak her durumda, stoacı filozoflar arasında kadınların temel haklarına vurgu yapılması ve cinsiyetler arasında eşitliğin teşvik edilmesi yönünde önemli adımlar atıldığı da yadsınamaz. Bu bakımdan stoacılık, kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında modern feminist düşünceleri desteklemek için önemli bir etik çerçeve sunabilir. Stoacı prensipler hem bireylerin kişisel adaletlerini savunmalarına hem de toplumsal değişime katkıda bulunmalarına yardımcı olabilir. Bundan dolayı stoacılığın günümüzün etik ve toplumsal sorunlarına değerli bir katkı sağlayabileceği göz ardı edilmemelidir.

Stoacılık temelde kadınların özgürleşmesini destekler. Erken stoacılar arasında cinsiyet eşitliğini destekleyen görüşler ileri sürenler olmakla birlikte bazı stoacı düşünürleri tutarsız feministler olarak adlandırmak mümkündür. Stoacı düşünce içinde hem ilerlemeci hem de cinsiyetçi görüşler yer alır ve stoacıların kadınlarla ilgili görüşlerinde birtakım tutarsızlıklar mevcuttur. Bundan dolayı da stoacı ilerlemecilik ile stoacı kadın düşmanlığı arasındaki ilişki genellikle tutarlı değildir. Stoacıların kadınlar hakkındaki ilerici görüşleri ile kadınların rolleri hakkındaki muhafazakâr görüşleri arasındaki tutarlılıkları veya tutarsızlıkları farklı dönemlerin sosyal ve kültürel bağlamının etkisi altında değişebilir. Bu nedenle, stoacılığın bu konudaki karmaşıklığını anlamak için her stoacı düşünürün kendi içinde bakış açısını değerlendirmek önemlidir. Bu çerçevede, bazıları bu tutarsızlığın ahlaki açıdan sorunlu olduğunu savunabilir, çünkü ahlaki değerlerin tutarlı olması gerektiği düşünülürken, bazıları ise stoacı etik prensiplerin genel ilerlemeci ilkeleri daha fazla önemsedğini savunabilir.

Stoacı filozoflar insanların rasyonel düşünme yeteneklerine sahip olduğunu benimsediklerinden cinsiyet eşitliği ve kadın hakları gibi konulara yaklaşımlarında bu temel değerleri korurlar. Stoacılığın değer teorisi, her insanın fikri değere sahip olduğu ve adaletin herkes için geçerli olması gerektiği üzerine inşa edilir. Dolayısıyla kadınların da erkeklerle eşit ortaklar olması ve eşit fırsatlara sahip olmaları gerektiği düşüncesi stoacı değerlerle uyumlu bir görüştür. Stoacılar insanların, karakterlerine ve erdemlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini öğütlerler. Bu yaklaşım da cinsiyet ayrımı yapmamanın bir parçası olarak okunabilir.

Bireyselseçim ve özgür irade stoacılığın temel ilkelerindedir. Bu, kadınların da kendi yaşamlarını özgürce seçme hakkına sahip oldukları anlamına gelir. Stoacı düşünce yapısı, kadınların kendi kararlarını özgürce verebilmeleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele edebilmeleri gerektiğini savunur. Stoacılık temel değerleri açısından kadınların eşit haklara sahip olduğu, adaletsizliklerin eleştirilmesi gerektiği ve kadınların da özgür iradeye sahip olduğu düşünülerek bir stoacı feminizmden bahsetmek mümkün olabilir. Ancak, tarihsel ve kültürel bağlamlar göz önüne alındığında, bu ilkelere tam olarak uymak için cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele etmek gerekebilir.

Antik Yunan ve Roma kültüründe, stoacılığın geliştiği zamanlarda toplumsal cinsiyet rollerinin, algılarının günümüz dünyasından farklı olduğu ve kadınların genellikle erkeklerle eşit haklara sahip olmadığı göz önünde bulundurularak stoacı filozofların feminist ya da görüşlerinin çağlarına göre ilerici olup olmadıklarını değerlendirmek daha adil bir yaklaşım olabilir. Antik Çağ filozoflarının düşünce sistemlerinin, kendi zamanlarının kültürel ve toplumsal bağlamına uygun olduğu ve bu bağlamın bazı sınırlamalar getirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, stoacı düşünceyi modern feminizmle tam olarak örtüşen bir şekilde yorumlamak, değerlendirmek ve uygulamak kendi içinde birtakım zorlukları barındırabilir.

Sonuç olarak, stoacı felsefenin kadınlarla ilgili görüşleri veya yaklaşımları homojen olmamakla birlikte genel olarak stoacıların kadınlarla ilgili görüşleri, döneminin koşulları içinde değerlendirildiğinde ileri görüşlü olarak kabul edilebilir; ancak onları tam anlamıyla bir feminist olarak kabul etmek veya modern feminist hareketlerin temsilcisi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Stoacı feminizm oluşturmak teorik olarak mümkün olabilir; ancak bu çaba, stoacı öğretilerin cinsiyet eşitliği ve toplumsal adalet perspektifinden yeniden yorumlamasını gerektirebilir. Stoacı felsefenin temel öğretileri modern bağlamda yeniden yorumlanarak cinsiyet eşitliğini ve toplumsal adaleti destekleyen yaklaşımlar geliştirmek mümkün olabilir. Bu yaklaşımlar, kadın hakları, cinsel eşitlik ve toplumsal cinsiyet normlarının eleştirel bir şekilde incelenmesi gibi konuları içerebilir.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Cic. *Off.* (=Cicero, *De Officiis*)

M. Tullius Cicero (1932). *De De Officiis (M. Tulli Ciceronis Scripta Quae Manserunt Omnia, Fasc. 48.* (ed. C. Atzert). Teubner.

Diog. Laert. (=Diogenes Laertios, *Vitae Philosophorum*)

Diogenes Laertius (1966). *Vitae Philosophorum, Diogenis Laertii vitae philosophorum, vols.2.* (Ed. H. S. Long). Clarendon Press.

Diogenes Laertios (2010). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri.* (Çev. C. Şentuna). Yapı Kredi Yayınları.

Epikt. *Disc.* (=Epiktetos, *Discourses*)

Epiktetos (1916). *Dissertationes ab Arriano digestae, Epicteti dissertationes ab Arriano digestae.* (Ed. H Schenkl). Teubner.

Epikt. *Enkh.* (=Epiktetos, *Enkhiridion*)

Epiktetos (1916), *Enchiridion, Epicteti dissertationes ab Arriano digestae.* (Ed. H Schenkl). Teubner.

M. Ruf. *Diss.* (=Gaius Musonius Rufus, *Dissertationum a Lucio digestarum reliquiae*)

Musonius Rufus(1947). *The Roman Socrates* (Ed. C. E, Lutz). Yale University Press.

Sen. *Dial.* (=Seneca, *Dialogi*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Marc.* (=Seneca, *Ad Marciam de Consolatione*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Helv.* (=Seneca, *Ad Helviam Matrem de Consolatione*)

Annaeus Seneca iunior (1977). *Dialogi, L. Annaei Senecae Dialogorum, Libri Duodecim* (Ed. L. D. Reynolds). Clarendon.

Sen. *Cons. Sap.* (=Seneca, *De Constantia Sapientis*)

Seneca (2019). *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine.* (Çev. C. Cengiz Çevik). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Suda (=Suda/Suidas Lexicon/Λεξικόν)

(1928-1935). *Lexicon, Suidae Lexicon* (Ed. A. Adler). Leipzig: Teubner.

Modern Kaynaklar

Ağaoğlu, M. (2018). Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 77-86.

- Aikin, S. & Rutherford, E. M. (2014). Stoicism, Feminism and Autonomy. *Symposium* 1 (1), 9-22.
- Akgün Kaya, E. (2021). Eskiçağ Yunan Felsefesinde Kadın Filozoflar: Takip etikleri Felsefe Okulları ve Sosyal Konumları (Eds. N. E. Akyürek Şahin, F. Onur ve M. E. Yıldız). *Akron 19: Eskiçağ Yazıları* 15. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 115-160.
- Asmis, E. (1996). The Stoics on Women (Ed. J. K. Ward). *Feminism and Ancient Philosophy*. Routledge, 68-94.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çelikkol, S. (2019). Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilimname*, 37, 1225-1245.
- Edelstein, L. (1966). *The Meaning of Stoicism*. Harvard University Press.
- Engel, M. M. (2003). Women's Role in the Home and the State: Stoic Theory Reconsidered. *Harvard Studies in Classical Philology*, 101, 267-288.
- Erskine, A. (1992). Review: Stoic Oikeiosis. *The Classical Review*, 42 (1), 77-79.
- Günay, M. (2018). İlk Stoa Döneminde Tarsuslu Bir Filozof: Khryssippos (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 91-96.
- Gürbüz, C. (2018). Antik Stoa'da Kader ve İrade Özgürlüğü Sorunu (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 65-76.
- Hawley, R. (1994). The Problem of Women Philosophers in Ancient Greece (Eds. L. J. Archer, S. Fischler, M. Wyke). *Women in Ancient Societies: An Illusion of the Night*. Palgrave Macmillan, 70-87.
- Hill, L. (2001). The First Wave of Feminism: Were the Stoics Feminists? *History of Political Thought*, 22, 13-40.
- IG II³, 1 (2012). *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 3rd edn. (Ed. S. D. Lambert). Berlin.
- Manning, C. (1973). Seneca and the Stoics on the Equality of the Sexes. *Mnemosyne*, 26, 170-177.
- Molacı, M. (2020). Stoa Felsefesinde Doğaya Uygun Yaşamın Anlamı, *FLSF*, 29, 201-218.
- Nussbaum, M. (1994). *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton.
- Nussbaum, M. (2002). The Incomplete Feminism of Musonius Rufus. M. C. Nussbaum, (Ed. J. Shivola). *The Sleep of Reason: Erotic Experience and Sexual Ethics in Ancient Greece and Rome* kitabı içinde (283-325ss.), University of Chicago Press.
- Ören, E. (2017). Stoacı Düşüncede Kozmopolitanizm, *Asosjournal*, 49, 304-315.
- Pomeroy, S. B. (1976). *Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York.

Schofield, M. (1991). *The Stoic Idea of the City*. Cambridge.

Sharples, R. W (1996). *Stoics, Epicureans and Sceptics: An Introduction to Hellenistic Philosophy*. Routledge.

Striker, G. (1996). *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*. Cambridge University Press.

Timuçin, A. (2018). Stoa Ahlakı (Ed. H. G. Topdemir). *Stoa Felsefesi, Özne Felsefâ Bilim ve Sanat Yazıları* 29, 13-17.

Topakkaya, A. (2009). Stoa Etiğinin Temel Kavramları. *Felsefe Dünyası*, 49, 56-68.

Contemporary Approaches in Public Administration: Generation Z

Emrah Bekar¹

Esra Çıkmaz²

Abstract

Public institutions are responsible for providing services to individuals referred to as the public while carrying out their activities according to their establishment objectives. Contemporary management practices are exhibited during the provision of these services. Otherwise, institutions retain their functionality and become efficient. Looking at society's structure today, the generation known as Generation Z is increasing, and their place within society is expanding. The structure and expectations of Generation Z differ from those of other generations. Due to the expanding generation and changing expectations, public institutions that are their counterparts need to adapt to this situation and exhibit contemporary and strategic approaches. As a result, various changes and developments are taking place in public institutions.

Introduction

It is known that certain elements, such as sovereignty, territory, and people (citizens), are necessary for the formation of states. Among these elements, the human element holds a vital place. There are many connections and mutual rights and responsibilities between the individual, i.e., citizen, and the state. Just as individuals are obliged to fulfill their responsibilities towards the state as citizens, it is seen that the state is obliged to meet the citizens' demands and provide them with services.

-
- 1 Lisansüstü öğrenci, Gaziantep Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emrahbekar46@gmail.com, ORCID: 0009-0005-2975-2788
 - 2 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, esracikmaz@gantep.edu.tr., ORCID: 0000-0002-9576-7161

Based on this obligation, states carry out various activities to solve the problems and meet the needs of individuals living on their sovereign territories. While carrying out these activities, states use various intermediaries. As it is known, the most common intermediary among these is the public institutions and organizations that act as a bridge between the state and its citizens and are the hand of the state that reaches the citizens. When the establishment objectives of public institutions are examined, they are obliged to serve individuals and fulfill citizens' demands in the best possible time and conditions according to their field of activity, acting on behalf of the state.

The target audience of public institutions obliged to provide services to people undergo changes and developments over time, forming new human profiles. As a result of these changes and developments, it is inevitable for the new human profiles to have new and different expectations. Of course, public institutions responsible for providing services to people exhibit contemporary approaches to carry out their services effectively and renew themselves constantly with strategic approaches in the face of changing conditions. Looking at the structure of the people who are living today and receiving services from public institutions, it can be seen that the population of the generation called "Generation Z" is increasing and taking up a broader place in society every day. Like all people, this generation also has demands from society, people, and the state while continuing their lives. Growing up in a digital world intertwined with technology, this generation's expanding place in society is causing changes in people's expectations of public institutions. These changes are leading the institutions and organizations responsible for providing services to the public, meeting the demands of society, and ensuring satisfaction to seek new contemporary approaches and innovations to provide better services and ensure satisfaction with changing generations, demands, and conditions. This study examines how public institutions exhibit contemporary approaches and adapt to changing conditions based on changing human profiles and changing world.

This section explains the contemporary management approach, generation concept, generations and their sub-dimensions, public institutions, and Generation Z. Conducting our study on the example of a public institution does not mean that the issue concerns only public institutions. The emphasis on public institutions is to avoid confusion by using more than one concept, and relations with Generation Z are a fact that is valid for all organizations, both public and private.

1. Contemporary Management Approach

The term contemporary, which has been used frequently in the last few hundred years, is often used to explain that something has been updated and modernized according to the requirements of the current time and has become capable of meeting the demands of the age. Considering the meaning of the word contemporary, it can be explained as revising itself according to the current era, that is, the time and conditions in which it exists. Being contemporary is not a choice; it is a necessity. History is a catalog full of states, institutions, and organizations that have disappeared because they could not renew themselves. (Argüden, 2004).

The contemporary management approach is a style of approach that has been developed by utilizing the principles and recommendations of contemporary management theory, which is essential in eliminating the dysfunctions that emerge due to the current conditions and are equivalent to progress in modern times. The main objective of this approach is to increase functionality by using an efficiency-boosting method to take management techniques to higher levels and achieve new successes. Each new era is the result of changes and brings specific innovations that are unique to it. Individuals or institutions that can act following the conditions of the age are considered contemporary. (Türkel, 1982).

Change is one of the most commonly used expressions seen in every aspect of life. Based on the phrase “the only constant in life is change,” change has been present in every period of an individual’s existence. Change is a movement. The recent change, on the other hand, is a vertical movement. (Leblebici, 2008).

The present time is a period that has witnessed significant and major changes in the history of humanity. Today, globalization, the development of communication and transportation activities, and the ability of individuals to share their knowledge with people anywhere in the world, as well as the ease of influencing and interacting with each other, have provided favorable conditions for indirect changes to occur rapidly. This movement of change, manifested in all parts of the earth and all cells of the social structure, has started to be experienced more intensively due to the development of technology that contributes to change. Like all units of society, managing this change or developing new contemporary approaches according to the shape of change is one of the duties and needs of public institutions. (Saroğlu, 1999).

With the cumulative effect of the knowledge capital that humanity has brought to the present day, it is observed that recent years have been years of severe and rapid transformations. The public sector is also taking its share of this transformation. It is seen that the understanding of governing the public with rigid rules based on bureaucracy and hierarchy, which derives its power from them, is transforming into a public administration understanding that is increasingly based on democratic and transparent foundations and can flexibly respond to market demands. A change of shell in the management approach that has expired and can no longer find all segments of society feel its interlocutor. (Tortop and/ Eyp, 2007, s. 516).

The sentence “It is seen that the understanding of governing the public with rigid rules based on bureaucracy and hierarchy, which derives its power from them, is transforming into a public administration understanding that is increasingly based on democratic and transparent foundations and can flexibly respond to market demands” means that in the evolving landscape of public administration, the term “flexible” refers to the openness of public institutions and governance to change and innovation in response to the conditions and challenges they face. The phrase “market demands” suggests that this change and development can be shaped according to the demands and dynamics of individuals, and can be reshaped according to people’s profiles and dynamics. (Iık, 2013, s. 108).

The changes in management approaches have both internal and external reasons. *Internal reasons* are situations that develop due to decision-making and practices within an institution and do not involve compulsion or difficult-to-solve problems as much as external reasons. In the presence of external reasons, it is seen that change is not a choice but a necessity for the institution and that change is a requirement for success, as there is no possibility of changing the situation outside. (Bircan, 2002, s. 15)

One of the main external reasons for change is adapting to changes in the structure of individuals that the institution addresses. Differences in the structure of individuals become more pronounced in specific periods depending on the generations that appear in the world during a specific period. During these periods, visible changes occur in the structure of institutions in order to keep up with the times. In this case, discussing a strategic management style is possible.

1.1. Strategic Management

One of the contemporary management styles is the concept of a strategic approach. Strategic decision-making is a new approach. A behavior or

method previously tried by the same institution is not a strategy but rather the implementation of a known method. In contrast, strategic management is a stage of reconstruction that did not exist before. Accordingly, management styles combined with strategy are identified with contemporary management approaches due to their inclusion of a new tactical way of responding to events that are different from previous ones (Kutlu, 2002).

Strategy can be defined as a different behavior style or movement pattern than the ones previously tried by different individuals or organizations to achieve a targeted point or level. The main aim of determining a different behavior style and movement pattern is to ensure that competitors cannot predict the action taken and thus cannot take precautions while aiming to achieve an effective and fast result. Strategy is a collection of plans that includes important policies, goals, and objectives. The understanding of strategic management is the event of an individual or institution using all the resources, opportunities, and energy at its disposal with an entirely focused will to achieve its mission, vision, and goals and become successful. Decisions taken with strategic approaches will influence the individual or institution's subsequent decisions and, ultimately, the results it will achieve (Barca, 2009). In the face of the situations in which they find themselves or the likely developments that they may encounter, strategies of public institutions include their instant, short, medium, or long-term goals, the institution's leading principles, and priority policies that will serve its primary purpose, charts showing the results of their activities, the ways and resources they will use to achieve their goals (Çelik, 1994).

Strategy can be defined as a roadmap based on tactical capital that enables an organization to make informed decisions at every step toward achieving a target while providing logistical advantages to outperform competitors. Developing a strategic approach aims to increase an organization's sensitivity towards individuals or topics falling within its purview and enable it to effectively carry out its responsibilities within the limits of its existing conditions, resources, and abilities. Strategy provides a vital momentum and roadmap for organizations operating under environmental factors involving sudden change, high levels of uncertainty, and related risks. In this context, strategy plays a vital role in the success of organizations. In unsuccessful organizations, the most significant factors are inadequate or identifying the wrong strategy (Gürer, 2006, s. 94).

The concept of strategy began to take a more prominent place in the business world in the 20th century (Aktaş, 2015). In management sciences, the strategy concept is a roadmap that an organized structure will follow

to achieve its goals and gain an advantage. The strategy involves analyzing the organization's environment, resources, and capabilities to align them with the objectives and engage in a planned activity to guide institutions and gain an advantage over competitors. In the case of institutions without competitors, it aims to enable the organization to exceed its previous performance by aligning its environment, resources, and capabilities with its objectives. Strategy is the art of analyzing developments and environmental changes, making logical moves to overcome obstacles, and taking advantage of favorable situations (Baykal, 2018).

The concept of strategy is encountered in almost every aspect of life today. Initially, the term strategy was more closely associated with military fields and battlefields, but over time, it has also become an essential roadmap in management science (Söyler, 2007, s. 104). It is observed that public institutions are also among the management areas where strategy is used. Today, it is well known that strategy plays a vital role in increasing effectiveness and providing quality service in public institutions and non-profit organizations that fully meet the demands of individuals and many other sectors (Güven, 2015).

On the other hand, strategic management demonstrates a management movement in which institutions make plans by considering the existing situation and determining potential future situations accordingly. Public services have their structures and approaches aimed at the social benefit. Public institutions adopt an approach that focuses on solving social issues without thinking about making a profit in the service delivery process. For these reasons, people are constantly changing also causes public institutions to need more modern management approaches (Durna and/& Eren, 2002, s. 55).

Considering all these facts, institutions that have made their strategic plans and have been able to implement and manage them successfully can effectively achieve their goals at the level required by the era. In contrast, institutions that do not have a specific strategy or have been unable to implement a strategic management process are ineffective.

2. Generation Concept

The era that emerged as a result of temporal changes and some unique innovations brought along with it a group of individuals who lived in the same period and shared common characteristics. When their standard features and the typical period they live in are considered, this group of individuals with shared values is called a "generation" (Lamm and/& Meeks, 2009).

In many areas, especially in temporal terms, individuals who belong to time sets that have arisen through joint social movements are called “generations” worldwide. In other words, a “generation” is an intersection set composed of individuals born close to each other. It refers to a group of individuals exposed to the same social problems and favorable social climate conditions to a great extent under ordinary circumstances, having similar destinies, receiving the same rewards, and enduring the same burdens. Cultural belonging and dominant values of the period are always present, and behavioral and ideological norms are shaped based on these facts (Kırık and Köyüstü, 2018).

Today, the facts that individuals within a generation are still alive and active show that that generation is still an active generation. There are multiple generations actively existing today. The existence of more than one active generation at the same time creates more than one feature in the social field, and accordingly, a number of requirements arise, and it is important to carry out separate examination, study and implementation for each of them. The main focus of this section is to provide a detailed explanation of the Z generation and to examine the interaction areas of this generation. Before delving into the characteristics of this generation in detail, it would be beneficial to mention the X, Y, and Z generations to make the study more understandable.

Baby Boomer Generation: Individuals from the generation that covers the period from 1946 to 1964 are known to have a work-oriented and comparative nature. Additionally, inspired by the increase in birth rates in the years following the war, they were named “Baby Boomers.” (Mücevher and Erdem, 2018, s. 63). With some exceptions, it is the oldest of today’s active generations. The majority of individuals in the generation are retired and have largely withdrawn from social activities and retreated into the background.

X Generation: This generation covers the period from 1965 to 1980. They are also known as the transitional generation, as this was when technological advancements slowly began to affect people’s lifestyles (Levickaite, 2010). Considering the dates covered by the generation and today, in addition to being the most experienced individuals in business life in general, senior managers in both private organizations and public institutions are included in this generation.

Y Generation (Millennials): This generation covers the period from 1981 to 1996. Growing up in a period where technological advancements were rapidly developing and accessing information became easier, individuals

from this generation have a profile adaptable to innovation and change (Aka, 2018, s. 121). They have a wide audience in business life. As of today, when active generations are considered, it appears as the middle generation. Due to its intense interactions with both Generation X and Generation Y, it is a bridge generation that can adapt to both generations and has characteristics of both generations.

Z Generation: This name is given to individuals born between 1997 and 2012, considered a generation born into technology (Çetin and/& Karalar, 2016, s. 159).

As long as the concept of time exists, the generational concept, which is a temporal concept, will continue to exist. The latest generation to emerge and whose individuals are currently part of the active population is the Z Generation, which will be discussed in detail in this section.

3. Generation Z

Generation Z (also known as Gen Z) is a group of individuals who fall between the millennial and alpha generations. They are also commonly referred to as “zoomers.” Many researchers studying this group consider individuals born in the mid-1990s as the beginning of this generation. The end of this generation is considered to be individuals born in the early 2010s. This social group, introduced to technology and the Internet as they grew up, is often called a digital generation (Ardıç and/& Altun, 2017).

Despite having close ranges, many national and international sources define this generation with slightly different years. For example, Oxford Dictionaries describes Generation Z as individuals who began to enter society as adults in the second decade of the 21st century. Social scientists and students conducting research internationally also define this generation as individuals born from the late 1990s to the early 2010s. Some online dictionaries define Generation Z as the generation composed of individuals born at the end of the 1990s and the beginning of the 2000s.

According to a statistical result from Statistic Canada, one of the statistical results obtained from some developed countries worldwide, Generation Z is defined as the period between 1993 and/& 2011; similarly, according to the Mc. Crindle Research Center, an international research firm, Generation Z, is defined as those born between 1995 and 2009, covering a fifteen-year period that began with increasing birth rates parallel to the increasing technological opportunities and the spread of health care.

Based on the scans mentioned above regarding Generation Z, when the intersection of definitions and age ranges is taken into account, it can be concluded that Generation Z broadly covers a period of more than 20 years, ranging from the first quarter of the 1990s to the third quarter of the 2010s. This points to a demographic structure that is a candidate for being the most active within society.

To better understand the characteristics of the Generation Z population, it is necessary to sift through their common traits. Looking at these traits, individuals belonging to Generation Z have embraced a free lifestyle, do not like to be tied down to anything, and have a lower sense of responsibility compared to previous generations. They are loyal technology customers, consider online digital platforms as their living space, and use social media and similar platforms daily. They have a high desire to question the situations they encounter, have easy access to information due to the advantages of technology, possess practical intelligence, have a dynamic perspective that develops in the same direction as technology, value quality, and emphasize making comparisons (Taş et al., et al., 2017, s. 1038).

Generation Z is seen as the youngest and least experienced population group in society today in public administration. With their rapid involvement in all aspects of life, it is known that they play an active role in reshaping the social structure. In Turkey, the population of Generation Z is estimated to be in the millions. Generation Z's impact is felt in areas such as social structure, culture, population ratio, market, and the like, and their mastery of technology provides computational contributions to the social structure. (Altuntug, 2012, s. 204)

3.1. Public Institutions and Generation Z

Taking into account the characteristics of Generation Z, based on their birth years, who grew up intertwined with technology and have easy access to portable and digital instruments in almost every aspect of life since birth, this generation is referred to as the first virtual and social generation, who are intelligent, technology-savvy, individualistic and free-spirited. They are attentive to almost every development in the technological field, familiar with online and digital platforms, active on almost every social media platform, possess a questioning and research-based personality, and can access desired information quickly thanks to their technology usage skills. They are capable of developing solutions to events that are outside of the norm and based on technology, possess intellectual, physical, and mental dynamism at high levels, are easily adaptable to change and desire change

and have a consumption-heavy rather than a savings-oriented tendency (Taş, et al., 2017).

According to data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), the generation that has reached around 20 million in our country constitutes approximately 25% of the population. Considering the birth years of this generation, it can be seen that they have now become adult individuals who are increasingly becoming influential in society in terms of having a say, making demands, and expressing their needs. This generation is commonly referred to as Generation Z.

As these individuals begin to take their place in society, it can be seen that they have different worldviews and expectations compared to the traditional and classical individuals of other generations due to the conditions they grew up in and the way they were raised. Some of these expectations are from the government. Public institutions meet these expectations by providing individuals with services through government agencies. In this context, public institutions must provide satisfactory answers to individuals' expectations and ensure their satisfaction. Considering the characteristics of the Z generation listed above, it creates a feeling that the conventional, classical approach of public institutions will not satisfy this generation. Changing generations and their expectations compel public institutions to adopt new approaches, be open to change, and act in a contemporary and strategic manner beyond the usual practices (Karasoy, 2014, s. 258).

Many organizations, particularly those in the private sector, have changed their strategies in response to the changing demands of the new generation. Even political parties have started to make contemporary and strategic moves that appeal to Generation Z, as evidenced by their leaders' press statements. In such a situation, public institutions must develop an approach and strategy that aligns with the current conditions. As a result, it is now observed that many public institutions have established social media accounts and are becoming more involved in the digital world (Hafizoğlu, 2021, s. 141). In addition, an adaptation to the characteristics of Generation Z in public institutions should not be in a way that would disrupt the lives of other active generations, and a balance should be maintained. In this regard, the negativities that may be experienced in terms of generation conflict should be taken into consideration.

Because we are living in the digital age, many public institutions have started to conduct their operations online via the Internet. As a result of these observations, it has been noticed that a large percentage of middle-aged people have become accustomed to conducting their transactions face-

to-face and consider this method to be more reliable and secure. Additionally, since individuals over middle age are less proficient in the Internet and digital realm than Generation Z, they tend to seek assistance from those who belong to this generation when conducting these types of transactions. As a necessary component of a contemporary and strategic approach, public institutions have started to implement feedback surveys for service satisfaction, opinions, and suggestions following online transactions. Thus, since most of those conducting these transactions are Generation Z, their feedback will broadly reflect the opinions and lifestyles of this generation. Considering that public institutions will take into account the feedback, opinions, and suggestions obtained from these surveys to develop current and strategic initiatives, it is anticipated that there will be a more distinct adaptation toward Generation Z in the approaches implemented in public institutions soon (Tekedere and Arpacı, 2016, s. 386).

Indeed, it would be inaccurate to suggest that all the expectations held by this generation are valid. It is a fact that they have embraced both the positive and negative aspects of their lifestyle and the digital technology era they were born into and that they are an indicator of detachment from society. Considering that public institutions are present in almost every aspect of life, public institutions must develop strategies to eliminate the negative characteristics embraced by this generation, not only when providing services or meeting the demands of individuals but also to preserve the structure of society (Hafizoğlu, 2021, s. 146).

At the same time, it is known that public institutions are among these business environments where these individuals step into business environments with the adulthood stage. Generation Z also takes its place in institutions as employees and managers. Therefore, in today's world where changes are experienced at an extraordinary speed, the fact that the Z generation is not only in demand as a service expectation but also in public institutions as employees and managers is effective in accelerating the changes in the profiles of public institutions in terms of digital technological aspects.

Conclusion And Recommendations

As a result of all these developments and observations, adaptation towards the styles of the Z generation is observed in public institutions. In the coming years, to demonstrate effective management, the ideas of the Z generation must be implemented in the policies of public institutions. However, it is also crucial to take measures against the negative characteristics of the Z generation that

conflict with the ethical values of the social structure. Increasing educational organizations targeting this generation must eliminate their thoughts and behaviors that could lead to negative social consequences and turn them into less harmful or maximally beneficial for society. Contemporary approaches to developing crisis management strategies aimed at developing managerial actions in the face of possible crises arising from differences between the Z generation should be developed. On the other hand, since the Z generation will take place as managers and employees in public institutions, studies should be conducted on this situation. In order to avoid confusion, balance and a uniform method of action are required as a form of implementation in every institution that appeals to the society. Accordingly, a dual practice is generally not encountered in any institution, and this situation is contrary to the principle of discrimination, except for positive discrimination. As a matter of fact, it is important that these changes and transformations, which occur for the purpose of adaptation towards Generation Z, be made in a way that will not harm the national cultural codes and the basic characteristics of other active generations.

Kaynakça

- Aka, B. (2018). Bebek Patlaması, X Ve Y Kuşağı Yöneticilerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Kamu Ve Özel Sektör Farklılıklarına Göre İncelenmesi: Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi vizyoner dergisi, 9 (20), 118-135. doi: 10.21076/vizyoner.341626
- Aktaş, K. (2015). Uluslararası İşletmelerde Stratejik Yönetim. Uluslararası Yönetim Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (3), 1-19. retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/uysad/issue/37745/394596>
- Altıntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu Ve Geleceğin Tüketici Profili. Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 203-212.
- Ardıç, E. & Altun, A. (2017). Dijital Çağın Öğreneni . Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi , 1 (1) , 12-30 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbyy/issue/34271/374055>
- Argüden, Y. (2004). Değişim yönetimi. İstanbul: Arge danışmanlık yayınları.
- Barca, M. (2009). Stratejik Yönetim Düşüncesinin Gelişimi. Ankara Sanayi Odası. Asomedy, Dosya, Sayı Nisan/Mayıs/Haziran 2009, s.34-52
- Baykal, T. (2018). Örgütlerde Etkinlik Ve Etkililik İçin Stratejik Yönetim Ve Stratejik Planlama. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2), 151-160.
- Bircan, İ. (2002). Kamu Kesiminde Stratejik Yönetim Ve Vizyon. Planlama Dergisi, 42(1), 11-19.
- Çelik, V. (1994). Etkili Bir Okul İçin Stratejik Yönetim. Eğitim Ve Bilim, 18(93).
- Çetin, C. & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma . Yönetim Bilimleri Dergisi , 14 (28) , 157-197 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43613/534079>
- Durna, U. & Eren, V. (2002). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim. Amme İdaresi Dergisi, 35(1), 5-75.
- Gürer, Harun (2006) “Stratejik Planlamanın Temelleri Ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanmasına Yönelik Öneriler”, Sayıştay Dergisi, Sayı 63, s.91-105.
- Güven, A. (2015). Kamu Yönetiminde Geleceğin İnşasında Stratejik Bakış. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2 (2), 63-80. retrieved from
- Hafizoğlu, Y. (2021). Z Kuşağı Seçmen Davranışları . Eğitim Ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi , 4 (2) , 141-164 . DOI: 10.52974/jena.1035189
- İşık, A. (2013). Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri. Journal Of Management And Economics Research, 11 (20), 105-118. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ycad/issue/21811/234480>

- Karasoy, H. A. (2014). Türk Kamu Yönetiminde Performans Yönetimine Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 10 (22), 257-274. Doi: 10.11122/ijmeb.2013.9.19.459
- Kırık, A. M. & Köyüstü, s. (2018). Z Kuşağı Konusunda Yapılmış Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi . Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6 (2), 1497-1518. Doi: 10.19145/e-gifder.443304
- Kutlu M. (2002), *Stratejik Yönetim*, Erişim: 10 Eylül 2004,
- Lamm, E. & Meeks, M. D., (2009) “Workplace Fun: The Moderating Effects Of Generational Differences”, *Employee Relations*, Volume: 31, Issue: 6
- Leblebici, D. N. (2008). 21. Yüzyılın Liderlik Anlayışına Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 61-72.
- Levickaite R 2010. “Generations X Y Z: How Social Networks Form The Concept Of The World Without Borders The Case Of Lithuania” *Limes: Cultural Regionalistics*, 173
- Mücevher, M. H. & Erdem, r. (2018). X Kuşağı Akademisyenler İle Y Kuşağı Öğrencilerin Birbirlerine Karşı Algıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (22), 60-74. Doi: 10.21076/vizyoner.391745
- Türkel, S. (1982). Yönetimde Çağdaş Davranışçı Yaklaşım ve Örgütsel Davranış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 49-80. retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/38191/450063>
- Saroğlu, H. (1999). Çağdaş Yönetim Yaklaşımları ile Post Modern Yönetim Yaklaşımının Karşılaştırılması. *Öneri Dergisi*, Cumhuriyet’in 75. yılı özel sayısı, 217-222. doi: 10.14783/maruoneri.685801
- Söyler, İlhami (2007) “Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/güçlükler)” *maliye dergisi*, sayı 152, s.103-115.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, m., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Tekedere, H. & Arpacı, F. (2016). Orta Yaş Ve Yaşlı Bireylerin İnternet Ve Sosyal Medyaya Yönelik Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (2), 377-392. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/24724/261474>
- Tortop N G.E.G & Eyüp, G. (2007). Aykaç, Burhan-Yayman, Hüseyin-Özer M. Yüzbaşıoğlu, Nedim (2004b) 2000’li Yıllarda Strateji Ve Planlama, Konya: Çizgi Kitapevi, Birinci Baskı.

Evliliğin Toplumsal Boyutu ve Homogami

Evlilik

Esra Işık¹

Özet

Bireysel tercihlerin sonucu gibi görünse de evlilik bütünüyle toplumsal bir olgudur. Tarihsel süreçte pek çok değişkene bağlı olarak çeşitli biçimlerde ve çeşitli uygulamalarla şekillenen evlilik, aile kurumunun da temeli kabul edilir. Evlilik geçmişten bugüne insan varlığının sürdürülmesinin güvencesi olarak görülmüştür. Hukuki, dini ve toplumsal olarak kadın ve erkeğin birlikteliğinin onayı anlamına da gelen evlilik aynı zamanda akrabalık ilişkilerini de içeren çok yönlü bir süreçtir. Evlilik bağı ile kurulan ilişkiler bireyleri yeni bir akrabalık sistemine dâhil eder. Böylece evlilik bir anlamda yeni sosyal ittifakların oluşması demektir. Her toplumun kendine özgü sosyal ve kültürel değerleri içerisinde anlam kazanan evlilik bu yönüyle sadece kadın ve erkeğin yaşamını değil aynı zamanda toplumsal yapıyı de etkilemektedir. Bireylerin yetişkinliğe geçişinin de temel dinamiklerinden biri olarak görülen evlilik, yeni toplumsal rolleri ve sorumlulukları da beraberinde getirir. Kadın ve erkek birlikteliğinin aile kurumu aracılığı ile tanınması, evliliği toplumun sürdürülmesinde önemli bir konuma taşır. Günümüzde birçok tartışmanın da merkezinde yer alan bu olgu, değişen toplumsal koşulların ve dinamiklerin etkisi ile farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da evliliğin toplumsal yönünden hareketle bir evlilik türü olan homogami evliliğe dair teorik bir çerçeve çizilmiştir.

GİRİŞ

Kadın ve erkeğin aile kurma amacı ile bir araya geliş süreçlerinin en temel aşamalarından biri evliliğdir. Evlilik hukuksal, kültürel, dini, ekonomik ve sosyal boyutu olan çok yönlü bir olgudur. Farklı toplumlarda, coğrafyalarda ve inançlarda evliliğin sınırlarını, kurallarını ve ritüellerini belirleyen uygulamalar bulunur. Bu uygulamalar dönemsel koşullara, kültürler arası

1 Dr. Öğrt. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kütahya, Türkiye,
E-mail: esra.isik@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0003-2983-4183.

etkileşime ve sosyal mobilizasyona bağlı olarak değişime uğrar, çeşitlenir ve farklı evlilik türleri olarak karşımıza çıkar. Bireyin kaç kişi ile evlendiği, eşini seçtiği sosyal grup, evliliğin gerçekleşme biçimi gibi ölçütler evliliğe ilişkin bazı sınıflandırmaların oluşmasına yol açmıştır.

Bu sınıflandırmalarda aile kurumunun ve evlilik yoluyla bireyin dâhil olduğu akrabalık sisteminin nasıl konumlandırıldığı da belirleyici faktörlerden biridir. Evlilik türleri evliliğin sürdürülmesi açısından bütün evli çiftler için kapsayıcı ortak kurallar oluşturmaz ancak evliliğin nasıl şekillendiğine dair bir üst çerçeve oluşturur. Öte yandan evlilik aynı zamanda bir dizi kutlamanın, etkinliğin ve törenin gerçekleştiği sosyal faaliyetleri içerir. Bu faaliyetlerin hem ekonomik hem de toplumsal yönleri vardır. Evliliğin kutlanması kadın ve erkeğin birlikteliğinin toplumsal onaya açılması da demektir. Evlilik öncesinde ve sırasında gerçekleştirilen törenler ve pratikler çiftin aile kurma yolunda ilerlediğinin göstergesi kabul edilir. Aynı zaman da bu faaliyetler söz konusu sürecin, bireylerin parçası oldukları topluluğun ve içinde yaşadıkları toplumun değer ve normları ile uyumlu şekillendiğini göstermesi bakımından özellikle geleneksel kültürlerde önem atfedilen uygulamalardır. Öte yandan evlilik ritüelleri ekonomik bir değer de taşır. Çiftlerin aile kurma seremonilerinin akraba ve sosyal çevrelerince kutlanması belirli hediyeleşme davranışı ile de desteklendiğinden hem evlenen kadın ve erkek için hem de tüketim temelinde ekonomik bir döngü yaratır.

Yetişkinliğe geçişin de aşamalarından biri kabul edilen evlilik, kadın ve erkeğin kök aileleri dışında kurdukları aile yapısı içerisinde sorumluluk alabileceklerinin göstergesi olarak değerlendirilir. Bu yönüyle evlilik bireysel olarak çiftlerin toplum içerisindeki gelişim süreçlerini tamamlama noktasında önem arz eder. Bunun dışında çiftlerin ailelerini bir araya getirerek bir akrabalık sistemi kurmaları sosyal ilişkileri şekillendirmesi bakımından da evliliğe anlam yükler (Ayaz, 2015).

Sosyal ve kültürel yönü dışında modern toplumlarda evlilik, çiftleri yasal olarak da bağlayan bir süreçtir. Kadın ve erkeğin evlilik birliği içinde birbirlerine ve kurdukları aile düzenine ilişkin sorumlulukları ve hakları resmi nikâh ile hukuki bir nitelik kazanır. Ayrıca aile hukuku evliliğin şartlarını düzenlediği gibi evlilik birliğinin sona ermesi olarak tanımlanabilecek boşanmanın da şartlarını düzenlemektedir. Ailenin yapısı ve işlevleri ile birlikte sürekli kabuk değiştiren aile hukuku, toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki ve özellikle de üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki gelişmelerle de yakından bağlantılıdır (Serozan ve ark. 2016).

Evlilik ve aile yaşantısını düzenleyen bir diğer faktör de dindir. Dinler, ritüeller, emir ve yasaklar aracılığı ile bir yaşam biçimi ortaya koyarlar. Bu

yaşam biçimi toplumların ve bireylerin hayatını şekillendirir, etkiler ve yön verir. Bu doğrultuda dinler, bireysel ve sosyal hayatta çok önemli bir yere sahip olan evlilik ve aile yaşantısına da fazlasıyla dikkat etmişlerdir. Evliliği ve aile birliğini muhafaza etmek için birtakım normlar ortaya koyarak, çeşitli önlemler almışlar, evliliğin huzurlu ve uzun ömürlü olmasını amaçlamışlardır (Geçicioglu, 2019). Evliliğin düzenlenmesi, aile birliğinin sürdürülmesi ve aile üyelerinin hak ve sorumluluklarının belirlenmesi konularında hukuki ve dini metinler belirli bir çerçeve çizer. Bu çerçevede ortak paydalar da vardır. Örneğin Türk ve İslam Hukuku, evlenmenin taraflara haklar veren ve aynı zamanda karşılıklı olarak taraflara borçlar yükleyen hukuki bir işlem olduğu konusunda örtüşmektedir (Tüzüner, 2013).

Aynı zamanda evlilik bağının kurulması ile birlikte eşler aynı evde yaşamak, müşterek hayatı paylaşmak, birbirlerinin alışkanlıklarını benimsemek, yeni alışkanlıklar kazanmak ve toplum içinde evlilik sonucunda kazanılan rolleri ve gereklerini yerine getirmek konusunda sorumluluklara da sahip olurlar (Gökçe,1991). Bu sorumluluklar çocuk sahibi olunması durumunda ebeveynlik görevlerinin eklenmesi ile daha da artar. Böylece evlilik, karı-koca olma durumunun yanında anne-baba olma hâlini de kapsayıcı bir nitelik kazanır. Çocukların evlilik bağı içinde dünyaya gelmesi birçok kültürde hala çok önemsenen bir durumdur. Evlilik birliği, bu düşüncenin etkili olduğu toplumlarda çocuklara tıpkı kadın ve erkek ilişkisine kazandırdığı gibi meşruiyet kazandırır. Öte yandan çocuk sahibi olmak küçük yaştan itibaren kadınlığı annelikle özdeş göreceк biçimde yetiştirilmiş kadınlar için de çok önemli bir statü değişikliğidir. Çocuksuz bir erkeğin statüsünü koruduğu ancak bir kadın için dünyaya gerçek bir kadın olduğunu göstermenin yolunun çocuk sahibi olmaktan geçtiği patriarkal ideolojide kadının ve erkeğin evliliğe yükledikleri anlamların da farklı olması anlaşılabilir bir durumdur. Günümüzde de geçerliliğini bir ölçüde sürdüren bu anlayışta kadın için sürekli ve sevgi dolu bir ilişki kurmanın tek yolu evlenip çocuk sahibi olmaktan geçer (Gittins, 2012).

Genel hatları ile evlilik tarihsel süreçte birçok yönden değişime uğrayan ve farklı dinamikler etrafında şekillenen çok yönlü bir olgudur. Evlilik, somut olmayan kültüre ilişkin unsurları içerisinde barındıran evlilik ritüelleri aracılığı ile yaşanan çağın geleneksel değerlerine dair sosyal bir hafıza oluşturur (Baysan, 2022). Her ne kadar bireysel görülse de evlilik bütünüyle toplumsaldır ve bu yönüyle sosyolojik bir duruma işaret eder. Kültürün, geleneklerin, inancın şekillendirdiği bu olgu aile birliğinin de temeli olarak görülür ve neredeyse bütün toplumlarda çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar.

1. EVLİLİK KAVRAMI VE EVLİĞİN TOPLUMSAL BOYUTU

Evlilik ve aile şüphesiz kadınlar, erkekler ve çocuklar için en önemli sosyal, politik ve ekonomik kurumlar arasında yer alır. Buna rağmen ne evliliğin ne de ailenin somut bir tanımı yoktur. Çeşitli tarihsel dönemlerde ve kültürlerde evlilik farklı uygulamalara ve dolayısıyla farklı anlamlara sahip olmuştur. Örneğin günümüzde tek eşli evlilikler ön plana çıkarken Orta Doğu ülkelerinde ve Batı Afrika'da çok eşli evlilikler 20. yüzyıla kadar yaygın olarak görülmekteydi. Batı'da geniş aileler, çekirdek ailenin (anne, baba ve çocuklar) daha etkin bir yaşam düzeni olarak ortaya çıkmaya başladığı 14. yüzyıla kadar yaygındı. 17. yüzyılın başlarında ise evlilikte vurgu, karı-kocanın ideal olarak sevgi dolu partnerler olduğu ve aile evinin dış dünyaya karşı bir sığınak görevi gördüğü arkadaşça evliliğe yönelmişti (Featherstone, 2005). İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda ise evlilik cinsellikten ve üremeden tamamen bağımsız hale gelmiş durumdadır. Pek çok ülkede zinanın cezalandırılmadığı, cinsellik için herhangi bir belgenin gerekmediği, sevgililerin herhangi birinin izni olmadan beraber yaşayabildiği bu yüzyıl için evliliğin anlamı büyük ölçüde değişmiştir (Campbell, 2012). Bu örnekler bize evliliğin amacının ve bu kurumu çevreleyen inançların her kültür ve her dönem için farklı değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Akrabalık ilişkilerinin ve bu ilişkiler yoluyla oluşturulan ittifakların bireyin yaşamının en önemli parçası olduğu geleneksel toplumlardaki evlilik, sanayileşmiş toplumlardaki evlilikten çok farklıdır. Geleneksel toplumlardaki evlilik düzenlemeleri sanayi toplumlarındaki gibi bireysel tercihleri öncelenebilir (Turner and Frese, 2005).

Toplumsal ve dönemselsel değişimler evliliğe dair genel ve kapsayıcı bir çerçeve çizmemizi zorlaştırır. Ancak evliliğin işlevleri ve belirli özellikleri dikkate alındığında, bu işlevlerin ve özelliklerin merkeze alındığı tanımlarla karşılaşırız. Anthony Giddens (2000), evliliği iki yetişkin arasındaki toplum tarafından tanınan ve onaylanan cinsel birlik olarak görür. Giddens'a göre iki insan evlendikten sonra birbirlerine akraba olurlar ve evlilik bağı aynı zamanda daha geniş olarak akrabaları da birbirine bağlar. Marshall (1999) ise evliliğin yetişkin bir erkek ile yetişkin bir kadın arasındaki yasal geçerliliği olan, belirli hak ve yükümlülükler getiren bir ilişki olarak kabul edildiğini söylemektedir. Bu ve buna benzer tanımlamalar evliliğin belirli yönlerine vurgu yapmaktadır. Giddens'ın tanımında evlilik bireyler arası bağlar ve kadın erkek birlikteliğinin toplumsal olarak onanması şeklinde öne çıkarken; Marshall evliliğin yasal geçerliliğine, hak ve yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır.

Her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın evlilik sosyal açıdan son derece önemli bir olgudur. Sadece evlilik birliğini paylaşan eşler için değil aynı

zamanda bu birliğin parçası olduğu toplum için de evlilik başta aile olmak üzere bütün kurumlarla doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içerisinde. Dolayısıyla sosyolojik açıdan evliliği önemli kılan faktörler şöyle sıralanabilir (Morgan, 2007);

- Evlilik geniş aile ilişkileri dizisi içerisinde anahtar bir unsurdur. Farklı aileler ve farklı nesiller arasında bağlantılar kurar.
- Evlilik hayatın akışında, bireylerin ve bağlı oldukları kişilerin yaşamlarında önemli bir geçiş olarak görülür.
- En yaygın anlayış olarak evlilik, toplumsal cinsiyet ve cinsellik düzeninin etkin unsuru kabul edilir. Evlilik aracılığı ile kadın ve erkek arasındaki ayrımlar ve heteroseksüelliğin baskın önemi doğrulanmaktadır.
- Evlilik sosyal yapı için de anahtar bir unsurdur çünkü evliliğe dâhil olan taraflar sınıfsal, etnik, dinsel ve diğer farklı temelli kimliklere sahiptir.
- Evlilik sosyal destek ve bakım uygulamalarının harekete geçirilmesi noktasında da önemlidir.
- Evlilik aynı zamanda bireysel ve toplumsal kimliğin oluşmasında etkilidir.

Bu faktörler dışında evliliğin aynı zamanda üç temel amaca hizmet ettiği düşünülür. Evliliğin amaçlarından ilki ailenin ve toplumun üreme yoluyla devamlılığını sağlamasıdır. İkincisi; evlilik akrabalık bağları vasıtasıyla toplumun bütünleşmesinin aracı olarak düşünülür ve son olarak da; gelin ve damadın birlikteliği, gruplar ve/veya bireyler arasındaki karmaşık bir alışveriş sistemi olarak algılanabilir (Turner and Frese, 2005). Ancak bütün bu amaçlar ve evliliğin toplumsal yönden değeri günümüzde bir ölçüde sarsılmış görünmektedir. Yüzyıllar boyunca evlilik, toplumsal cinsiyet çerçevesinde bireylere cinsiyetlerine göre rol pozisyonları veren, soy bağı ve ebeveynliği tesis eden temel aile kurumunu temsil etmiştir. Fakat birçok toplumda artık evliliğin anlamı ve sosyal normları giderek zayıflamaktadır. Bu süreç, birlikte yaşayan çiftlerin sayısındaki artış ve eşcinsel evliliğin ortaya çıkışı da dâhil olmak üzere farklı olayların sonucudur. Üstelik artık isteğe bağlı ve geri döndürülebilir olarak görülmesi de dâhil evliliğin anlamındaki değişim; çift ilişkilerinde, ebeveyn olma ve çocuk olma biçimlerinde meydana gelen değişimlerle de yakından ilgilidir (Naldini, 2017). McClintock'un da (2015) dikkat çektiği üzere, evliliğin sosyal bir kurum olarak öneminin giderek azalması onun geçmişe nazaran daha az zorunlu, daha az istikrarlı, aileye/topluma daha az bağlı ve diğer sosyal kurumlar tarafından daha az denetlenir olması anlamına gelmektedir. Evlilik kurum olarak toplumsal

zeminini kaybettikçe evlenen kişi sayısı azalmakta, daha fazla boşanma yaşanmakta, evlenenler de bunu daha ileri yaşlarda gerçekleştirmektedir. Diğer taraftan evlilikteki değişimlere doğurganlıktaki değişimler de eşlik etmektedir. Çocuk doğurmanın evlilikten ayrılması, bekâr annelerin ve evlilik birliği dışında çocuk sahibi olan çiftlerin artışına neden olmaktadır. Aynı zamanda kadınların daha az çocuk sahibi olması ve birçok kadının çocuk sahibi olmaktan tamamen vazgeçmesi de durumun başka bir boyutudur.

Ailenin bir kurum olarak toplumsal yaşamın merkezine yerleştirildiği ve evliliğin de aile kurumunun temeli olarak görüldüğü yaklaşımlarda söz konusu değişimler oldukça endişe verici görülmektedir. Evliliğin zayıflaması, özellikle dini ve politik açıdan toplumsal bir tehdit olarak algılanma eğilimindedir. Evliliğe dair duyulan bu endişe klasik aile kurumunun yok olması düşüncesi ile özdeş bir endişedir. Her ne kadar politik olarak aileden (özellikle anne ve baba olarak) beklenenler tarihsel perspektifte değişim gösterse de modern çağda, genelde ebeveynlik çerçevesinde, özelde ise “ideal annelik-babalık” bağlamında hane içi davranışlardan vatandaşlık eğitimine kadar uzanan bir yelpazede rasyonelleştirilmiş, görece “yeni” ve “makbul” formlar yaratılmıştır (Öztan, 2011). Devletin, ailenin bir kurum olarak üstlendiği işlevlerini sürdürülmesi (özellikle çocuk sahibi olmak) ve toplumsal düzen açısından aile bireylerinin rollerini yerine getirmesi temelinde teşvik edici ve şekillendirici politikaları evliliği özgün bir yere taşır. Prost’un (2008) belirttiği gibi evliliğin geçirdiği evrim aile kavramının derinlemesine değişiminin iyi bir göstergesidir. 20. yüzyılın ortalarına kadar, insanlar yaşam boyu birbirine yardım etmek ve destek olmak için evlenmişlerdir. Çocuk sahibi olmak, mirası arttırmak ve bunu çocuklarına devretmek, onları başarılı kılmak ve böylece başarılı olmak evliliğin temel nedenleridir. Böyle toplumlarda aile değeri esastır ve bireyler ailelerinin başarısına ve kendilerinin bu başarıdaki payına göre değerlendirilmişlerdir. 1950’lerden itibaren ise aşk, evlilikte merkezi bir yere yerleştirilir. Artık cinselliği meşrulaştırmak için evlilik kurumu yeterli olmamakta, aşkta gerekmektedir.

Günümüzde ise evliliğin temeli artık ne sadece aileye verilen değere ne de duygusallığa bağlı olarak şekillenmektedir. Bu faktörlerin yanında çağın getirdiği değişimler hem evliliği hem de aile kurumunu bambaşka bir boyuta taşımıştır. Teknolojik gelişmelerin, iletişim alanında yaşanan yeniliklerin, sosyal medyanın ve toplumsal hayatta kadın ve erkeğin rollerine dair tartışmaların evlilik üzerinde de önemli etkileri olmuştur. En geleneksel topluluklarda bile popüler kültürün gelenekle harmanlanmış/uyarlanmış etkilerini evlilik ritüellerinde görmek mümkündür. Bu durum kadın ve erkeğin aile içerisinde kendilerini konumlandırma biçimlerinde de söz konusudur. Çocuk yetiştirme pratikleri, ebeveynlik rolleri, evlilik sembolleri,

evlilikteki tüketim alışkanlıkları bile günümüzde çok sayıda değişkenin etkisi altındadır. Kültürel değişimler bağlamında, artan teknoloji ve sosyal medya kullanımı ile evlilik birliği arasında bir ilişki olup olmadığını ele almanın önemine değinen Konuk'un (2021) da belirttiği gibi sanal iletişim, bireylerin iletişimlerini arttırmakla beraber yalnızlaşmalarına ve aile içi ilişkiler üzerinde önemli değişimlere neden olmaktadır. Elbette bütün bu değişimler evliliğin tamamıyla etkisini yitirdiği anlamına gelmemekle birlikte aile hala en önemli toplumsal kurumlardan biridir. Geçmişten farklı olarak bireyselliğin daha etkili olduğu modern hayatta bile aile aracılığıyla sürdürülen kolektivite değerli görülmektedir.

2. EVLİLİK TÜRLERİ: HOMOĞAMİ EVLİLİK

Evlilik toplumsal değişimden bağımsız bir olgu değildir. Bu bağlamda evliliğin nasıl gerçekleştiği aile kurumunun da nasıl şekilleneceği ile yakından ilişkilidir. Bireylerin evlenecekleri insanı nereden seçtikleri, kaç kişi ile evlendikleri, tercihlerinde belirleyici olan faktörler evliliğe ilişkin farklı kategorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ashnda evliliğin iki temel biçimi vardır; tek eşlilik ve çok eşlilik. Diğer evlilik türleri, eş sayısı temelinde gerçekleştirilen evliliklerde, çeşitli değişkenlerin merkeze alınarak bireyin eş tercihlerinde hangi kıstasları gözettiği ile ilgilidir. Evlilik türleri aynı zamanda aile yapısını da etkilemektedir. Çok eşli evliliklerde aile içi roller ve sorumluluklar, tek eşli evliliklerden görece farklılaşmaktadır. Aynı şey söz konusu evliliklerin bölgesel ve kültürel farklılaşmaları için de geçerlidir.

Literatürde eş sayısına göre tanımlanan iki evlilik türü vardır. Birden fazla eşe sahip olma durumu poligami (polygamy) evlilik olarak, tek eşli evlilik de monogami (monogamy) evlilik olarak isimlendirilir. Poligami evliliklerde erkeğin çok eşliliği, kadının çok eşliliğinden daha yaygın görülmektedir. Kabile ve aşiretlerde yağma sureti ile elde edilen kadınların eş olarak alınması poligaminin türü olarak polijini (polgny) evliliği doğurmuştur. Polijini evliliklerin bir diğer nedeni de ekonomik gerekçelerdir. Kadınların ve çocukların işgücü olduğu toplumlarda çok kadınla evlenmek ekonomik avantaj olarak görülmektedir. Yine bu tip evliliklerin tarihte politik ve dini gerekçelerle yapıldığı da bilinmektedir (Ülken, 1990).

Kadının birden fazla erkekle evlenmesine ise yine poligami evliliğinin bir türü olarak poliandri (polyandry) evlilik denilir. Poliandri evliliklerin en klasik örneği, bir grup erkek kardeşin ortaklaşa bir eşle evlenebildiği Tibet'te görülür. Düğün, en büyük erkek kardeş uygun yaşa ulaştığında yapılır. Bütün erkek kardeşler o evlilikteki çocukların babası olarak görülse de, resmi durumlarda baba rolünü üstlenecek bir kişi olur. Çok kocalılığın

nedenlerinden biri nüfusu düşük tutmaktır. Ekilebilir arazilerin sınırlı olduğu durumlarda poliandri evlilikler çözüm olarak uygulanmaktadır. Bununla birlikte, çok-kocalı evliliğin dini yönü olduğu da görülmüştür. Bu evliliklerde küçük erkek kardeşler keşiş olarak kendilerini bekâr bir yaşama adayabilmektedirler (Turner and Frese, 2005).

Günümüzde hala çok eşli evlilikler mevcuttur. Ancak modern toplumlarda tek eşli evlilikler daha yaygın bir evlilik türü olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun birden fazla nedeni vardır. Öncelikli olarak modern toplumdaki hukuk düzeni evliliği iki kişi arasındaki bir birliktelik olarak tanımlamaktadır. Öte yandan çok eşli evlilikler sanayi toplumunda ekonomik ve politik bir avantaj olmaktan uzaklaşmıştır. Beşeri sermaye düzeyinin ve buna bağlı olarak kadınların emek geliri gibi gelir fırsatlarının değerinin düşük olduğu bir ekonomide zengin bir erkek, bir kadını kendisi veya çocukları için çok az ekonomik avantaj sunarak tek eşli evlilik yerine çok eşli bir birlikteliğe dâhil olmaya ikna edebilir. Ancak, beşeri sermaye ve emek gelirinin getirisinin artması, çokeşli birlikteliklerde sağlanan ekonomik avantajların marjinal faydasını azaltmakta ve erkekler için çokeşliliğin maliyetinde önemli bir artışa yol açmaktadır (Citci, 2014).

Evlilik türleri arasında eşin seçildiği çevreye, eşin seçilme gerekçesine göre de (akraba evliliği, akraba dışı evlilikler, levirat, sororat, vb.) farklı tanımlanmış evlilikler yer alır. Bu evlilikler büyük ölçüde kültürel ve geleneksel faktörlerin etkisiyle ve bireylerin karşılaştıkları toplumsal sorunlara çözüm üretme gayesiyle şekillenmiş evliliklerdir. Her toplumun kendi iç dinamiklerinin ve tarihsel birikiminin eseri olarak ortaya çıkmış yerel evlilik türleri de vardır. Örneğin Lütü Sezen (2005), Türk toplumunda görülen 33 farklı evlilik türü tespit etmiştir. Gelenekselliğin ağır bastığı bölgelerdeki bu evlenme biçimleri arasında *Televizyon Evliliği* gibi değişen teknolojik şartlara bağlı ortaya çıkmış evlilikte bulunmaktadır.

Evliliğe dair bu çeşitlilik son dönemlerde yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmanın odağında yer alan evlilik türü homogami (homogamy) evliliğidir. Özellikle sosyolojik bağlamda incelenen homogami evlilik farklı dinamiklere dayalı olarak çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumlarda yaygın bir evlilik türü olarak görülen bu evlilik toplumun sınıfsal şekillenmesinde de oldukça etkilidir.

2.1. Homogami Evlilik

Yunanca bir kelime olan homogami “benzer benzerle evlenir” anlamına gelmektedir. Kişilerin kendilerine benzer özelliklere sahip kişilerle evlenme eğiliminde oldukları teorisini belirtmek için bir terim olarak kullanılmaktadır.

Diğer yandan homogami asortatif (sınıflandırıcı) eşleşme olarak da bilinir. Homogaminin zıtların birbirini çektiğine dair rakip teorisi ise heterogami (heterogamy)dir. Aslında her iki teoride de doğruluk payı vardır. Bazı çiftler benzerlikler, bazıları ise farklılıklar nedeniyle birbirlerine ilgi duyabilirler. Aynı zamanda bazı birlikteliklerde çiftleri bir araya getiren hem benzer hem de farklı özelliklerdir. Bu alanda yapılan çalışmalar homogami evliliklerin heterogami evliliklere kıyasla daha baskın bir evlilik türü olduğunu göstermektedir (Burgess and Wallin, 1943). Bu durum da ortak paydaların evlilik tercihlerinde daha belirleyici olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Mäenpää ve Jalovaara'nın (2014) göstermeye çalıştığı gibi sosyoloji literatüründeki genel varsayım, homogaminin, birlikteliğin istikrarını artırdığı; heterogaminin ise ayrılma olasılığını artırdığı yönündedir. Sosyal ve kültürel benzerliğin, eşler arasında temel yaşam hedefleri ve öncelikleri konusunda değer birliği sağladığı, ortak bir iletişim temeli yarattığı, zevkler ve dünya görüşlerindeki farklılıklardan kaynaklanabilecek sürtüşmeleri azalttığı varsayılır.

Homogami aynı zamanda ırksal homogami, eğitimsel homogami, dini homogami ve statü homogamisi gibi farklı şekillerde gerçekleşen bir evlilik türüdür. Fu and Heaton'un (2008) Amerika'da 1980-2000 yılları arasındaki ırksal ve eğitimsel homogamiyi inceledikleri çalışmalarında belirttikleri gibi evli çiftler, ırk, etnik köken, sosyo-ekonomik statü, milliyet, din ve dilsel kökenlerde dâhil olmak üzere birçok benzer sosyal özelliği paylaşma eğilimindedir. Bu bağlamda özellikle eğitimsel homogami en fazla araştırılan homogami türü olarak dikkat çeker çünkü eğitim, bireylerin sosyo-ekonomik statüsünü şekillendirmenin yanı sıra sosyal statünün kazanılmasında nesiller arası etki yaratan en önemli kıstastır. Söz konusu çalışmada da eğitimsel homogaminin ırksal homogamiye kıyasla daha güçlü bir eğilim olduğu belirlenmiştir. Irklar arası evliliklerin artması daha yüksek düzeyde sosyal entegrasyona işaret ederken eğitimsel homojenlik potansiyel olarak sosyo-ekonomik eşitsizliği arttırmaktadır.

Statü homogamisi araştırmalarında ise iki temel hipotez ileri sürülmektedir. Bu hipotezlerden biri insanların benzer statüde biriyle evlenmeyi tercih ettiğini savunan *eşleşme hipotezi*; diğeri de insanların yüksek statüde biriyle evlenmeyi tercih ettiğini savunan *rekabet hipotezi*dir. Hem eşleşme hem de rekabet evlilikte statü benzerliğine yol açar. Ancak bireylerin statü konumları incelendiğinde iki hipotezinde farklı çıkarımları olduğu görülmüştür. Eşleşme hipotezi kişinin statü konumunun kültürel yönleri ile ilgili bir hipotezdir ve uzun vadeli ilişkilerde ortak paydaların sağlandığı, farklılıklara dayalı sürtüşmelerin azaldığı fikrine dayanır. Rekabet hipotezinde ise eş seçiminin,

partnerin evliliğe getirdiği ekonomik kaynakları paylaşmanın yararlarına göre belirlendiği düşüncesi hâkimdir. Bu yaklaşımda evlilik piyasası ekonomik kaynaklara yönelik rekabet tarafından yönetilmektedir (Kalmijn, 1994) . Statü homogamisi toplumdaki; ekonomik/politik/dini/eğitimsel ve kültürel sistemler, sosyal hiyerarşi, nüfus yapısı, toplumsal açıklık/kapalılık gibi makro düzeydeki sosyal yapıları etkiler ve bu sosyal yapılar tarafından etkilenir. Aynı zamanda evlilik ve aile gibi kurumlarla sosyal ağlar ve mikro düzeydeki sosyal ilişkiler de bu karşılıklı etkileşim sürecinde etkili olmaktadır (Song et al. 2017).

20. yüzyıldan itibaren özellikle evlilik olgusuna ilişkin sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda bireylerin eş tercihlerini etkileyen faktörler incelenmiştir. İnsanların neden kendi grupları içinden evlendikleri ve neden statü olarak yakın kişileri tercih ettikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu alandaki mevcut literatüre bakıldığında araştırmaların üç dinamiğe bağlı olarak şekillendiği görülür. Birincisi ABD gibi göçmen nüfusun yoğun olduğu ülkelerdeki etnik ve ırksal evlilikler. İkincisi, dini evlilikler ve üçüncüsü çoğunlukla toplumsal tabakalaşma alanında çalışan araştırmacılar tarafından yapılan sosyo-ekonomik faktörlere dayalı evlilikler (Kalmijn, 1998). Bu araştırmalar evlilik olgusunun toplumsal açıdan nasıl etkiler yarattığının anlaşılması adına son derece önemlidir.

Aynı zamanda batıda yapılan araştırmalarda homogami bir dizi farklı sosyal, psikolojik ve hatta fiziksel faktörle ölçülmüştür. Çalışmalar, homogami evliliklerin farklı özelliklere göre ölçüldüğünde, değişen sıklıklarda gerçekleştiğini göstermektedir. Bu farklılıklar, bazı özelliklerin toplum tarafından diğerlerine kıyasla daha fazla değer görmesi ile açıklanmaktadır. Örneğin, ırksal evlilik çoğu toplum üyesi için o kadar önemlidir ki, “açıkça doğru” gibi görünen bu durumu uygulamak için yasalar çıkarılmıştır. Homogami eğilimi, ırksal eğilimlere daha az değer verilen durumlar söz konusu olduğunda ise daha az dikkat çekmektedir (Coombs, 1961).

Kalmijn'e (1991, 1998) göre homogami evliliklerde insanlar kültürel kaynaklarda veya sosyo-ekonomik kaynaklarda benzerlik tercihinden de hareket edebilirler. Kültürel kaynaklar; değerleri, normları, yaşam tarzlarını, boş zaman aktivitelerini, zevkleri, entelektüel birikimi, konuşma tarzlarını ve yaşam deneyimlerini içerir. Bu kaynaklar ya ev ortamında edinilir ya da ev dışındaki eğitim kurumları ve akran grupları tarafından aktarılır. Sosyo-ekonomik kaynaklar ise ekonomik refah ve statü üreten kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik refah aile üyeleri tarafından paylaşılmakta ve statü bireysel üyelerden ziyade bir birim olarak aileye verilmektedir. Sonuç olarak eşlerden birinin geliri ve statüsü, ailenin gelirini ve statüsünü yükselterek diğerinin gelir ve statüsüne katkıda bulunur. İnsanlar cazip

sosyo-ekonomik kaynaklara sahip bir eş arayarak gelirlerini ve statülerini en üst düzeye çıkarırlar.

Bütün bu çalışmalar ve bulgular bize homogami evliliklerin toplumsal yaşamdaki birçok faktörle (değerler, ırk, eğitim, gelir vb) yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle homogami evlilik sadece belirli tercihlerin etkisiyle şekillenen aile yapısını değil aynı zamanda toplumsal düzeni de (sınıfsal yapı, sermaye dağılımı vb.) etkilemektedir. Dolayısıyla homogami araştırmalarında kullanılan nüfus istatistikleri, eğitim istatistikleri ve ekonomik veriler, evlilik ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin açıklanması noktasında önemli bir kaynağa dönüşmektedir.

SONUÇ

Evlilik konusu aile çalışmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Aile kurumunun temeli görülen bu olgu başta toplumsal boyutu olmak üzere, ekonomik, dini, kültürel ve hukuki yönüyle ele alınıp incelenmektedir. Geçmişten bugüne değişip dönüşen evlilik her toplumda ve kültürde farklı dinamiklere bağlı olarak çeşitlenmekte, insanların evlilik tercihleri de bu çeşitlilik içerisinde şekillenmektedir. Bireylerin eş seçimlerini belirleyen birçok etken vardır. Evlenen kişi sayısı, evliliğin gerçekleştiği sosyal grup, evlilikten beklentiler, farklı evlilik türlerini ortaya çıkartır. Bu evlilik türleri kültürel, geleneksel ve dini faktörlerin yanı sıra bireysel önceliklerin ve sosyo-ekonomik koşullarında bir neticesidir. Bu çalışmada ele alınan homogami evlilik de bir evlilik türü olarak eşlerin benzer ya da yakın özelliklere sahip olması anlamına gelir. Söz konusu benzerliğin kaynakları statü, ırk, eğitim, din ve sosyo-ekonomik unsurlarda aranmaktadır. Bu evlilik türüne ilişkin literatürde çeşitli hipotezler ve açıklamalar mevcuttur. Bunun yanı sıra Bodenhorn'un (2006) belirttiği gibi homogami sadece sosyologların değil aynı zamanda ekonomistlerinde inceledikleri bir evlilik türü olarak dikkat çeker. Sosyologlar homogamiyi ailenin grup değerlerini aktarmadaki etkisi de dâhil olmak üzere önemli sosyal süreçleri anlamaya yardımcı olduğuna inandıkları için incelemektedirler. Ekonomistler ise homogaminin hane halkı üretimindeki tamamlayıcılığı artırdığını ve bu evliliğin servet, gelir, eğitim ve diğer ekonomik sonuçların nesiller arası kalıcılığını güçlendirebileceğini düşünmektedirler.

Homogami evlilik bu yönüyle toplumsal yapıya ilişkin dinamiklerin anlaşılmasında ve sosyal ilişkileri şekillendiren pratiklerin çözümlenmesinde önemli bir veri kaynağı olarak görülmektedir. Homogamiye dair çalışmalar büyük ölçüde batı toplumları merkezinde yapılmaktadır. Bu nedenle evliliğin toplumsal boyutundan hareketle homogami evliliklere ilişkin teorik bir çerçeve oluşturma çabasının ürünü olan bu çalışmanın da toplumumuzda yapılacak benzer araştırmalara katkı sunması amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Ayaz, B. (2015). Sağdıçlık ve yengelik, *Aile Yazıları/8*, 65-71, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Baysan, M. (2022). *Geçmişten Günümüze Doğum Evlenme ve Ölüm*, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Bodenhorn, H. (2006). Colorism, complexion homogamy, and household wealth: some historical evidence, *The American Economic Review*, 96(2), 256-260.
- Burgess, E.W. and Wallin, P. (1943). Homogamy in social characteristics, *American Journal of Sociology*, 49(2), 109-124.
- Campbell, G. (2012). *Evliliğe Karşı Bir İlişkinin Sosyal, Yasal, Ekonomik ve Psikolojik Sonuçları*, H.Ş. (çev.), İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Citci, S.H. (2014). The rise of monogamy, *Journal of the Spanish Economic Association*, 5(4), 377-397, <https://doi.org/10.1007/s13209-014-0113-y>.
- Coombs, R.H. (1961). A value theory of mate selection, *National Council on Family Relations*. 10(3), 51-54.
- Featherstone, L. (2005). Marriage and family, *Berkshire Encyclopedia of World History*, Vol.3, W.H.M. (sen.edt), 1195-1200, Massachusetts: Berkshire Publishing.
- Fu, X. and Heaton, T.B. (2008). Racial and educational homogamy: 1980 to 2000, *Sociological Perspectives*, 51(4), 735-758.
- Geçicioğlu, A.R. (2019). Evlilikte dinin etkisini hissetme ve evlilik uyumu ilişkisi, *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, 14(4), 621-642.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, H.Ö, C.G. (haz.), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gittins, D. (2012). Aile Sorgulanıyor, T.E. (çev.), İstanbul:Pencere Yayınları.
- Gökçe, B. (1991). Evlilik kurumu ve aile yapısı ile ilişkileri, *Türk Aile Ansiklopedisi*, C(2), 508-516.
- Kalmijn, M. (1991). Status homogamy in the United States, *American Journal of Sociology*, 97(2), 496-523.
- Kalmijn, M. (1994). Assortative mating by cultural and economic occupational status, *American Journal of Sociology*, 100(2), 422-452.
- Kalmijn, M. (1998). Inter-marriage and homogamy: causes, patterns, trends, *Annual Review of Sociology*, S(24), 395-421.
- Konuk Kandemir, N. (2021). Effect of new forms of communication on marriage: the relation of social media usage and divorce; yeni iletişim biçimlerinin evlilik birliği üzerindeki etkileri: artan sosyal medya kullanımını ve boşanma, *4th International "Communication in The New World" Congress* 19-21 February, 263-264, Tokyo, Japan.

- Marshall, G. (1999), Evlilik, *Sosyoloji Sözlüğü*, O.A., D.K. (çev.), 223-225, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McClintock, E.A. (2015). The future of marriage, *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, 1-14, <https://doi.org/10.1002/9781118900772.etrds0339>.
- Morgan, D.H.F. (2007), Marriage, *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, G.R. (edt.), 2789-2791, USA: Blackwell Publishing.
- Naldini, M. (2017). The sociology of families, *The Cambridge Handbook of Sociology*, K.O. Korgen (edt.), 297-304, Cambridge University Press.
- Öztan, G.G. (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Serozan R., Başoğlu, B. ve Kapancı, B. (2016). Aile hukukunun özellikleri, ilkeleri ve gelişimi, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 531-560.
- Sezen, L. (2005). Türkiye’de evlenme biçimleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S(27), 185-195.
- Song, L. and Skaggs, R., Frazier, C. (2017). Educational homogamy, *Handbook on the Family and Marriage in China*, X.Z., L.X.Z. (edt.), 108-124, UK: Edward Elgar.
- Turner, E. and Frese, P.R.(2005). Marriage, *Encyclopedia of Religion*, Vol.8, L.J.(sen. edt.), 5724-5727, USA: Macmillan Reference.
- Tüzüner, Ö. (2016). Türk ve İslâm Hukuku bakış açısından evlenmenin hukukî niteliği hakkında bir inceleme, *Ankara Baroso Dergisi*, S(1), 127-148.
- Ülken, H.Z. (1990). Aile, *Aile Yazıları*/8, 27-32, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Tüketici Ataleti Nedir? Kavramsal Bir Değerlendirme

Ezgi Karataş Yücel¹

Özet

Tüketici ataleti, tüketicilerin karşılarında daha iyi alternatifler olsa dahi tüketicilerin mevcut durumlarında değişikliğe gitmeme eğilimini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, tüketicilerin yapmakta olduğu satın alımların kendisi için daha tatmin edici sonuçlar doğurabilecek alternatifleri olsa dahi çeşitli faktörler nedeniyle mevcut durumunu korumak istemesidir. Bu faktörler tüketicilerin alışkanlık kazanmış olmaları, alternatif bulmak için zaman ayırmak istememeleri ya da zamanlarının olmaması, marka bağlılığı geliştirmiş olmaları, yeterince bilgi sahibi olmamaları, belirsizlik ile karşılaşmak istememeleri gibi çoğaltılabilir. Kavram olarak Newton'un Birinci Hareket Yasası'nda ele alınan atalete dayanmakta olan ve zamanla sosyolojik, psikolojik, organizasyonel yaklaşımlara öncü olmuş ve sosyal bilimler alanında sıklıkla ele alınmaya başlanmış olan bu kavramın tüketim yönünden ele alınmasının hem bireylere hem de işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bireysel açıdan bakıldığında tüketicilerin daha iyi alternatiflere geçişini engellemek, daha kaliteli ürün ve hizmetlere ulaşımını zorlaştırmak, yeni teknolojilere adaptasyonunu güçleştirmek gibi olumsuz sonuçlar doğurabilen atalet, işletmeler açısından da tüketici tarafından mevcut satın alınan alternatifler karşısından rekabet gücü elde edememe, büyüme ve yenilik fırsatlarını yakalayamama, kar ve müşteri kaybetme gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla ataletin tüketici yönünden araştırılmasının bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması konusunda belirleyici olacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle yürütülmüş olan bu çalışmada öncelikle atalet kavramı kökeni açısından incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise önce atalet kavramının sosyal bilimler alanında kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Tüketici ataleti kavramının irdelenmesi ile devam etmekte olan çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'de yürütülmüş olan tüketici ataleti çalışmalarına yer verilmiştir. Türkiye'de gerek makale

1 Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, ezgi.karatas@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5903-3091

gerekse tez çalışması bakımından oldukça az sayıda çalışmanın bulunduğu tespit edilmiş olup, kavramsal bakış açısı ile ele alınan bu kitap bölümünün, yerel araştırmalarda yeni ele alınmaya başlanan konu ile ilgili yapılacak devam çalışmalarına temel olması bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

1. Giriş

Değişim, durağanlığın tam tersi olarak fikirlerin, olayların, nesnelere, süreçlerin zaman içerisinde mevcut yapısından farklı bir yapıya geçişini ifade etmektedir. Geçmişten günümüze pek çok kez değişimin kaçınılmaz olduğuna yönelik tartışmalar yürütülmüştür. Değişim tartışmalarının özellikle M.Ö. 500'lü yıllarda yaşamış olan Heraklitos'un Pantha Rhei öğretisi ile yoğunlaştığı düşünülmektedir. Bu öğretiye göre her şey evrensel bir akış içerisinde sürekli değişim göstermektedir (Çankaya, 2017, s. 303) ve bu öğreti en çok "Kimse aynı nehirde iki kez yıkanamaz." sözü ile akıllarda yer etmiştir (Johnson, 2004, s. 381). Değişim tartışmaları Heraklitos'tan günümüze sayısız kavramı beraberinde getirmiş ve adeta evreni anlamada kilit niteliği taşıyor hale gelmiştir. Teknolojik, ekonomik, demografik vb. pek çok değişim gerek bireylerin gerekse işletmelerin hayatlarında değişimleri beraberinde getirmektedir.

Özellikle işletmelerin çevrelerinde süregelen bu sonsuz değişim hareketi içerisinde tüketicilerin kendilerini tercih etmeleri için rakiplerinin gerisinde kalmamaları, değişime sürekli ayak uydurmaları gerekir. Değişime ayak uydurmakla birlikte mevcut tüketicilerinin tekrarlı satın alımlarında yeniden kendilerini seçmesi, tüketicinin ile duygusal bağ kurarak tüketicinin ilk tercihinin kendi işletmeleri olacağını bilmeleri hem kar elde etmeleri hem de stratejik planlar yapmaları açısından oldukça önemlidir. Bu noktada tüketicinin işletmeye sadık olması beklenmektedir. Ancak bazı durumlarda tüketici işletmeden her ne kadar tekrar satın alım yapıyor olsa da bunun altında yatan temel neden sadakat olmayabilir. Tüketici kendine kolay geldiği için, zaman kaybetmek istemediği için, satın aldığı üründen tatmin olduğu için, değiştirme maliyeti yüksek olduğu için vb. gerekçelerle eylemsiz davranıyor ve bireysel atalet sergiliyor olabilir. Bu durumda ise işletmenin ürünlerini her ne kadar tercih ediyor olsa da gelecekte harekete geçip farklı tercihlere yönelebilecek demektir, dolayısıyla da işletme için bu tür tüketicilerin pazarda varlığı belirsizlikle sonuçlanacaktır.

Atalet durumunda olan tüketiciler yeni ürün denemekten kaçınma, fiyat değişimlerine karşı duyarlı olma, yeni ürünleri denemekten kaçınma, gelişmelere kapalı olma gibi özellikleri ile de işletmeleri zorlamaktadır. Özellikle fizik biliminden geçen ve metaforik bir anlatımla tüketici davranışları alanında da kullanılmaya başlanan atalet kavramına yönelik tartışmaların

yapılması, yeni tüketiciler edinme maliyetlerini düşürme, eski tüketicilerle bağ kurup işletmenin yeni ürünlerine, tekliflerine daha çabuk karşılık veren bir kitleye ulaşma, tüketici yaşam boyu değerinden faydalanma gibi pek çok avantaj sağlayacağı için işletmeler açısından kritik önem taşımaktadır.

Bu görüşler doğrultusunda yürütülen bu çalışma tüketici ataleti kavramına yönelik kapsamlı kavramsal tanımlama yapmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yürütülen çalışmanın ilk bölümünde öncelikle atalet kavramı fizik bilimi altyapısı ile ele alınacak ve doğa bilimleri açısından yapılmış olan kavramsal tartışmalar irdelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk olarak atalet kavramının multidisipliner bağlamda kullanımını tartışılacaktır. Multidisipliner bakış açısının devamında sosyal bilimler tartışmalarına, bir sonraki aşamada ise tüketici davranışları tartışmalarına kavramın nasıl girdiği ve ne anlamda kullanıldığı vurgulanacaktır. Son olarak ise bu alanda yapılmış Türkçe çalışmalara yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise yürütülmüş olan çalışmaya yönelik sonuçlar ifade edilmekte ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler tartışılmaktadır.

2. Atalet Kavramı

Sosyal bilimler genel olarak tanımlanacak olursa, “bireyler, topluluklar ve toplumlar olarak insanların birbirleriyle, kendileri tarafından oluşturulmuş çevreleri ve teknolojik ve doğal çevreleriyle olan davranışlarının ve etkileşimlerinin incelenmesi bilimi”dir. . Bununla birlikte bireylerin nasıl organize oldukları ve yönetildiklerinden, uluslararası ilişkilere nasıl aracılık ettiklerine, ekonomilerin nasıl geliştiği ve ekonomik geleceklerin nasıl modellendiğinden, iş dünyasının nasıl çalıştığına kadar sayısız çalışma alanını içinde bulunduran bir disiplindir (Academy of Social Sciences, 2023) . Disiplin kelimesi tarihsel olarak çeşitli kriterlerle bölümlendirilerek sınırlandırılmış çalışma alanlarını ifade etmektedir. Geçmiş yıllarda yapılan literatür incelemelerinde sosyal bilimler disiplininin alt bölümlerinin; çalışmanın konusu, araştırma tekniği, temel aldığı düşünce modeli, analiz teknikleri, alanı etkileyen rastlantısal ve rasyonel faktörler temel alınarak bölümlendirilmesi ile; antropoloji, iktisat, tarih, siyaset bilimleri, sosyoloji ve psikoloji gibi bölümler şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Miller, 1982, ss. 4–5). Bu bölümlendirme bir bilim dalının kendi içerisinde disiplinlere ayrılmasını ifade etmektedir ve bu disiplinlerin birbiri ile etkileşim halinde olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda özellikle, bilim dallarının yalnızca kendi içerisinde değil aynı zamanda farklı bilim dallarının da birbiri ile iletişim halinde olabileceğini belirtmek de faydalı olacaktır.

Güzel sanatlar ve sosyal bilimlerinin (örn: Mason, 1995), eğitim bilimleri ile uygulamalı bilimlerin (örn: Mirsharapovna, Shadjalilovna, Kakhramonovich ve Malikovna, 2022), güzel sanatların uygulamalı bilimlerle (örn: Istamovna ve Rakhimovich, 2019) olduğu gibi literatürde sayısız örnek, multidisipliner çalışma örnekleri olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda toplumsal olguları incelemede fizik biliminden sıklıkla faydalanılıyor oluşu sosyal bilimler ve uygulamalı bilimlerin birlikte ele alındığı çalışmaların sayısındaki artışın temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Jusup vd. (2022, ss. 1–2)'ye göre söz konusu bu artışın iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Bu gerekçelerden ilki fizik alanında çalışma yapan araştırmacıların geleneksel ilgi alanlarının dışına çıkma girişimlerindeki artıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler ışığında bilgiye erişimin kolaylaşması ve araştırmacıların erişebildikleri bu bilgilerle bakış açılarını değiştirebiliyor oluşunun bu artışta ana neden olduğu düşünülmektedir. İkinci gerekçe ise 19. ve 20. Yüzyıllar boyunca diğer disiplinlerden bilim insanlarının fizik bilim dalından aldıkları yöntemlerin oldukça başarılı olduğunun anlaşılmasıdır. Diğer niceliksel yöntemler gibi fiziğin de benimsenmesi ve yöntemlerin sosyal bilimler alanında kullanılmaya başlanması ile toplumsal ve bireysel davranışları çözümleme konusunda önemli bir ilerleme elde edilmiştir. Fizik alanında meydana gelmiş olan değişim ve gelişimler sosyal bilimlerin varlıkbiliminde ve bilgi biriminde, diğer adlarıyla ontoloji ve epistemolojide, değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bilgili ve Toprak (2020, s. 370)'a göre fizik alanında sosyal bilimler disiplininde temsil gücü bulan söz konusu bu bilimsel devrimler üç başlık altında incelenebilir. Bu başlıklar Aristoteles fiziği, Newton fiziği ve Kuantum mekaniği olarak sınıflandırılmaktadır.

Fizik bilimi alanındaki çalışmaların sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalara öncülük etmesi alanda önde gelen pek çok bilim insanına da yol gösterici olmuştur. Bu disiplinler arası etkileşim Sonüstün ve Gül (2012, s. 36)'e göre sosyal bilimlere katkı sunan ve yukarıdaki sınıflandırmada Newton fiziğinin kurucusu Isaac Newton'un, iktisat biliminin kurucularından Adam Smith'in görüşlerini şekillendirmesi ile örneklendirilebilir. Hetherington (1983, s. 498)'a göre Smith, toplumu, arz ve talep yasalarıyla yönetilen bir ekonomik düzende kendi kişisel çıkarlarını sürdüren bireyler topluluğu olarak temsil ederken, Newton'un doğayı, hareket halindeki maddeden oluşan yasalara bağlı bir sistem olarak kavrayışını model olarak almaktadır. Her ne kadar Adam Smith özelinde örneklendirme yapılmış olsa da, Newton'un görüşlerinin sosyal bilimlerde sadece Adam Smith tarafından model olarak alınmadığını belirtmek gerekir. Bireyin ve toplumun ele alındığı ve dolayısıyla soyut unsurların ağırlıklı olduğu çalışmalar yapmanın ve bu alanda gelişmeler elde etmenin zorluklarını, kavramları somut bir

zemine oturarak kolaylaştırmaya ve daha genellenebilir sonuçlar almaya odaklanan pek çok araştırmacının da Newton'un farklı kuramlarını temel aldıkları bilinmektedir.

1642 – 1727 yılları arasında yaşamış olan Isaac Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri (Philosophie Naturalis Principia Mathematica)* isimli kitabı ile fizik bilim dalının temellerini inşa ettiği düşünülmektedir. Özellikle evrensel çekim yasasını ortaya atarak bugünkü gök biliminin gelişmesinde önemli katkıları bulunan Newton'un yalnızca gök bilimine yönelik değil aynı zamanda varlıkların hareketlerine yönelik olarak ortaya atmış olduğu teorilerle araştırmacıların yaşadığımız evreni anlamalarına katkısı tartışılmazdır (Bilmez, 2018, s. 115). Newton'un söz konusu eserinde temel teknik terimlerin tanımlarına ve sınıflandırmalarına yer veriyor olması fizik biliminde ses getiren bir gelişme olarak ele alınmıştır. Newton'un özellikle vurgulamış olduğu üzere kavramsallaştırdığı terimler yeni olgular değil zaten evrende yer edinmiş ancak daha önce terimleştirilmemiş olgulardır. Bu terimlerden bazıları kütle, atalet ve merkez, kuvvet şeklinde sıralanabilir (Smith, 2008).

Newton'a göre terimler arasında kavramlaştırılmaması ile en ön plana çıkan ve dolayısıyla literatürde kendi adıyla anılmaya başlanan atalet (inertia), "cisimlerin, etkilendikleri kuvvetler tarafından durumunu değiştirmeye zorlanmadığı sürece, dinlenme halinde veya düzgün bir şekilde düz ileri doğru hareket etme durumunda ısrar etmesi" şeklinde tanımlanabilir (Galili, 2022, ss. 79–80). Newton'un Birinci Hareket Yasası kapsamında ele alınan bu durum özellikle dinlenme halindeki bir cismin hareketsiz kaldığını veya hareket halinde ise dahi üzerine net bir dış kuvvet etki etmediği sürece sabit hızla hareket ettiğini ifade etmektedir. Bu ifade şekli aynı zamanda Newton'un Atalet Yasası olarak da bilinmektedir (Jaroszkiewicz, 2023, s. 353).

Atalet her ne kadar Newton'un Yasası üzerinden biliniyor olsa da kavramsal olarak ilk kullanımı daha önceki yıllara dayanmaktadır. İngilizce karşılığı *inertia* olan atalet kavramının Latince "boşta, tembel" anlamına gelen *iners* kelimesinden türettiği ve 1600'lü yılların ortalarından itibaren kullanılmaya başladığı düşünülmektedir (Online Etymology Dictionary, 2023; Šesták, 2020, s. 917). Bununla birlikte atalet kavramının temellerinin M.Ö. 384 – 322 yılları arasında yaşamış olan Yunan filozof Aristoteles'in ortaya atmış olduğu İmpetus Hareket Teorisi'ne dayandığı (Topdemir, 2004, s. 17), bu teorinin ilerleyen yıllarda İbn-i Sina'nın çalışmalarında ortaya koymuş olduğu fizik bilimine yönelik görüşlerine öncülük ettiği (Aman, 2017, s. 102) ve bu öncülüğün de devamında pek çok bilim insanının görüşlerini destekleyerek bu alanda araştırma yapan Johannes Kepler'in görüşlerine kadar ulaştığı

bilinmektedir. Kepler ortaya koymuş olduğu görüşlerinde ataleti “dinlenme halinde olma eğilimi” olarak tanımlamaktadır. Kepler’e göre ilgili başka bir cismin kuvvet alanı dışında, her bedensel madde, maddi olduğu sürece, doğası gereği bulunduğu yerde kalma eğilimindedir (Holton, 1956, s. 343).

Daha önce de söz edildiği üzere matematik ve fizik bilimlerinin birçok alanında çalışmalar yürütmüş olan Sir Isaac Newton 1687 yılında daha önce cisimlerin hareketlerini tanımlamaya yönelik teorileri ve çalışmaları temel alarak, bu alanda kendi görüşlerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda çıkarmış olduğu kitabı *Principia Mathematica Philosophiæ Naturalis*’te üç temel hareket yasası sunmakta olan Newton’a göre bu üç yasa *atalet*, *kuvvet* ve *etki – tepki* olarak sıralanabilir. Bu üç maddenin her biri çok önemli önermeler sunuyor olsa da birinci yasa olan atalet, hareketin temelini açıklaması, diğer iki yasanın temelini oluşturması ve günlük yaşam ve evrenin işleyişini anlamayı kolaylaştırması açısından en önemli yasa olarak kabul edilmektedir (Eisenbud, 1958).

Yalın bir dille ifade etmek gerekirse ataletin “varoluşun eylemsel donukluğu” oluşu söylenebilir (Emre, 2021, s. 34). Cui, Xin ve Li (2021, s. 22)’ye göre nesnelere hareket halinde tutan şey dış bir kuvvet değil, bir nesnenin harici bir kuvvetten etkilenmediği sürece sabit hız durumunda hareket etmeye devam etmesine yol açan şey atalettir. Bir diğer deyişle atalet *sabit kalmak* ve *hareket etmeye devam etmek* şeklinde tanımlanabilecek iki durumu gösteren bir eğilimdir ve nesnelere iç doğasını açıklamaktadır. Bu durumu örneklendirmek gerekirse McCloskey (2014)’ye göre arabanın içerisinde yolculuk yaparken araba aniden durduğunda vücudunuz atalet nedeniyle ileri doğru hareket etmeye devam etmektedir. Burada nesne olarak insan vücudunun süregelen sabit hızda devam etme isteği öne çıkmaktadır.

Koca (2019, s. 144) Aristoteles’in görüşlerini ele alırken Descartes’in önemli bir görüşünü vurgulamaktadır. Aristoteles’in görüşünün temelinde yatan ataletin hareketsizlik olduğu tanım ele alındığında Descartes’e göre bu durum bir cismin duruyorsa durmasını, hareket halindeyse de hareketine devam etmesini kapsamaktadır. Diğer bilim insanlarının temel olarak hareket üzerinden araştırmalarına devam ederken önemli olanın durağanlığın araştırılması gerektiğini savunmaktadır. Bir diğer deyişle ataleti araştırmak; “bir taşın hareketine devam etmesinin nedenini sormak yerine asıl sorulması gereken sorunun taşı neyin durdurduğunun araştırılması” olduğu için önemlidir. Bu bölümde ele alınan görüşler eşliğinde, Newton’un araştırmaları ile daha net bir şekilde ortaya koyulmuş olan ve daha sonra pek çok bilim insanı tarafından detaylandırılan atalet kavramının doğa

bilimlerinde yürütülmüş olan pek çok çalışmaya temel olduğunu söylemek mümkündür.

3. Tüketici Ataleti Kavramı

Her ne kadar doğa bilimleri açısından ele alındığında “dış direncin yokluğunda, hareket eden bir nesnenin aynı yönde hareket etmeye devam edeceği gerçeği” olarak ifade ediliyor olsa da atalet kavramı gerek örgütlerin gerekse bireylerin davranışlarını inceleyen çalışmalarda davranışla ilgili özellikleri tanımlayan bir metafor olarak sıklıkla ele alınmaktadır.

Örneğin Hannan ve Freeman (1984, s. 151)’a göre örgütler yapısal değişiklikler yaşamadan önce üç temel başlıktaki sorulara yanıt vermelidir. Bu başlıklardan ilki çevresel değişikliklerin zamansal düzenine ilişkin olarak cevaplamaları gereken değişikliğin büyük mü, küçük mü; düzenli mi, düzensiz mi; yavaş mı hızlı mı olduğuna dair sorulardır. İkinci başlık ortamlara ilişkin bilgilerin elde edilmesi, işlenmesi ve değerlendirilmesi ne kadar zaman aldığı ile ilgilenmektedir. Son başlık ise örgüt yapısının tasarlanan değişikliklere duyarlılığıdır ve örgütün ne kadar çabuk yeniden organize edilebileceğine yönelik yanıt aramaktadır. Bu üç soru grubunda da olumsuz yanıt alınması ise *yapısal atalet (structural inertia)* kavramına zemin hazırlamaktadır.

Örgütsel bakış açısı dışında davranışsal bakış açısı ile ataleti ele alan bilim insanlarından birisi olan Polites ve Karahanna (2012, s. 24)’ya göre “bir sistemin kullanımının sadece bireysel kullanıcının her zaman yaptığı şey olduğu için üzerinde fazla düşünmeden (eğer varsa) devam etmesi” anlamına gelen *davranışsal atalet (behavioral inertia)*, “bireyin bir sistemi, işleri yapmanın en iyi, en verimli veya en etkili yolu olmayabileceğinin farkında olmasına rağmen mevcut haliyle kullanmaya devam etmesi” anlamına gelen *bilişsel atalet (cognitive inertia)* ve “bir bireyin bir sistemi değiştirmenin stresli olacağı, mevcut haliyle işi yapmaktan zevk aldığı veya rahat hissettiği veya işleri mevcut yapma şekline karşı güçlü bir duygusal bağ geliştirdiği için kullanmaya devam etmesi” anlamına gelen *duygusal atalet (affective inertia)* bir araya gelerek bütüncül bir bakış açısı ile bireysel düzeyde ataleti ortaya çıkarmaktadır.

Sosyoloji açısından ataleti ele alan çalışmaların temeli Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu tarafından yürütülmüş olup bireyin sosyal alana katılımı, onu çoğu zaman statükoyu korumaya hizmet eden bir dizi davranış, yaşam tarzı ve alışkanlıklar geliştirmeye yönlendirecektir (Bourdieu, 1996). Ancak toplum inançlarının sosyal nedenlerden dolayı kısıtlanmış ve sabitlenmiş hissetmeye başladığında *sosyal eylemsizlik (social inertia)* ile karşı karşıya kalınacağı söylenebilir (Lao ve Young, 2019, s. 31). Blázquez-Alonso ve

diğerleri (2021, s. 3671) ise toplumsal bir bakış açısı ile değil bireysel bir yaklaşımla ataletin ele alınması gerektiğini öne sürmekte ve bu kapsamda *psikolojik atalet (psychological inertia)*'i bireyin davranış kalıplarının değişimini engelleyen etkileşim, bakış açısı eksikliği, gelecekteki olaylara karşı olma durumu gibi farklı tutumların toplamı olarak tanımlamaktadır.

Bu olguların tamamı incelendiğinde ise bir kararı tekrarlayarak veya eylemden kaçınarak varsayılanları sürdürme eğilimi olarak ataletin genellenebileceği belirtilebilir. Aynı zamanda özellikle belirtilmelidir ki başka bir metaforik kullanım alanı olarak sonucu ne olursa olsun önceki bir tercihi sonraki bir kararda tekrarlama eğilimi olan *karar ataleti (decision inertia)* kavramı da literatürde geniş inceleme alanına sahiptir. Tüm ele alınan atalet temelli yaklaşımlar çerçevesinde bireysel, örgütsel, sosyolojik, psikolojik açıdan farklı bakış açılarına sahip ve karar vermeye göndermede bulunan pek çok çalışmaya konu olan ataletin tüketici bakış açısı ile de ele alınması kaçınılmaz olmaktadır.

Tüketici ataleti kavramı ortaya atılmadan önce araştırmacıların pazarlama alanında ataleti metafor olarak kullanmalarına yön veren araştırma alanlarında çalışmalar yapıldığı, bu çalışmaların devamında ise tüketicilerin eylemsizlikleri üzerine araştırmacıların yöneldiğini söylemek gerekir. Bu yönlendirici çalışmaların başında tüketicilerin satın aldıkları markaya sadakatleri ve satın aldıkları markaları değiştirme yönünde verdikleri kararlara yönelik çalışmalar gelmektedir. Bu çalışmalar ise “müşterileri, bir markanın ürün veya hizmetlerini rakip markalara tercih ederek yeniden satın almaya ve kullanmaya yönlendiren bir dizi düşünce, tutum ve davranışlar (Yücel, 2021, s. 221)” şeklinde tanımlanabilecek olan marka sadakatini (*brand loyalty*) ve “tüketicilerin aynı ürün grubu içerisinde bulunan markalar arasındaki geçişi (Yıldız ve Avcı, 2019, s. 182)” şeklinde tanımlanabilecek marka değiştirmeyi (*brand switching*) ifade etmektedir. Dubé, Hitsch ve Rossi (Dubé, Hitsch ve Rossi, 2010)'ye göre literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde tüketicilerin geçmişte satın aldıkları ürünleri seçme olasılıklarının daha yüksek olduğu sıklıkla vurgulanmış olduğu görülmektedir. Bu bilgi doğrultusunda marka değiştirme konusunda gönülsüz davranma davranışları göstererek geçmişte deneyimlenen markaya sadık davranıp aynı markayı satın alma konusunda ısrarcı olma eğilimi ise *atalet* olarak ifade edilmektedir.

Tüketici davranışları alanında yapılan çalışmalara öncü kabul edilen bilim insanlarından olan Solomon (2020, s. 165)'a göre kişinin kendi ihtiyaçları, değerleri ve ilgilerine dayalı olarak nesneyle ilgilenme derecesi olarak tanımlanabilecek olan *katılım (involvement)* temelli bir tüketici ataleti ele alınmalıdır. Bu anlayış eşliğinde *tüketici ataleti (consumer inertia)*,

“tüketicilerin alternatifleri değerlendirme motivasyonundan yoksun olduğu için alışkanlıkla karar verdiği, katılımın en düşük seviyesindeki tüketim” olarak tanımlanabilir. Tüketicilerin ataletini etkileyen faktörleri ele alan sayısız çalışma bulunmaktadır ancak bu konuda bir görüş birliği sağlanamamıştır. Gray vd. (2017, ss. 486–488) yürütmüş oldukları kapsamlı çalışmalarında tüketici ataletini etkileyen temel faktörleri tüketicinin satın aldığı üründen tatmin olması (*satisfaction*), satın alımı hakkında bilgisi seviyesinin düşük olması (*lack of knowledge*), satın alım sürecinde satıcı tarafından gönderilen mesaj ya da sunulan teklif hakkında karmaşa yaşaması (*confusion*), rakiplerin tekliflerini mevcut satın almaları ile benzer olarak algılamaları (*similarity of competitors*) ve değiştirme maliyetinin yüksek olması (*switching cost*) şeklinde sıralamaktadır. Bu düşünce ile birlikte sıklıkla yeni ürüne geçmenin riskli olması, alışverişe süre ayırmanın zorlaşması, belirsizlikten kaçınma arzusu gibi faktörlerin de çeşitli çalışmalarda ele alındığı bilinmektedir.

Zaman zaman tüketici ataleti, tüketici sadakati ile karıştırılmakta olsa da, atalet halinde oluşan yapının sahte bir sadakat olduğunu söylemek mümkündür. Atalet ile kastedilen marka sadakati ya da tüketici sadakati kavramlarında yer aldığı gibi tüketicinin markayla özel bir bağ kurması değil, tüketicinin tembellik durumudur. Rakiplerin daha iyi bir teklif sunması ve belirsizliği ortadan kaldırması ya da satın alım davranışında tüketici lehine inisiyatif sunması durumunda tüketici herhangi bir güçlü ilişki hissetmeden işletmeden satın alım yapmayı durdurabilmektedir (Dick ve Basu, 1994). Atalet durumunda tüketiciler kolaylıktan dolayı eyleme geçmemeyi tercih etmekte, daha iyi bir seçenek gördüklerinde bu seçeneğe geçme eğilimi göstermekte ve tekrarlı satın alma olasılıklarının düşüklüğü nedeniyle işletmeler açısından daha az karlı görünmektedirler. Örneğin tüketici bir çevrimiçi platforma daha önceden üye olmuşsa ve bu platformu kullanmaya devam etmiyorsa dahi aboneliğini sonlandırmaktan sadece uğraşmak istemediği için vazgeçiyorsa bu durumda bireysel bir atalet söz konusudur. Sadakat durumunda ise marka ile kurulan bağ sayesinde daha iyi bir seçenekle karşılaşsalar bile bu seçeneğe geçmeyi reddetmekte dolayısıyla da işletmelerde tekrarlı satın almalarla sonuçlanarak karlı pazar bölümleri olarak görülmektedirler. Diğer bir deyişle sadık müşteriler tüketici için sürdürülebilir ve yüksek karlı olarak ele alınırken atalet ise geçici ve düşük karlı görülmektedir. Örneğin tüketici abone olduğu çevrimiçi platformun daha iyi bir alternatifini bulsa dahi mevcut platformu ilk satın aldığı platform olduğu için bu platformla bir bağ kurmuş ve bu duygusal bağ neticesinde aboneliğini sonlandırmayı tercih etmiyorsa bu durumda sadakat söz konusudur.

Atalet kavramı Türkiye’de yapılan çalışmalarda da farklı bakış açıları ve pazarlama kavramları ile bir arada ele alınmıştır. Örneğin genellikle karşılaştırılan tüketici sadakati ve tüketici ataleti kavramlarının farklılığına vurgu yapan Köksal (2018)’a göre çevrimiçi alışveriş sırasında müşteri tatmini ve atalet tüketici sadakati üzerine etki etmektedir. Bununla birlikte işletmelerin özellikle tüketicilerin sadakatlerinin tatminden mi yoksa ataletten mi kaynaklandığını araştırmaları ve ataletten kaynaklı ise tüketicileri daha iyi teklif sunan bir işletmeye karşı kaybetmemek için harekete geçmeleri konusunda önermede bulunmaktadır. Benzer bir çalışma yürütmüş olan Erciş, Yıldız ve Develi (2018) ise bir web sitesinin sahip olması gereken niteliklerin alt boyutları olarak uyum, işlem kolaylığı ve etkileşimi ele almış ve bu alt boyutların tüketici ataletinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda çalışmalarında ataletin sadakat ve web sitesi özellikleri arasındaki ilişkide düzenleyici rolünü de ele alan yazarlara göre bireyin ataletinin artması mevcut siteden satın almaya devam etme arzusunun dolayısıyla da sadakatini artıracaktır. Ancak bu noktada benzer bir önerme de yapmakta fayda vardır. Tüketici, web sayfasında bulunması gereken özelliklerin de yardımı ile ekstra maliyetlerden kaçınmak için sürekli alışveriş yaptığı siteye ne kadar bağlılık duysa da, rakiplerin teklifleri daha cazip olduğunda sadakat ile atalet arasındaki ilişki zayıflayabilmektedir. Dolayısıyla işletmelerin tüketiciyi ikna edecek farklı yöntemleri sürekli gündeminde tutması gerekmektedir. Bu iki çalışmaya göz gezdirerek dahi tüketici sadakati, online web sayfası özellikleri, tüketici tatmini, ikna yöntemleri gibi pek çok farklı terimin atalet konusunda tüketici davranışları alanında yapılan çalışmalarda ele alınabildiği görülmektedir. Bu yapı araştırmacıların geniş bir yelpazede çalışmalarını zenginleştirebileceğine işaret etmektedir.

Fast food restoranları üzerine uygulama çalışması yürütmüş olan ve bireyselleştirme, minnettarlık, tatmin gibi pek çok kavram arasında hem ilişki kurulması hem de elde edilen bulgular aracılığı ile işletmelerin nasıl hareket edebileceğine dair kritik önermelerde bulunan bir başka çalışma Uygur ve Küçükergin (2013)’e ait olup çalışmanın bir bölümünde ataletle yer verilmiştir. Çalışma sonucunda müşteri tatmininin tekrar satın alma eğilimi üzerinde etkisinde atalet düzeyinin etkili olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle tekrarlı satın alma yapmak isteyen tüketiciler için tatmin olmak yeterlidir. Ancak tatmin ortadan kalktığı durumlarda tekrarlı satın alma da ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla sadakat kavramında ele alınan müşterinin işletme ile bağ kurması ve bir tatminsizlik durumunda adeta işletmenin bir çalışmanı gibi sorunu ortadan kaldırma konusunda harekete geçme çabasının atalette geçerli olmadığı bir daha vurgulanmaktadır. Bu bulgu yine atalet ve sadakat farkını ortaya koyması açısından önemli görülmektedir.

Bu alanda Türkiye’de yapılmış bir başka çalışma ise bu alanda daha önce yapılan yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak tüketicilerin bir kriz durumunda bireysel ataletlerindeki değişimlere vurgu yapmaktadır. Aydın ve Doğan (2023) tarafından yürütülmüş bu çalışma kriz ortamlarında her ne kadar tüketicilerin deneyimleri olumsuz olsa da markayı/ürünü kullanmaya devam etme niyeti üzerinde ataletin belirleyici bir rolü olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma gündelik hayatta tüketicilerin tatminsizlik durumlarında bireysel ataletten bağımsız olarak tekrarlı satın alımlardan kaçınması ile kriz anlarında bu durumun tersi olarak tatminsiz olsa dahi belirsizlikten kaçınmak için bireysel ataletin ön plana çıktığını vurgulaması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada tüketicilerin satın alım davranışlarının duruma göre değişkenlik gösterdiği görüşünün de desteklendiğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de yürütülmüş olan tez çalışmaları Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi veritabanı kaynak olarak ele alınıp incelendiğinde her ne kadar içerisinde “atalet”, “eylemsizlik” ve “inertia” kavramları tarama kelimeleri arasına dahil edilmiş olsa bile toplamda 132 adet bulunan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yalnızca 4 tanesinin işletme alanında çalışıldığı görülmüş olup bu 4 tezden 3’ü bilgi ataleti üzerine, 1’i ise kurumsal atalet üzerine yazılmış eserlerdir. Tez adında tüketici ataletini (müşteri ataleti olarak) ele alan tek eser örneğinin Küçükergin (2012)’e ait olduğu ve turizm alanında yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu anlamda alanda önemli bir boşluk olduğu söylenebilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Atalet kavramı temelini doğa bilimlerinden almakta olup Newton’un evreni anlamak üzerine kurmuş olduğu yasaların ilkinde temel oluşturmaktadır. Bu teorik temel üzerine pek çok alanda durağanlığı, sabitliği, eylemsizliği anlamada atalet kavramı kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında da pek çok kullanım alanına sahip atalet teriminin tüketicilerin satın aldıkları ürünleri ve hizmetleri değiştirmede isteksiz olma durumunu ifade ederken de kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tüketiciler satın aldıkları ürünlerden memnun olma, daha iyi bir alternatif bulamama, daha iyi bir alternatif bulacak zaman bulamama, değiştirme maliyetinin yüksek olması gibi pek çok nedenle bireysel atalet göstermektedir. Bununla birlikte zaman zaman sadakat ile karıştırılıyor olsa da sadakatte olduğu gibi işletme – tüketici arasında bağ bulunmaması ataletin en bilindik özelliklerinden birisi olarak belirtilebilir. Tüketiciler sadakat gösterdikleri işletmelerde davrandıkları gibi her koşulda işletmenin ürünlerini tercih etmeye devam etmek yerine fiyat değişikliği, rakibin farklı bir teklif sunması,

tüketicinin memnuniyet durumunda bir değişiklik olması gibi herhangi bir durumda rakip bir markaya geçebilmektedir. Dolayısıyla işletmeler için tüketicilerin atalet göstermesi pazarı tahminlemede, stratejik planlar yapmada ve kar elde etmede önemli bir olumsuzluk olarak görülmektedir.

Yapılan bu çalışma tüketici ataleti kavramını irdelemek, bu kavramın literatürde karşılığını ortaya koymak ve Türkiye’de yürütülmüş olan çalışmaları incelemek amacıyla ortaya koyulmuştur. Çalışmanın bulguları doğrultusunda dünyada sıklıkla çalışılıyor olsa da Türkiye’de henüz akademisyenler tarafından yeterli sayıda çalışma yapılmamış olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte literatürde de atalet ile ilgili temel sorunların ataletin sadakat ile karıştırılması ve henüz ataleti ölçecek bir ölçek geliştirilmemiş olması olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda gelecek çalışmaların ataleti ölçmeye yönelik ölçek geliştirme üzerine olması, eş zamanlı olarak da ataletin nedenlerinin araştırılması üzerinde durması tavsiye edilmektedir.

Tüketici ataletinin gerekçelerinin anlamlandırılmasının işletmelerin daha iyi müşteri deneyimleri sunmasına, rakiplerin tekliflerini karşılaştırma ve bu tekliflerin hangi özelliklerin tüketicileri çektiğini belirlemesine ve tüketicilerin beklentileri doğrultusunda yeniliklerin geliştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısının hem tüketiciler hem de işletmelere önemli katkılar olarak döneceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Academy of Social Sciences. (2023). What is Social Science? *What are the social sciences and why do they matter?* 15 Eylül 2023 tarihinde <https://acss.org.uk/what-is-social-science/> adresinden erişildi.
- Aman, R. (2017). Great Muslim Philosophers - Ibn Sina and Al-Ghazali (Their Life and Works), 2(3), 100–104.
- Aydın, A. E. ve Dogan, V. (2023). Kriz Ortamında Tüketici Ataleti: Whatsapp Kişisel Veri Düzenlemesi Üzerine Bir Araştırma. *Journal*, 16(1), 61–82.
- Bilgili, M. ve Toprak, M. A. (2020). Kuantum Mekaniği, Sosyal Bilimler Felsefesi ve Coğrafya. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 369–381.
- Bilmez, N. (2018). Newton Bilim Anlayışının Kuvvetler Ayrılığı Teorisine Et-kisi. *Journal of International Management and Social Researches*, 5(10), 114–122.
- Blázquez-Alonso, M., Moreno-Manso, J. M., Fernández de la Cruz, M., García-Baamonde, M. E., Guerrero-Molina, M. ve Godoy-Merino, M. J. (2021). Psychological Inertia in Adolescence: Sexist Attitudes and Cognitive and Social Strategies That Hinder Gender Equality. *Current Psychology*, 40(8), 3671–3681. doi:10.1007/s12144-019-00327-5
- Bourdieu, P. (1996). *Physical space, social space and habitus. Vilhelm Aubert Memorial Lecture*, (C. 10).
- Çankaya, A. (2017). What is the Source of Knowledge in Heraclitus? E. Fantino, U. Muss, C. Schubert ve K. Sier (Ed.), *Heraklit im Kontext* içinde (ss. 303–308). Berlin: De Gruyter. doi:doi:10.1515/9783110421323-015
- Cui, R., Xin, S. ve Li, Z. (2021). Interrogating and Redefining The Concept of Consumer Inertia. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(1), 21–31. doi:https://doi.org/10.1002/cb.1849
- Dick, A. S. ve Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99–113. doi:10.1177/0092070394222001
- Dubé, J.-P., Hitsch, G. J. ve Rossi, P. E. (2010). State dependence and alternative explanations for consumer inertia. *The RAND Journal of Economics*, 41(3), 417–445. <http://www.jstor.org/stable/25746036> adresinden erişildi.
- Eisenbud, L. (1958). On the Classical Laws of Motion. *American Journal of Physics*, 26(3), 144–159. doi:10.1119/1.1934608
- Emre, İ. (2021). Atalet. *Türk Dili*, CXX(829), 34–37. https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/İsmet-Emre_-d_-ATALET_-4.pdf adresinden erişildi.

- Ercis, A., Yildiz, T. ve Deveci, F. G. (2018). The effect of inertia and satisfaction on consumer loyalty in online shopping sites. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 5(3), 214–225.
- Galili, I. (2022). *Scientific Knowledge as a Culture: The Pleasure of Understanding*. Science: Philosophy, History and Education. Springer International Publishing. <https://books.google.com.tr/books?id=iFtcEAAAQBAJ> adresinden erişildi.
- Gray, D. M., D'Alessandro, S., Johnson, L. W. ve Carter, L. (2017). Inertia in Services: Causes and Consequences for Switching. *Journal of Services Marketing*, 31(6), 485–498.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1984). Structural Inertia and Organizational Change. *American Sociological Review*, 49(2), 149–164. doi:10.2307/2095567
- Hetherington, N. S. (1983). Isaac Newton's Influence on Adam Smith's Natural Laws in Economics. *Journal of the History of Ideas*, 44(3), 497–505. doi:10.2307/2709178
- Holton, G. (1956). Johannes Kepler's Universe: Its Physics and Metaphysics. *American Journal of Physics*, 24(5), 340–351. doi:10.1119/1.1934225
- Istamovna, I. N. ve Rakhimovich, R. S. (2019). The Use of Innovative Technologies in Developing The Creative Potential of The Students in The Fine Arts. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7(12), 586–590.
- Jaroszkievicz, G. (2023). *The Laws Of Observation*. Singapur: World Scientific Publishing Company.
- Johnson, W. (2004). Never The Same River. *ETC: A Review of General Semantics*, 61(3), 381–390. <http://www.jstor.org/stable/42578438> adresinden erişildi.
- Jusup, M., Holme, P., Kanazawa, K., Takayasu, M., Romić, I., Wang, Z., ... Perc, M. (2022). Social physics. *Physics Reports*, 948, 1–148. doi:10.1016/J.PHYSREP.2021.10.005
- Koca, E. (2019). Aristoteles ve Descartes: Metafizik, Bilim ve Teknik Arasındaki İlişkinin Dönüşümü. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 0(40), 133–150.
- Koksal, C. G. (2018). Online Shoppers: Effects Of Inertia And Satisfaction On Online Shopping Loyalty. *Pressademia*, 7(1), 311–315.
- Küçükergin, K. G. (2012). *Müşteri Sadakatinin Oluşum Sürecine Müşteri tatmini ve Ataletin Etkisi: Yiyecek-İçecek İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi.
- Lao, J. R. ve Young, J. (2019). *Resistance to Belief Change: Limits of Learning*. New York: Taylor & Francis. <https://books.google.com.tr/books?id=QrK2DwAAQBAJ> adresinden erişildi.

- Mason, R. B. (1995). New Looks at Old Pots: Results of Recent Multidisciplinary Studies of Glazed Ceramics from the Islamic World. *Muqarnas*, 12, 1–10. doi:10.2307/1523219
- McCloskey, M. (2014). Naive Theories of Motion. D. Gentner ve A. L. Stevens (Ed.), *Mental Models* içinde (ss. 299–310). Taylor & Francis. <https://books.google.com.tr/books?id=G8iYAgAAQBAJ> adresinden erişildi.
- Miller, R. C. (1982). Varieties of Interdisciplinary Approaches in the Social Sciences: A 1981 Overview. *Issues in Integrative Studies*, (1), 1–17.
- Mirsharapovna, S. Z., Shadjalilovna, S. M., Kakhramonovich, A. A. ve Malikovna, K. R. (2022). Pros and Cons of Computer Technologies in Education. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 14, 26–29.
- Online Etymology Dictionary. (2023). inertia (n.). 26 Eylül 2023 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/inertia> adresinden erişildi.
- Polites, G. L. ve Karahanna, E. (2012). Shackled to The Status Quo: The Inhibiting Effects of Incumbent System Habit, Switching Costs, and Inertia on New System Acceptance. *MIS quarterly*, 36(1), 21–42.
- Šesták, J. (2020). Do We Really Know What Temperature Is: From Newton's Cooling Law to An Improved Understanding of Thermal Analysis. *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 142(2), 913–926. doi:10.1007/s10973-019-09149-w
- Smith, G. (2008). Newton's Philosophiae Naturalis Principia Mathematica. (E. N. Zalta, Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University. 22 Eylül 2023 tarihinde <https://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/newton-principia> adresinden erişildi.
- Solomon, M. (2020). *Consumer Behavior : Buying, Having, and Being* (Thirteen E.). Hoboken, NJ: Pearson Education, Inc.
- Topdemir, H. G. (2004). Aristoteles'in Doğa - Fizik- Felsefesi. *Felsefe Dünyası*, 1(39), 3–19.
- Uygur, S. M. ve Küçükergin, K. G. (2013). Fast-Food Restoranlarda Bireyselleştirme, Müşteri Tatmini, Minnettarlık ve Tekrar Satın Alma Eğilimi Arasındaki İlişki: Tekrar Satın Alma Eğiliminde Ataletin Farklaştırıcı Etkisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(3), 383–392.
- Yıldız, E. ve Avcı, İ. (2019). Instagram Fenomenlerinin Görsel ve Sözel Paylaşmalarının Marka Tutumu, Marka Değişirme ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerine Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 179–198.
- Yücel, E. (2021). Algılanan Marka Yenilikçiliği, Marka Deneyimi ve Marka Bağlılığı İlişkisinde Hedonik Duyguların Aracılık Rolü. *Journal of Kesit Academy*, 7(26), 214–239.

Küresel Neoliberalizmin Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlere Yansıması

Serdar Aykut¹

Özet

Dünyamızı etkileyen ve çeşitli boyutlara sahip olan küreselleşme, toplumsal yaşamımızda birçok farklı alanı etkilemiştir. Küreselleşme kavramının etkili olduğu alanlardan biri de sosyal politikalar. Ülkelerin belirlediği ve hayata geçirdiği sosyal politikalar ise toplumun sosyal refah sistemini ve sosyal hizmetlerin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Sosyal hizmetler birden fazla meslek ve disiplinin birlikte etkin çalışmaları gerçekleştirdiği bir sosyal politika alanını tanımlamaktadır. Sosyal refah anlayışı, toplum refahını arttırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek hedefiyle devletin doğrudan piyasaya aktif katılımını esas alan bir devlet yaklaşımı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ekonomi, sosyal yaşamın esas kurumlarından olup, küreselleşmeyle birlikte oluşan gelişmelerin ötesinde kalmaz. Refah devletinin gelişim süreci, küreselleşme ve ekonomide yeni liberal politikaların bir sonucu olarak gelişim göstermiştir. Sosyal refah sistemindeki bir değişim, sosyal yapının her unsurunu etkiler. Neoliberalizm; refah devleti anlayışını oluşturan her bireye sunulacak sosyal hizmetler, etkin sosyal destekler ve tam istihdam benzeri evrensel yaklaşım ve kurumlara yönelik farklı bir anlayışa sahiptir. Neoliberalizme göre sosyal devlet, sorumluluk yüklemekten, karşılıksız yaptığı sosyal harcamalarla bireylerin özgüvenlerine ve girişimci yönlerine zarar vermektedir. Neoliberalizm, piyasayı sosyoekonomik kararları bir bütün olarak belirleyen bir yapı şeklinde değerlendirir. Bundan ötürü neoliberalizm ideolojisinde, toplumun maksimum faydası, sosyal refah, sosyal devlet ve sosyal hizmetler gibi kavramlar ön planda değildir. Toplumların ilerlemesinde sosyal hizmetlerin önemli bir rolü olmuş ve her dönem insanlar için önem etmektedir. Bu çalışmada küreselleşmenin özellikle dünyamızdaki neoliberal politikalar ekseninde sosyal refah ve sosyal hizmetlere olan etkisi değerlendirilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, serdaraykut@karatekin.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3317-0634

Giriş

Küreselleşme sosyal hizmetler gibi çok boyutlu bir kavramdır. Son zamanlarda küreselleşme gerek uluslararası düzlemde gerek yapılan araştırmalarda çoğunlukla kullanılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin tam olarak onaylanmış bir tanımına rastlanmamaktadır. Literatür incelendiğinde küreselleşmenin, globalleşme, evrenleşme, uluslararasılık, karşılıklı birliktelik ve batılılaşma gibi bir takım farklı terimlerle eşanlamli olarak kullanıldığı görülmektedir (Bayar, 2008: 25). Günümüzde, dünyamızın küresel bir köy haline dönmesinin nedenlerinden biri de tarihsel olarak geçmişten bugüne yaşanan birliktelikler ve gelişmeler olmaktadır. Özellikle son zamanlarda küreselleşme kavramı ile ilgili yapılan araştırmalar, çoğunlukla küresel bir köy haline dönüşen dünyamızın neden bu duruma geldiğinin sebebini açıklamaya yönelik yapılmaktadır (Toprak ve Çelik, 2022: 961). Küreselleşme, 1980'li yıllardan itibaren sosyal bilimler alanında faaliyet yürüten akademisyenden, politikacıya; sendikacından iş adamına; öğrenciden esnafa; zenginden yoksula her bireyin ve her sosyal grubun ilgi alanındaki gelişmelerin neden ve sonuçlarını açıklamak için kullandığı bir kavramdır (Şenkal, 2005:106). Bundan ötürü küreselleşme, 1980-2000'li yıllardaki bir görüşe göre, dünyanın ekonomik refahını sağlayan bir dönem olarak iyiliklerin ve pozitif gelişmelerin kökeni şeklinde görülürken, diğer görüşe göre ise çağımızın bütün hastalıklarını taşıyan tüm kötülüklerin ve olumsuzlukların kaynağı olarak görülmüş ve buna yönelik anlamlar yüklenmiştir (ILO, 2006; Alper, 2012). Küreselleşmenin sosyoekonomik, kültürel ve siyasal yönleri söz konusudur. Küreselleşme isminin etkili olduğu alanlardan biri de sosyal politikadır.

Sosyal politika, kavram olarak ilk kez Riehl tarafından 19'uncu yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram tarihsel açıdan bir program, mücadele ve parolayı ifade etmek için ortaya çıkmıştır (Gülmez, 2000). Sosyal politikalar; bir ülkede devletin vatandaşlarının refahı ve mutluluğunu gerçekleştirmek amacıyla ülke insanının sağlık, güvenlik, beslenme, eğitim, korunma, istihdam ve barınma ihtiyaçlarını sağlaması açısından aldığı kararlar ve yürüttüğü uygulamaların bütünüdür (Bedir, 2012: 3). Geleneksel anlamda sosyal politika değerlendirildiğinde barınma, düzenli gelir, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler olmak üzere beş ana başlığa ayrıldığı görülmektedir (Thompson, 2013). Sosyal politika, devletlerin sahip olduğu ideolojiye ve toplumsal gelişmişlik seviyesine bağlı olarak içerik ve kapsam açısından farklılıklar göstermektedir. Sosyal politika alanı, siyaset ve ekonomiyle olan yakın ilişkisiyle anlam kazanır (Koray, 2007). Sosyal politikanın gelişimi, insan hakları ve demokrasi ile bağlantılıdır. Sosyal politika kavramını tek bir yönden açıklamak bu anlamda zordur

(Haan, 2007). Genel olarak toplumların tarihsel değişim süreçlerini her açıdan izleyerek sosyal politikaları yorumlamak ve açıklamak mümkün olabilmektedir. Sosyal politika; kamu müdahalesi ve kollektif kendi kendine destek mekanizması olarak iki temel araca sahiptir. Kamu müdahalesinin günlük yaşamımızdaki çıktıları, mevzuat ve müesseseler olarak iki türde karşımıza çıkmaktadır (Tuna ve Yalçıntaş, 1981: 200-2006). Sosyal politikalar, sosyal içerikli politikalardan oluşmakta ve devletin toplumdaki tüm bireylere refah ve sosyal koruma amacını hedeflemektedir. Devletleri, toplumların çıkarlarını korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla serbest piyasa şartlarında terk edilmeyecek hizmetleri yerine getirmekle sorumlu tutar (Altan, 2003). Sonuç olarak sosyal politikalar devlet içinde planlanarak uygulanmaktadır. Sosyal devlet, ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı birey ve gruplara yönelik koruyucu sosyal politikaları içermektedir. Bundan dolayı sosyal devletlerde, istihdam, kamu yararının gözetilmesi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, beslenme, planlama, işsizlik, çalışma koşulları ve diğer refah hizmetleri önemsenmektedir (Karataş, 2001b: 277).

Sosyoekonomik bir sistem olarak neoliberalizm, piyasadaki sermayenin devletin egemenliğinden çıkmasını, emek ve değerin piyasa şartlarına terk edilmesini ve ekonomik çalışmaların serbest piyasa yapılarına bırakılmasını savunmaktadır. Bu açıdan neoliberal ideolojinin esas özelliği, finansal ve mali hareketlerin alanını kısıtlayan her türlü ulusal ve uluslararası düzenlemeleri ortadan kaldırmak, devleti kamusal çıkar adına uyguladığı sosyal politikalardan vazgeçirtmek, sermayenin serbestliğini sağlayarak kendi kendine işleyen bir piyasa yapısını oluşturmak ve dünyanın her yerine aşama aşama yayılarak bir anlamda kendisini de küreselleştirmektir (Dumenil ve Levy, 2009: 42-43). Günümüzde her alanda hızla artan küreselleşmenin bir olumsuz sonucu olarak ülkelerin neoliberal politikalarında hızlı bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal hizmetler, sosyal yaşamın temel alanlarından olup, küreselleşme sayesinde yaşanan gelişmelerden uzakta kalmaz. Bu çalışmada küreselleşmenin neoliberalizm özelinde sosyal refah ve sosyal hizmetlere olan etkisi değerlendirilmiştir.

1. Küreselleşme Kavramı ve Boyutları

Dünya ekonomilerinin, toplumlarının ve kültürlerinin giderek bütünleşmesini ve birbirine bağımlılığını ifade eden kavram olan küreselleşme, çağımızın en önemli ve tartışmalı konularından biri haline gelmiştir (Held ve McGrew, 2007). Küreselleşme terimi ekonomik, sosyal, kültürel ve politik olguları tanımlamak için kullanılmış ve ülkelerin ilerlemesi için güçlü bir etken olarak benimsenirken bir açıdan da geleneksel değerlere ve yaşam tarzlarına yönelik bir tehdit olarak eleştirilmektedir (Stiglitz, 2003). Küreselleşme

günlük yaşamımızda sıklıkla karşılaştığımız bir kavram olmasına rağmen bu kavrama dair çok net bir tanım yapılmamıştır (Olgun, 2006). Bu kavramın ortak bir tanımının yapılamamasının bir nedeni, kavramı tanımlayanların duruma kendi alanlarından hareketle bir açıklama yapmalarındadır. Böylece ortak bir tanım üzerinde anlaşamama durumu ortaya çıkmıştır (Elçin, 2012). Çok geniş kapsamlı etkilere sahip olan küreselleşmenin karmaşık bir olgu olması, kavramın çağrıştırdığı çeşitli duygusal yan anlamları içermesi ve günlük siyasi dilde çoğunlukla kullanılması küreselleşmeyle ilgili var olan kavram kargaşasının bir başka sebebi olabilmektedir (ILO, 2006: 24). Küreselleşme; hiçbir unsurun dışlanmadan sivil toplum örgütlerinin, kişilerin, devletlerin, piyasaların ve şirketlerin bütünleşmesi sürecidir. Küreselleşme yalnızca bugün ile ilgili değil, aynı zamanda geçmiş ve geleceğin bir etkileşiminin sonucudur (Friedman, 2000). Küreselleşme sürecinde sosyoekonomik, sosyokültürel ve siyasal düzlemde birtakım ortak değerler sınır olmadan dünyaya yayılmaktadır (Özkan, 2006). Başka seçeneği olmadığı iddia edilen serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasinin genel olarak dünyaya yayılması ile küreselleşmenin bir açıdan tarihin sonu olduğu söylemi vurgulanmakta ve bu sonu hazırlayan durumun serbest piyasa ekonomisine dayanması olarak belirtilmektedir. Sermaye odaklı üretim sistemi ülke sınırlarını aşma ve dünya pazarı oluşturma sürecindedir (Marx, 1999; Fukuyama, 1999). Bu süreç reel piyasanın kontrolüne, doğal kaynakların ve emeğin aşırı kullanımına sebep olacaktır (Amin, 2004). Bundan ötürü küreselleşme bir yönden yeni bir emperyalizm şekli olarak görülmektedir (Wood, 2006: 173). Küreselleşme sürecinin temel amacı hedef ve beklentileri birbirine benzer bir toplumu yaratmaktır. Küreselleşme sürecinin, ulus devletlerin kendi ekonomik politikalarını yürütme ve karar verme süreçlerindeki takdir yetkisini ortadan kaldırdığına dair ifadeler rastlanmaktadır (Pierson, 1998: 785). Bir başka açıdan küreselleşme sayesinde egemenlik ve özgürlüklerin artmasından da söz edilmektedir. Buna benzer karşıt durumlar ise, ayrıcalık ve ötekileştirilmenin, servet ve fakirliğin, özgürlük ve kısıtlamaların yeniden dağılımını getirmekte ve daha önce olmayan bir yeni tabakalaşma meydana getirmektedir. Bunların sonucunda ülkeler ve bölgeler arası gelir dağılımında ciddi eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada küreselleşme zorbalığın yeni bir formatına dönüşmektedir (Bauman, 2021: 30-33). Farkında olalım ya da olmayalım, modernitenin desteklediği içinde bulunduğumuz bu küresel çağda insanlar daha konforlu, daha sağlıklı ve daha kolay bir yaşam sürebilmektedir. Fakat modernite aynı zamanda insan onuruna ve dezavantajlı bireylerin daha fazla artmasına sebep olmakta ve insanlar neredeyse benliğin duygusal yönlerini kaybetmiş robotlara benzemektedirler (Wijaya, 2023). Küreselleşme, yeni dünya düzeni veya küresel köy benzeri

ifadelerle tanımlanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı ulusların birleşmesi ve karşılıklı bağımlılığı olarak tanımlanan küreselleşmenin, son yıllarda yaygınlaşmasıyla birlikte geleceği de öngörülemez bir hale geldi (Cavusgil, Knight ve Riesenberger, 2020). Ülkeler, farklı kültürlerle bağlantı kurmak ve gelecekteki kararlarında etkili olabilmek için küreselleşme düşüncesinden faydalanmaktadır. Küreselleşme süreci, ülkeleri demokrasiler ve çoğunlukla benimsenmiş kapitalizm arasındaki bağlantılarla baş etmeyi ve uyumu sağlar. Son birkaç yıldır uluslararası sistemlerin içinde yer alan Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Organizasyonu, Dünya Bankası, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Ticaret ve Yatırım gibi kuruluşlar dünyayı küresel bir köy haline getirmektedir. Küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve sosyal yönden çok çeşitli dezavantajları ve avantajları söz konusudur (Khursheed, 2023). Küreselleşme, birbiriyle birtakım süreçler ve etkileşimli etkenler dizisi ile etkileşimli bir yapı içerisindedir. Örneğin, uluslararası bir ekonomik uyumdan bahsetmek için ülke yönetici ve karar alıcılarının arzının yanında şirketlerin ve yatırımcıların da talebi önemsenmektedir. Ekonomik küreselleşmenin olabilmesi için siyasi küreselleşmeyle etkileşim gerekmektedir (Brenner, 1999: 43-44). Küreselleşmenin ekonomi alanında neoliberalizm akımının yaygınlaşıp çoğalması, siyasetin uluslararası boyutlara ulaşması, kültürde homojenlikten daha çeşitli bir yapıya geçilmesi, enformasyonda ağ toplumunun artışı ve ulaşımında coğrafi sınırların eski etkisini yitirmesi gibi birtakım sonuçları olduğuna dair açıklamalarına rastlanmaktadır (Duman, 2011).

Çok boyutlu bir yapıya sahip olan küreselleşmenin sosyokültürel, ekonomi, bilgi ve teknoloji, çevre, eğitim ve siyasi boyutları olmak üzere altı temel boyutu olduğundan söz edilmektedir. Günümüzün farklı ülkelerinde yaşayan toplumları arasında etkileşim önemli bir noktaya gelmiştir. Birbirinden haberi olmayan ve birbirlerine tanıdık gelmeyen uzak farklı toplumlar arasında yaşam tarzları açısından ortak paydalar etrafında birliktelikler oluşmakta, birtakım beğeni ve ilgi alanları gibi konularda belirli bir uyumluluk ortaya çıkmakta ve böylece küresel boyuta sahip bir kültür oluşmaktadır (Bayar, 2008). Ekonomik küreselleşme, dünya ölçeğinde karşılıklı faaliyetlerle yapılan ekonomik etkileşimlerin artması ve iş birliği neticesinde yaygınlaşması olarak tanımlanmaktadır (Göngen, 2013: 122). Küreselleşme koşullarının en önemli nedeni olarak bilgi teknolojileri gelmektedir. Bilgi teknolojileri ve internet kullanımının yaygınlaşarak artması ve bu artışın ülkelerin ekonomi, savunma ve kültür alanlarını doğrudan etkilemesi ile bilgi ve teknoloji önemli bir küresel boyut haline gelmiştir (Turner ve Khondker, 2019, s. 50). Dünya'nın demografik yapısındaki nüfus artışı ile paralel olarak bireylerin de taleplerinde aynı şekilde hızlı bir artıştan söz etmek mümkündür. Bu

sosyodemografik değişimin sonucu olarak çevre sorunları başta olmak üzere çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde hızlı nüfus artışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan çevre sorunları küresel bir boyutu olan etkiye sahip olmuştur. (Baykal ve Baykal, 2014). Dünyamızın sonuç olarak herhangi bir bölgesinde yaşanan çevresel sorun kaynaklı gelişmeler sadece o yerle sınırlı kalmayıp diğer bölgeleri de etkileyebilmektedir (Tuncel, 2017: 88). Küreselleşmenin eğitim konusundaki etkileri 1800'lü yılların sonlarına doğru tartışılmaya başlanmıştır. Ekonomi ve ticaretteki birlikteliklerin bir sonucu olarak 1900'lü yılların sonlarında iş yaşamında ihtiyacı hissedilen eleman nitelikleri değişmeye başlayınca, eğitimin görevi de farklılaşmış, küreselleşen dünyada küresel hale gelen değerleri kolayca içselleştirip, ulusal bağlamdaki değerleri koruyabilen bireyler yetiştirmek ülkeler için eğitim alanında yeni görevler ortaya çıkmıştır. Bundan ötürü ülkeler kaliteli insan gücü yetiştirmek istedikleri takdirde eğitimlerini de küresel gelişmelerden hareketle yapılandırmaktadırlar (Uslu Çetin, 2015). Siyasi küreselleşme ise, uluslararası siyasal güç, hakimiyet ve yönetim şekillerindeki yapısal ve radikal değişim olarak bilinmektedir (Bayar, 2008:28). Küreselleşmenin bir sonucu olarak toplum ve birey ilişkisinin yeniden tanımlanması ihtiyacı ortaya çıkmış, ulus devletin etkisi azalarak devletin etkin ve sınırlı yapıda olması zorunluluğu yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Aktel, 2001). Küreselleşmenin siyasi alandaki etkileri çoğunlukla ulus devlet kavramının zamanla değişmesi bağlamında meydana gelmektedir. Küreselleşme ile siyasi sınırların önemsiz hale gelmesi, ürün, işgücü, sermaye üzerindeki her türlü hareketliliğin artması önündeki tüm engellemelerin ortadan kaldırılması, ulus devletin sahip olduğu kontrolü ve denetimi günümüzde giderek azaltmaktadır (Elçin, 2012).

1.1. Küreselleşmenin Sosyal Sorunları

Küreselleşmenin gelir dağılımı eşitsizliklerini arttırdığına dair birçok göstergeden bahsetmek mümkündür. Küreselleşmeyi savunan kesimler küreselleşmeyle birlikte oluşan bütünleşmesinin var olan kaynakların kullanımında etkinliği ve global düzlemde toplam refahı arttıracığını, böylelikle herkesin kazançlı çıkacağını, toplumlar arasındaki eşitsizliklerin azalacağını ifade etmektedirler. Sonuç olarak etkin bir bütünleşmeyle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinin azalacağını belirtmişlerdir (Alper, 2012: 214). Diğer taraftan küreselleşmeye karşı olan kesimler ise bu sürecin ülkeler ve toplumlar arasındaki eşitsizlikleri daha fazla arttırarak derinleştirdiğini belirtmektedirler. 2008 yılında 633 milyon kişi günde 1.225 doların altında bir gelire aylık sınırı altında yaşamını sürdürmektedir. Ayrıca 1.75

milyar kişi ciddi yoksulluk riski içinde olup, gerekli eğitim, beslenme, barınma ve sağlık hizmetlerinden faydalanamamaktadır. Temiz su erişimi olmayan 884 milyon insan ve hijyenik olmayan bir ortamda yaşayan 2,6 milyar insan olduğu ifade edilmektedir (ILO, 2011: 20). Yakın geçmiş incelendiğinde, kişi başına düşen gelir açısından dünyanın en zengin ve en yoksul ülkeleri arasında olan fark 1970'lerde otuz kat iken, bu fark 1990'lı yıllarda yetmiş katına kadar artış göstermiştir. Birleşmiş Milletler verilerine göre ise en zengin %20 ile en fakir %20 arasında olan fark 140 kata kadar artış göstermiştir (Koray, 2012: 199). En zengin ülkeler ile en yoksul ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlik, özellikle küreselleşme sürecinin başladığı 1970'li yıllar ile 2005 arasındaki 30 yıllık dönemde tarihsel olarak önceki 150 yıllık dönemde oluşan eşitsizlikten daha fazla olmuştur (Ar, 2007: 264). Yoksulluğa bakıldığında dünyada mutlak yoksulluk sınırında hayatını devam ettiren insanların sayısı 1990 yılında 1.237 milyon iken, 200 yılında 1.100 milyona düştüğü görülmektedir. Fakat dünyanın yoksul nüfusundaki bu düşüş dünyanın bütün bölgelerinde dengeli olmamıştır. Aslında dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Çin ve Hindistan'daki yoksulluğun nispeten düzelmesi dünyanın sahip olduğu ortalamayı etkilemiştir (ILO, 2006: 44) Dünyanın yaşadığı küreselleşme sürecinde yoksulluk, eski doğu bloku ülkeleri ve batı Asya ülkelerinde çok fazla artmıştır (UN, 2008: 21). Birçok ülkenin sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçiş süreci ile küreselleşme sürecinin başlangıcı aynı dönemde gerçekleşmiş, hizmet toplumuna geçiş küreselleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Globalleşme, işgücünün sektörel dağılımını değiştirmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki toplumların tarım sektöründeki işgücünü azaltmıştır. OECD ülkelerindeki verilere bakıldığında ülkelerde sanayi istihdamı düşerken hizmet sektöründe istihdamın radikal bir artış gösterdiği görülmektedir (Temiz, 2004). Bu anlamda üzerinde durulması gereken esas konu, hizmet sektörünün özellikleridir. Esnek çalışma modellerinin yaygın olduğu, engelli, yaşlı, kadın, öğrencilerin istihdam edilmelerinin yüksek olduğu, evden ve uzaktan çalışmaya olanak sağladığı, esnek zamanlı fakat güvencesiz ve çok düşük ücretli çalışmanın yaygın olduğu hizmet sektöründe; küreselleşmenin getirdiği rekabet baskısı ve maliyet azaltmaya yönelik girişimlerin bu gelişmeleri hızlandırdığı düşünülmektedir (Alper, 2012: 215; Erdut, 2002:34). Küreselleşme, işsizlik olgusunu doğrudan etkilemektedir. Küresel krizlerle birlikte küreselleşmenin doğası gereği işsizliğin de küreselleştiğinden söz edilmektedir. Oluşan bir ekonomik kriz, hangi ülkede ve sektörde başlamış olursa olsun küreselleşmenin özelliği itibariyle sadece o ülkeyi veya sektörü etkilememekte, karşılıklı oluşan bağımlılık etkisi sonucu tüm sektörleri ve ülkeleri etkilemektedir.

Örneğin 2000'li yıllarda ortaya çıkan sonuçları özelinde küresel krizler olarak isimlendirilen bölgesel krizlerden Güney Doğu Asya Krizi veya finansal piyasaları etkileyen sektörel krizler işsizliği de küreselleştirmiştir (ILO, 2012). Küreselleşme, vasıfsız ve düşük ücretli işgücüne sahip çalışanları da olumsuz etkilemektedir. Üretim merkezlerinin düşük ücretli çalışanlarının yoğun olduğu ülkelere yönelmesi, direk yatırımları kendi ülkesine çekmeyi isteyen ülkelerin emek maliyetini azaltmaya yönelik politikalarını çalışanların ücretlerini esas alarak gerçekleştirmeye çalışılması, çalışanların pazarlık gücünü azaltmaya yönelik politikalar ile birleşince özellikle düşük ücretli çalışanları zarara uğramaktadır (Tokol, 2015). Küreselleşmenin getirmiş olduğu rekabet baskısı ve kriz beklentisi ile işverenlerin yeni istihdam sağlamak istememesi istihdam yaratmayan bir büyüme sonucuna yol açmıştır (Alper, 2012). Dolayısıyla küreselleşme sürecinin getirmiş olduğu ekonomik büyüme istihdam yaratamamıştır. Küreselleşme uluslararası işgücü piyasasını da etkilemiştir. Göçlerin savaşlar, kıtlık, çatışmalar ve bölgesel istikrarsızlıklardan dolayı olmasının yanında istihdam olanaklarının fazla ve yaşam koşullarının daha iyi olduğu ülkelerin çekici etkisi de uluslararası insan ve emek göçünü hızla arttırmıştır. Verilere bakıldığında 1990 yılında 154,2 milyon olan göçmen sayısı, 2013 yılında 231,5 milyona kadar yükselmiştir (Gezer, 2016:31). Günümüz sanayi toplumları kendi imkanları doğrultusunda bir endüstri ilişkileri sistemi yaratmıştır. Geliştirilen bu yapıda, devlet denetleyici, düzenleyici ve koruyucu olarak kural belirleyip koyan ve önemli kurumsal yapılar oluşturan aktör olarak görev yaparken, çalışanlar ve işverenler ise sendikaları aracılığıyla sistemin önemli bir belirleyicisi pozisyonunda yer almışlardır. Küreselleşme, bu sistemin işleyişini, doğrudan veya dolaylı olarak değiştiren etkilere sebep olmuştur. Bu etkilere taşeronlaşma uygulamalarının artması, bireysel ve toplu iş hukukunun esnek çalışmaya uygun olarak değiştirilmesi, özelleştirmelerden dolayı kamuda güvenceli işlerin azalması, çokuluslu şirketlerin toplu pazarlık görüşmelerinde taraf olarak bulunması örneklerinden bahsedilebilmektedir (Alper, 2012: 218). Küreselleşmenin sosyal güvenlik sistemlerine olumsuz etkisi daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu ülkeler küreselleşmenin getirmiş olduğu rekabet endişesiyle bir maliyet olarak gördükleri sosyal güvenliğe yeterince kaynak aktarımı yapmamaktadırlar. Dünya nüfusunun yalnızca %27'si sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenliği bulunmayan dünya nüfusunun oranı %40 iken asgari korumaya sahip nüfusun oranı ise %33'tür (ILO, 2016). Günümüzde, özellikle sosyoekonomik küreselleşmenin yaygınlaşması, sosyal devlet ve sosyal refah sistemlerini etkilemekte ve yeni sosyal sorunlara yol açmaktadır.

2. Sosyal Devlet ve Sosyal Refahın Özellikleri

Kavram olarak sosyal devlet ilk kez İngiltere’de Archbishop Temple tarafından kullanılarak refah devleti ile aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat refah devletinin 1883 yılında Bismarck’ın sosyal sigorta sistemini kurmasıyla 1920’li yıllarda Almanya’da konuşulmaya başlanması, bu konuda bir çelişkiye sebep olmaktadır. Bundan dolayı refah devleti kavramının sadece ekonomik gelişimini tamamlamış ülkelerde kullanılabileceğini belirtenlerin yanında sosyal devlet ve refah devleti terimlerinin aynı anlamlarda kullanılabileceğini savunanlar da mevcuttur (Ela, 2007:3). Sosyal devletin ana hedefi piyasa ekonomisinin olumsuzluklarını ve eksikliklerini ortadan kaldırmaktır. Sosyal devlet, bu temel hedef için düzenleyici, girişimci müdahaleci ve yeniden dağıtımçı ve bir devlet yaklaşımıyla hareket eder. Ayrıca sosyal devlet yaklaşımı herhangi bir sınıf ve statü ayrımı yapmaksızın toplum içerisindeki bireylere belirli sosyal hizmetlere ulaşmalarını sağlar. Sosyal devlet, toplumun sahip olduğu sosyal refahı en yüksek seviyeye ulaştırmak için müdahalelerde bulunulmasını hedefleyen bir sistem olarak bilinmektedir. Refah devleti; piyasa aktörlerinin etkinliğini azaltmak amacıyla planlı bir şekilde kamu imkân ve güçlerinin kullanıldığı bir devlet yaklaşımı olarak da tanımlanmaktadır (Albayrak, 2017: 3). Sosyal devlet sınıflar, gruplar ve standartlar arasında ortaya çıkan dengesizlikleri izleyeceği yapıcı yollar ve birtakım yöntemlerle dengeye getirmeye çalışmakta, yoksulluğu azaltıcı önlemler olarak sosyal denge ve barışı sağlamaktadır (Doğan, 2008:47).

Hem sosyal devlet anlayışı hem refah devleti anlayışı olsun her iki kavram için de insan odaklı bir hizmet yaklaşımı benimsenmektedir. Bu açıdan insana yönelik hizmetler; kişisel hizmetler, bilgilendirme ve öneriler, koruyucu önlemler ve bakım hizmetleri olarak dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bilgilendirme ve öneriler kategorisinde topluma yönelik eğitim, bilgilendirme seminerleri, topluma yönelik danışmanlık hizmetleri, kütüphane hizmetleri ve finansal öneriler yer almaktadır. Kişisel hizmetlerde bireysel danışmanlıklar, kişisel gelişim, rehabilitasyon, dini eğitim ve hastaların tedavisi gibi hizmetler yer almaktadır. Koruyucu önlemlerde ise olarak tüketici haklarını koruma, kanun yoluyla hak arama, afetlerin önlenmesi, halk sağlığı hizmetleri ve sosyal hizmetler gelmektedir. Son olarak bakım hizmetleri kategorisinde halk sağlığı ile bağlantılı bakım hizmetleri, refah düzeyini arttıran hizmetler, sosyal güvenlik hizmetleri, çocuk bakım hizmetleri, işsizliğin engellenmesinde aktif istihdam çalışmaları, kurumsal olarak toplumun sorunlu bireyelerine yönelik bakım hizmetleri, emeklilik için tedbirler ve bakım hizmetleri vardır (Zastrow, 2008: 7). İnsana yönelik hedeflenen bu hizmetlerin tümü sosyal ve refah devleti özelliğine sahip bir devletin çalışma alanına girmekte ve sosyal politikaların kapsamı içinde ele alınmaktadır. Sosyal devlet yaklaşımının

gerçek anlamda hayata geçirilmesi, ikinci dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Sosyal devletin gelişim sürecinde, devletin ekonomik alana müdahalesinin iki ana sebebi söz konusudur. Buna göre ilk önce tam istihdamı sağlayarak ekonomik kalkınmayı yaratmaktır. İkinci amaçta ise hedeflenen ilk amaç için alt yapı yatırımlarını gerçekleştirme, temel sosyal hizmetlerin tüm toplumun bütün bireylerine ulaşmasını sağlamak, konut ve ulaştırma yatırımlarını arttırmak ve sosyal açıdan daha adil çıktılarına ulaşmak için gerekiyorsa kanunlarla yeni düzenlemelerin yapılması olmuştur (Sallan Gül, 2004: 150). Genel olarak sosyal devlet yaklaşımı toplumsal yönden refahın yükselmesinde önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bunun için sosyoekonomik yardım ve desteklerin sağlanması için piyasalara doğrudan müdahale etmekte ve bundan ötürü sosyal devlet kavramı her ülkede farklı şekilde ortaya çıkan uygulamalar gerçekleştirmektedir.

Sosyal politikanın gelişmeye başladığı ilk dönemlerde, sosyal refahın devlet ağırlıklı sağlanan bir olgu olmasından dolayı sosyal refah ve sosyal politika terimleri çoğunlukla birbirini karşılayan kavramlar olarak kullanılmıştır. Fakat günümüze baktığımızda toplum içindeki birçok bireyin refah ihtiyaçları; sivil toplum kuruluşları, yardım kuruluşları, piyasa ve gönüllü kuruluşlar, aile ve arkadaşlar gibi devlet dışı başka toplumsal yapılarla da sağlandığı görülmektedir. Böylelikle sosyal politika önemli bir inceleme ve araştırma alanı olarak bütün bu kurumların toplumun her kesiminin refahını nasıl etkilediğine odaklanmaktadır (Manning, 2011: 45). Sosyal refah, toplumda yaşayan tüm birey ve grupların temel ihtiyaçlarını gidermek ve sosyal sorunları çözmek için gerçekleştirilen toplumsal düzenlemelerin tümünü kapsamaktadır. Sosyal refahın sosyal hizmet ile olan birlikteliği incelendiğinde; sosyal refahın sosyal hizmete göre daha geniş bir kavram olduğu görülmekte ve aynı zamanda sosyal refah sosyal hizmeti de kapsamaktadır. Sosyal refahın temel amacı bir toplumda yaşayan tüm bireylerin ekonomik, sağlık, boş zaman ihtiyaçları ve sosyal bütün gereksinimlerini sağlamaktır. Dolayısıyla bütün sosyal hizmet uzmanları da sosyal refah alanında çalışmakta ve uygulamalar gerçekleştirmektedir (Zastrow, 2013).

3. Küresel Neoliberalizmin Sosyal Refah ve Sosyal Hizmetlere Etkisi

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla beraber sermayenin dolaşımı da uluslararası alanda serbestleşmiştir. Küresel bir boyut olarak serbest piyasa yapısını destekleyen neoliberalizm, esasında devlet müdahalelerinin olmadığı, iş kollarının ve işletmelerin kâr amacı hedefinde özel mülk sahiplerinin kısıtlamalarına maruz kalmadan, serbest biçimde yönetildiği ve işletildiği

liberalizm türünü ifade etmektedir (Oxford Learner's Dictionaries). Neoliberalizm, bir açıdan toplumun yeniden inşa sürecine odaklanmış toplumsal ve siyasal bir program olarak da tanımlanmıştır (Çoban, 2002:125). Neoliberalizm, birbirinden farklı gelişmişlik seviyeleri olan ülkelerde, her risk, rol ve sorumlulukların devletten alınıp piyasa yetkililerine devredilmesini ve bütün yeniden dağıtımçı yapıların ortadan kaldırılarak, bunun yerine piyasa merkezli rekabetin yerleştirilmesini amaçlamıştır (Theodore, Peck ve Brenner, 2012: 22). Neoliberalizm ideolojisi, küresel düzlemde devletin ekonomi ve kamu politikalarını etkileyerek ülkelerin kültürel, siyasi, hukuki, ekonomik, kentsel ve çevresel yapılarını piyasa odağı temelinde ekonomi-politik açıdan yönlendirmektedir. Uluslararası örgütler olan; Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların kontrolündeki ekonomik küreselleşme süreciyle birlikte yayılmıştır ve bu bahsi edilen uluslararası kuruluşların, devletlerin ulusal ekonomi ve kamu politikalarını etkileme imkanlarını yükseltmiştir (Heywood, 2010: 67-69). Neoliberalizmin esas amacı, özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra küresel düzlemde artış gösteren devlet müdahalesi uygulamalarının aksine çevrilmesi olmuştur. Bundan dolayı neoliberalizm, düzenlemelerden sıyrılmış serbest piyasa kapitalizminin; verimliliği, refahı ve büyümeyi her yerde yükselteceği varsayımıyla devletin müdahale alanlarının kısıtlanmasını esas hedef olarak belirlemiştir (Heywood, 2010: 67-73). Neoliberalizmden önceki dönemde, her ne kadar belli bir sınır dâhilinde de olsa, devletlerin kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileme imkânı verilmiş olan IMF ve Dünya Bankası neoliberalizm sürecinde önemli ideolojik dönüşümler yaşamıştır. Bu uluslararası örgütler önceki dönemdeki görevlerinin tam tersi doğrultusunda görüşleri ve özellikle şirketlerin güçlendirilmesine odaklanan politikaları daha fazla önemsemeye başlamıştır (Harvey, 2005: 39-63). Küresel düzlemde, artış gösteren kriz sıklığı ve ekonomik kırılganlıklar açısından neoliberal politikaların maliyetlerinin görünenden de fazla olduğu görülmektedir. Örneğin; 1980-2016 yıllarını kapsayan dönemde, 50'den fazla yükselen piyasa ekonomisine yönelik sermaye girişlerinde yaklaşık 150 kez ani artış yaşandığı, bunların %20'sinin büyük finansal krizle sonuçlandığı ve üretimde ciddi düşümlere neden olduğu belirtilmektedir (Ostry, Loungani ve Furceri, 2016: 39). Neoliberalizmin odaklandığı hedefler; sermaye hareketlerinin kuralılaştırılması, gümrük vergilerinin tamamen kaldırılması ve devletin bir işletme gibi idare edilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Brenner ve Theodore, 2005). Bir açıdan klasik liberalizm her zaman siyasi özgürlükler ve ekonomiyi birbirinden ayrılmaz özgürlük alanları olarak değerlendirirken, neoliberalizmde ise yoğun anti-demokratik uygulamalara rastlanmıştır. Bu duruma örnek olarak neoliberalizmin Şili'de ABD destekli askeri darbe

yönetiminin uygulamaları ile hayata geçirilmiş verilmektedir (Thorsen ve Lie, 2007). Bundan ötürü, neoliberalizm birçok ideolojik görüşler tarafından radikal, anti-demokratik ve hoşgörüsüz bir makroekonomik yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Ferguson, 2010). Dünyadaki 1970'li yıllarda meydana gelen küresel ekonomik krizler sonucu sosyal refah devletleri zarar görmüş ve artarak yaygınlaşan işsizlik, sosyal devletlere olan anlayışı da değiştirmiştir. Dünya'da devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki rolünün azaltılmasını savunan neoliberal düşünceler yaygınlaşmıştır. Neoliberal politikalar, 1980'li yıllardan başlayarak günümüze kadar ülkelerin ekonomilerine yön vermektedir. Neoliberalizme göre devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, sosyal harcamaların kısıtlanması, özel sektör ve serbest piyasanın savunulması ön plandadır. Bu durumun bir sonucu olarak sosyal devlet ve sosyal hizmetlerin uygulamaları olumsuz şekilde etkilenmektedir. Günümüzde özelleştirme politikalarının yaygınlaşması ve birçok ülke tarafından uygulanması, uluslararası kapitalin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması ve küreselleşmenin kalkınma ve sanayileşme politikalarında belirleyici olması devletin küçülmesine sebep olmuştur. Neoliberalizmle birlikte, Dünya Bankası, Avrupa Birliği Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü, Avrupa Konseyi gibi örgütlerin sosyal düzenleme ve planlamalarda etkin oldukları bilinmektedir (Özaydın, 2008:169). Küreselleşme, 19. Yüzyıldan itibaren toplum ve devlet arasında oluşan eski sosyal sözleşmeyi ortadan kaldırmıştır (Şenkal, 2005). Dünya'daki yeni düzen ise zenginlerin refah düzeyini daha fazla arttırmak üzerine şekillenmiştir (Ertuna, 2005:238). Bazı araştırmacılara göre neoliberalizm; sosyal, çevresel ve ekonomik adaletsizliklerin ve şiddetin yaygınlaşmasının arkasındaki esas güç olarak değerlendirilmektedir (Hosken, 2016; Pease ve Nipperess, 2016). Neoliberalizm sosyal refah devletini aşındırarak; kamu hizmetlerinde süren kesintiler, aşırı iş yükü altındaki çalışanların hizmet kalitesinin düşürülmesi, sağlık hizmetlerine erişim sorunları, kamu eğitim sisteminin bozulması, çalışanların tükenmişliği ve kamu sisteminin başa çıkma kapasitesine yönelik genel güven eksikliği gibi sorunlara sebep olmaktadır (Ife, 2016: 21-22). Neoliberalizm, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin harcamalarında kesinti anlamına gelir. Bunun sonucu olarak personel arasında rekabet güç hiyerarşilerin oluşması iş birliği ver ekip çalışması yerine bireyselleştirilmiş bir kontrol ve güvensizlik kültürü ortaya çıkmaktadır (Morley, 2004: 300). Bundan dolayı günümüzde sosyal refah, sosyal politika ve sosyal hizmetlerin geleceği ile ilgili önemli kaygılar söz konusudur. Küreselleşmeyle yaygınlaşan neoliberalizm, sosyal devlet ve sosyal hizmetlerde önemli dönüşüm ve değişimlere sebep olmaktadır.

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insanlar, ekonomi dışında yaşamlarını sürdürebilmek için birçok farklı temel gereksinimlere daha ihtiyaç duymaktadır. Bir toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayacak en etkili mekanizma sosyal refah devletidir. Son zamanlarda küreselleşme ve refah devleti arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilmektedir. Küreselleşme, günümüzün değişen koşullarında toplumlara bilim, sanat, teknoloji, turizm, spor, sağlık ve eğitim gibi alanlarda birtakım avantajlar sağlamaktadır. Fakat küreselleşmenin diğer taraftan insan yaşamına özgürlük ve demokratikleşme getirmekten öte yoksullaşma, tüketim kültürünü toplumların merkezine alma, ülkeler ve bölgeler arası gelir dağılımlarında eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik, sosyal güvencelerin azalması ve göç sorunlarını getirdiği bilinmektedir. Neoliberalizm ideolojisi devletin küçültülmesini ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini ileri sürmektedir. Böylece devletin sosyal harcamaları azaltması ve serbest piyasa hakimiyeti söz konusudur. Bu görüşün olumsuz çıktısı ise insanı bir piyasa ürünü olarak ele almasıdır. Tarihsel süreçten bugüne bakıldığında neoliberal politikalara karşın sosyal devlet harcamalarında genel bir artış eğiliminin devam ettiği gözlenmiştir. Fakat bu artışların dünya genelinde adil olmadığı bilinmektedir. Sosyal devletin; sağlık, sosyal güvenlik, eğitim ve yoksullukla mücadele etme gibi değişik alanlarda önemli sorumlulukları vardır. Devletin bu sorumluklara yönelik gerçekleştirdiği harcamalar sosyal özellikli kamu harcamaları olarak ifade edilmektedir. Kamu mekanizması, insanların karşılaştığı ve karşılaşıcağı olası risklere karşı korumak ve sosyal refahı yükseltmek maksadıyla sosyal harcamalar gerçekleştirmektedir. Küreselleşen dünyamızda, devletlerin daha fazla sosyal alanda etkin olması ve toplumun refahını arttırmak için sosyal hizmetlere yönelik yatırımlarını arttırması gerekmektedir. Sosyal politikaların oluşturulması, planlama ve uygulama aşamasında sosyal hizmetler alanı daha fazla görünür olmalıdır. Politika yapıcılara sosyal hizmet disiplininin araştırma ve bilgilerinin daha fazla kaynak olması önem arz etmektedir. Devletin sunmuş olduğu sosyal hizmetlerin uygulanması için kamuda daha fazla sosyal hizmet uzmanı istihdam edilmelidir.

Kaynakça

- Aktel, A. (2001). Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 193-202.
- Albayrak, E. (2017). *Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç-Norveç Örneği*. Sosyal Çalışma Dergisi, 1(1), 64-100.
- Alper, Y. (2012). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1477.
- Altan, Ö.Z. (2003). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1477.
- Ar, N. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi*. Ankara: Kamu-İş
- Bauman, Z. (2021). *Küreselleşme*. A. E. Pilgir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34.
- Baykal, H. ve Baykal, T. (2014). Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları/Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Bedir, E. (2012). Sosyal Politikaya İlişkin Genel Bilgiler ve Sosyal Politikanın Araçları. A. O. Oral ve Y. Şişman içinde, *Sosyal Politika* (s.1-7). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Brenner, N. (1999). Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, And Geographical Scale In Globalization Studies. *Theory And Society*, 39-78.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2005). Neoliberalism And The Urban Condition. *City*, 9(1), 101-107.
- Cavusgil, S. T., Knight, G., & Riesenberger, J. 2020. *International business: The new realities*. Harlow, U.K.: Pearson Education.
- Çoban, A. (2002). *Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar*; “Praksis/ Küreselleşme Emperyalizm: Ne Yapmalı, Nasıl Direnmeli?”, Say:7, Yaz, s. 117-164.
- Doğan, Y. (2008). Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Gelişimi (1980-2006). Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi: Edirne.
- Duman, M. Z. (2011). Neoliberal Küreselleşmenin Zaferi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 667-700.
- Dumenil, G., Levy, D. (2009). *Kapitalizmin Marksist İktisadi*. Selin Pelek (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Ela, E.D. (2007). *Sosyal Devlet Anlayışındaki Değişikliklerin Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikalarına Etkisi*. Gazi Üniversitesi: Ankara.

- Elçin, A. B. (2012). *Küreselleşmenin Tarihçesi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Erdut, Z. (2002). *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Ertuna, Ö. (2005). *Kapitalizmin Son Direnişi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ferguson, J. (2010). The Uses of Neoliberalism. *Antipode*, (41),166-184.
- Friedman, T. L. (2000). *Küreselleşmenin Geleceği. Lexus ve Zeytin Ağacı*. E. Özsayar (Çev.) İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Z. Dicleli (Çev.). İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Gezer, G. (2016). *Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Türkiye'ye Yansımaları*. Basılmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göngen, M. A. (2013). Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(29), 117-134.
- Gülmez, M. (2000). *Uluslararası Sosyal Politika*. Ankara: TODAE.
- Haan, A. (2007). *Reclaiming Social Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press: New York.
- Held, D., McGrew, A. (2007). *Globalization theory: Approaches and controversies*. Globalization theory: Approaches and controversies. Cambridge: Polity Press, p.1-24.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hosken, N. (2016). *Social work, class and structural violence of poverty*. In B. Pease, S. Goldin-gay, N. Hosken, ve S. Nipperess (Eds.), *Doing critical social work: Transformative practices for social justice* (pp. 104-119). Crows Nest, new South Wales: Allen ve Unwin.
- Ife, J. (2016). *Community development in an uncertain world* (2nd ed.). Port Melbourne, Victoria, Australia: Cambridge University Press.
- ILO. (2006). *Adil Bir Küreselleşme, Herkes İçin Fırsatlar Yaratılması*. ILO Küreselleşmenin Sosyal Boyutu Dünya Komisyonu, Geneva.
- ILO. (2011). *Social Protection Floor. For a Fair and Inclusive Globalisation*, Interntional Labor Organisation, Genova.
- ILO. (2012). *World Social Security Report: Providing Coverage in Times of Crisis and Beyond, 2010-2011*. Interntional Labor Organisation, Genova.
- Karataş, K. (2001b). *Sosyal Devlet Tartışmaları. Sosyal Hizmet '96 Sempozyumu: Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet* (s.274-280). Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayını.

- Khursheed, L. (2023). Digital Diplomacy and Globalization. *Pakistan Horizon*, 76(3), 61-74.
- Koray, M. (2007). Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak. *Çalışma ve Toplum*, 2007(4), 19-55.
- Manning, N. (2011). *Toplumsal ihtiyaçlar, toplumsal sorunlar*. Alcock, P., May, M., Rowlingston, K. (Ed.), toplumsal refah ve esenlik N. Kuramlar ve uygulamalar (44-54) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Marx, K. (1999). Grundrisse Ekonomi Politigin Eleştirisinin Temelleri, 1857-58. İstanbul: Sol Yayınları.
- Morley, C. (2004). Critical reflection in social work: A response to globalisation? *International Journal of Social Welfare*, 13(4), 297-303.
- Olgun, H. (2006). Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış. *Sosyoekonomi*, 3 (3), 141-152.
- Ostry, J. D., Loungani, P. ve Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? Instead of Delivering Growth, Some Neoliberal Policies Have Increased Inequality, in Turn Jeopardizing Durable Expansion. *Finance & Development*, (53), 2.
- Oxford Learner's Dictionaries. (ts.). *Neoliberalism*. Oxford Learner's Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/neoliberalism>. Erişim Tarihi: 13.05.2023.
- Özaydın, M. M. (2008). Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 163-180
- Özkan, A. (2006). Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Pease, B. ve Nipperess, S. (2016). Doing critical social work in the neoliberal context: Working on the contradictions. In B. Pease, S. Goldin-gay, N. Hosken, ve S. Nipperess (Eds.), *Doing critical social work: Transformative practices for social justice* (pp. 3-24). Crows Nest, new South Wales: Allen ve Unwin.
- Pierson, C. (1998). Contemporary Challenges to Welfare State Development *Political Studies*, Issue:XLVI, s.777-794.
- Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Stiglitz, J. (2003). *Globalization and its discontents*. New York: W.W.Norton Company.
- Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Temiz, H.E. (2004). *Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri*. İzmir: Birleşik Metal İşçileri Konfederasyonu.
- Theodore, N., Peck, J. ve Brenner, N. (2012). *Neoliberal Urbanism: Cities and the Rule of Markets*. çev. Şerife Geniş. *İdeal kent*, C. 3, S. 7. ss. 21-37.

- Thompson, N. (2013). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ö. Can-kurtaran Öntaş ve B. Hatipoğlu Eren (Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları
- Thorsen, D. E. ve Lie, A. (2007). *What is Neo-Liberalism?* University of Oslo, Department of Political Science.
- Tokol, A. (2015). *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Toprak, A. R. ve Çelik, H. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarında Metaforik Algı Bağlamında Küreselleşme. *Turkish Studies Education*, 17(5), 959-973.
- Tuna, O.ve Yalçıntaş, N. (1981). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tuncel, G. (2017). Sosyal Bilgiler Dersinde Karikatürlerle Küresel Isınma Eğitimi Üzerine Örnek Bir Çalışma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35), 87-94.
- Turner, B. S. ve Khonder, H. H. (2019). *Küreselleşme: Doğu ve Batı* (Çev. S. Özdemir). Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.
- UN. (2008). *Development and Globalization: Facts and Figures*, United Nations on Trade and Development.
- Uslu Çetin, O. (2015). Küreselleşmenin Eğitimin Farklı Boyutları Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 75-93.
- Wijaya, H. (2023). Human Personality in the Era of Globalization from Da'wah Perspective. *Journal of Syntax Transformation*, 4(6), 25–36.
- Wood, E. M. (2006). *Sermaye İmparatorluğu*. S. Oğuz (Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Zastrow, C. (2008). *Introduction to Social Work and Social Welfare, Empowering People*. Thompson/Brooks/Cole Pub: Canada.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Nika Yayınevi: Ankara.

Sağlık Yönetiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım: Hastane Komuta Merkezi

Mehmet Gözlü¹

Özet

Günümüzün sağlık hizmetleri, gelişen teknolojilerden, artan hasta taleplerinden ve mali baskılardan etkilenecek hızlı bir dönüşüm geçirmektedir. Sağlık sektörünün hızla gelişen bu yapısı karşısında hastaneler bünyesinde gerçekleşen operasyonları kolaylaştırmak, hasta bakımını optimize etmek ve kaynakların verimliliğini artırmak için yenilikçi yaklaşımlar aramaktadır. Son yıllarda bu amaçla geliştirilen yaklaşımlardan birisi hastane komuta merkezleridir (HKM). HKM hastanenin tüm birimlerinde yürütülen birçok faaliyetlerde (hastanın kabulü, yatışı, teşhisi, ameliyat edilmesi gibi) iyileştirme sağlamak amacıyla geliştirilmiş teknoloji odaklı bir operasyon merkezidir. HKM'ler verilerin toplanmasında ve analizinde yapay zekâ, gelişmiş algoritmalar, makine öğrenmesi ve nesnelere interneti gibi bir dizi gelişmiş teknolojileri kullanmaktadır. Etkin kullanılan bir HKM ile hastaneler hasta akışlarını düzenleyebilir, bakım hizmetlerinin kalitesini iyileştirebilir, hastane işleyişinde iletişimi ve işbirliğini artırabilir, olaylara proaktif yönetim anlayışıyla yaklaşarak riskleri azaltabilir ve kaynakların tahsisinde verimlilikleri artırabilir. Bu çalışmada HKM'lerin kavramsal çerçevesi, işlevleri ve organizasyon yapısı, bu merkezde kullanılan teknolojiler ve araçlar, HKM'lerin yararları, HKM kurarken dikkat edilmesi gereken unsurlar ve potansiyel yenilikler ele alınmıştır. Çalışmamızın son bölümlerinde HKM ile ilgili bir başarı öyküsüne ve önerilere yer verilmiştir.

1. Giriş

COVID-19 pandemisiyle birlikte yaşamın her alanında dijital dönüşümlere şahit olmaktayız. Bu dijital dönüşümlerle birçok sektörün iş yapısında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Örneğin eğitim sektöründe derslerin birçoğu çevrimiçi olarak yapılmakta, sağlık hizmetlerinde tele tıp hizmetlerinin payı

1 Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, mgozlu@gantep.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0254-3565>

artmakta, hatta günlük yaşam ihtiyaçlarının birçoğu çevrim içi ortamlar vasıtasıyla karşılanmaktadır. Böylesine büyük bir değişimle birlikte bilgi işlem merkezleri de gelişmekte, bu merkezlerde oluşan veriler önemli bir kaynak olarak yönetsel kararlarda kullanılabilir. Özellikle son yıllarda verilerin büyük veri, yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi çeşitli yöntemlerle izlenmesi ve veriye dayalı karar verme uygulamalarının yaygınlaşması bilinen bir gerçektir.

Bir yöneticinin en önemli fonksiyonu karar vermedir. Karar verme ise çeşitli seçenekler arasından bir seçim yapmayı, diğerlerinden ise vazgeçmeyi gerektirmektedir. Bu durumda yönetilen kurumun daha etkili ve verimli olmasını sağlayacak seçeneğin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Doğru seçeneğin belirlenmesi için geliştirilen bazı karar verme türleri vardır. Bunlardan birisi olan yön gösterici karar verme türünde yönetici bazen verilere bile ihtiyaç duymadan, mevcut sınırlı seçenekleri sezgileriyle değerlendirir ve hızlı bir şekilde karar verir. Bir diğer karar verme türü olan davranışsal karar verme türünde yönetici verdiği kararlardan etkilenen davranışları dikkate alır ve yönettiği gruplarla toplantı yaparak çatışmaların çıkmaması için en uygun seçenek neyse ona göre karar almaktadır. Analitik karar verme türünde veri kaynakları detaylı bir şekilde incelenir ve analiz edilir. Elde edilen bulgulara/bilgilere deneyimler ve sezgiler de katılarak karar verilir. Kavramsal karar vermede ise daha çok çevre ile uyumlu kararların verilmesi amacıyla diğer türlere göre nispeten daha dışa dönük kararlar alınması söz konusudur (Yıldız ve İşcan, 2013).

Karar verme türlerinin her birisinin daha faydalı olduğu durumlar ortaya çıkabilmektedir. Çevresel değişikliğin yoğun ve hızlı olduğu günümüz koşullarında analitik karar verme yönteminin diğer yöntemlere göre genel anlamda daha iyi olacağı aşikardır. Çünkü burada sezgiye değil veri altyapısına göre oluşturulan kanıta dayalı bir karar verme süreci vardır. Buradaki kararlar işletmenin değişik birimleri tarafından üretilen verinin bilgiye dönüştürülmesi yoluyla oluşturulmaktadır. Bu veriler yöneticilere işletme içerisindeki olayları ölçebilmesini sağlamaktadır. Veri odaklı analitik karar verme sisteminde geleneksel yöntemlerle oluşmuş deneyimler ve sezgiler yok sayılmaz, analitik verilerle sezgiler arasında denge kurularak daha iyi bir karar verme amaçlanmaktadır.

Veri odaklı analitik karar verme ile kurum genelinde risk ve fırsat analizleri yapılabilmektedir. Bu analizler ile işletmeler risklere ve fırsatlara karşı proaktif bir yönetim anlayışı geliştirebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, işletmeyi etkileyecek olumsuz bir olay daha gerçekleşmeden önlemler alınabilmekte, fırsatların da iyi bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir.

Veri analizleri ile işletme içerisindeki kapasite kullanımı, bekleme süreleri, hizmet kalitesi, güvenlik ve verimlilik gibi birçok göstergenin iyileştirilmesi sağlanabilmektedir. Genel olarak bir analitik karar verme sisteminin;

- Daha etkili karar verme sürecine sahip olunması,
- Sorun alanlarının tespit edilmesi ve çözüm olasılıklarının belirlenmesi,
- Maliyet ve zaman kazançlarının sağlanması,
- İstenmeyen olayların engellenmesi,
- Sektörel değişimlerin gözlenmesi ile tehditlere karşı önlem alınması ve fırsatların değerlendirilmesi,
- Yönetimsel kararlarda esnekliğin sağlanması ve değişime karşı hızlı adaptasyon sağlanması gibi faydaları bulunmaktadır.

Analitik karar verme için en önemli gereksinim gerçek zamanlı nitelikli verilerdir. Teknolojideki ilerlemeler ve geliştirilen bilimsel metotlar verilerin anlık olarak toplanmasını, arşivlenmesini ve analiz edilerek bilgi haline getirilmesini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda veri işleme amacıyla geliştirilen birçok yöntem ve algoritmalar son derece faydalı sonuçlar sağlamaktadır. Bu araçlar yönetimin başarı şansını arttıran son derece kullanışlı, yenilikçi yönetim teknikleridir.

Birçok işletme yönetsel anlamda verilerin önemini kavradığından veriye dayalı sistem altyapısına yatırım yapmaktadır. Sağlık sistemlerinin önemli bir bileşeni olan hastaneler de hizmet üreten işletmeler olarak bu kapsamda çeşitli altyapı yatırımları üzerinde çalışmaktadır. Bu altyapılar genellikle İşletme Komuta Merkezi, Hastane Komuta Merkezi, Uygulama Komuta Merkezi, Veri Komuta Merkezi gibi isimlerle anılmaktadır.

Bu bölümde sağlık yönetiminde yenilikçi bir yönetim modeli olan HKM'lerin tanımı, organizasyon yapısı, işleyişi, avantajları, kurulurken dikkat edilmesi gereken hususları ve sektörden iyi uygulama örnekleri ele alınacaktır. Konunun akademik değerinin yanı sıra uygulamaya dönük faydaları da göz önünde bulundurulacağından bu bölümümüzde uygulamaya dönük önerilere de yer verilmiştir.

2. Hastane Komuta Merkezlerinin Kavramsal Çerçevesi

Hastane hizmetleri birbirine bağlı program ve hizmetlerden oluşan karmaşık bir yapıdadır ve sağlık hizmetleri sunumu özünde oldukça değişkendir. Üstelik bu durumlar bir dakikadan diğerine dinamik olarak değişmektedir. Bu nedenle birimler ve sağlık personeli arasındaki iletişim ve işbirliği bazen oldukça zor olabilmektedir. Örneğin, bir yatak yöneticisinin/

koordinatörünün veri toplamak ve yatak atamalarıyla ilgili kararlar almak için çok sayıda uygulamaya/yazılımlara erişmesi ve telefon görüşmeleri, kısa mesajlar, genel sayfalar ve e-postalar aracılığıyla birçok kişiyle koordinasyon sağlaması gerekebilir ki bunlar zaman alıcı ve karmaşık bir süreçtir (Suarthana ve Almeida, 2023). Aynı zamanda hasta akışlarındaki sorunlar hastalara müdahale işlemlerinde gecikmelere ve çeşitli hasta güvenliği unsurlarına olumsuz yönde etki etmesine yol açma riskini barındırmaktadır (Franklin ve diğerleri, 2022). Bu özellikteki hastane hizmetlerinde birkaç ay veya yıl sonra yapılacak performans değerlendirmelerinde hastane problemlerinin çözümüne ilişkin çabalarda geç kalınma riski ortaya çıkmaktadır (GE HealthCare, 2022a).

İşleyiş olarak karmaşık ve riskli özellikte olan petrol, gaz, hava trafik kontrolü, uzay çalışmaları gibi diğer endüstrilerde komuta merkezleri karmaşık sistemlerdeki akışı proaktif bir şekilde yönetebilmektedir. Bu endüstrilerde kullanılan yönetsel özelliklerin hastane koşullarına uyarlanmasıyla HKM tasarlanmıştır. Tasarlanan bu yapıda ekiplerin stratejik olarak bir araya getirilmesi, küresel bir görünüm sağlayan gerçek zamanlı verilerin otomatik görsel gösterimi, tahmine dayalı analitik, standart çalışma, kurallara dayalı protokoller ve net bir yönetim yapısı gibi yol gösterici ilkeler dikkate alınmıştır (Kane ve diğerleri, 2019). HKM kurulmasında üç temel hedef ön planda tutulmuştur: Acil servislere kabulleri hızlandırmak ve acil servisten yataklı servislere geçişi yönlendirmek, ameliyat öncesi ve ameliyat sırasındaki akışı kolaylaştırmak, beklemleri azaltmak ve dış tesislerden hasta transferlerini kolaylaştırmak (Kane ve diğerleri, 2019).

HKM'nin üzerinde uzlaşılan herhangi bir tanımı olmamakla birlikte (Suarthana ve Almeida, 2023) Franklin ve diğerleri (2022) HKM'leri (i) hasta akışları üzerinde önemli etkiler uygulayan disiplinler arası çalışma gruplarının bir araya getirilmesi, (ii) elektronik sağlık kayıtları da dahil olmak üzere bilgi sistemi kaynaklarıyla entegre edilmiş gerçek zamanlı verilerin kullanılması, (iii) hasta akışıyla ilgili iki veya daha fazla sürecin yönetimi gibi tanımları içeren fiziksel ve işlevler arası üniteler olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda yer alan üç özellik, HKM'leri daha dar odaklı transfer merkezlerinden ve olay komuta ekiplerinden ve yalnızca geçici olarak etkinleştirilen çalışma alanlarından ayırmaktadır. (Franklin ve diğerleri, 2022).

Hastane komuta merkezleri, sağlık operasyonları yönetimi ve karar verme için merkezi hizmet veren çığır açan bir gelişmeyi temsil etmektedir. Hastane komuta merkezleri işletmelerin bütün aktiviteleriyle ilgili inceleme ve analiz yapan, işletme içerisinde hasta akışlarını optimize eden, doktorun tıbbi işlemlerini daha rahat uygulayabilmesi için engelleri kaldıran ve destekleyen,

işletme kaynaklarında verimliliği arttıran bir merkez niteliğindedir. Bu merkezler aslında hastane birimlerinin en uç birimlerinde üretilen verileri toplayan ve onları kullanışlı bilgiye çeviren bir sistemdir. Bu merkezler hastalara daha iyi sağlık hizmetini mümkün olan en az maliyetle verilmesi için yapay zeka, makine öğrenmesi gibi mühendislik sistemlerini kullanmaktadır (www.saglikteknoloji.com, E.T. 15.09.2023).

Hastane hizmetlerinin koordinasyonuna duyulan ihtiyaç açık olsa da, bakım koordinasyonunun çalışmasını engelleyebilecek bazı faktörler vardır. Mevcut sağlık sistemleri ve elektronik tıbbi kayıtların çoğu zaman bağlantısı kesilir. Uzmanlar önceki testler ve tedaviler hakkında yetersiz bilgiye sahip olabilir. Tıbbi kayıtların sağlık hizmeti sunucuları arasında paylaşılması, koordineli bakım için esastır, ancak hasta dosyalarının dijital olarak kesintisiz değişim vaadi gerçeklikten uzak olabilir. Bu noktada veri analitiği ve yapay zeka destekli akıllı sağlık sistemleri, elektronik sağlık kayıtları, hasta verileri akışları ve ortaya çıkan mobil çözümler ile birleştğinde, son derece otomatik, akıllı ve sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunma konusunda eş görülmemiş bir potansiyel ortaya koymaktadır (Schlicher ve diğerleri, 2021).

HKM'nin en önemli özelliği sağlık personelinin işini kolaylaştıracak işlemleri yapmasıdır. Bu noktada sağlık personeline ne yapması gerektiği söylemez, hastanın işlemlerinin sağlık tesisi içerisinde hızlı, güvenli ve ekonomik bir şekilde tamamlanması ve sağlık personelinin ihtiyaç duyduğu kaynakların hızlı bir şekilde temin edilmesi için yönlendirme yapmaktadır.

HKM'ler, bir hastanenin acil durum hazırlık ve müdahale programının temel bileşenleridir. Komuta merkezleri sorunlara ilk 24-48 saat süre içerisinde gerçek zamanlı çözümler sunarak sorunlara karşı hızlı uyum sağlamaya yarayan bir süreç iyileştirme aracı olarak değerlendirilebilir (GE HealthCare, 2022a). HKM'ler bu rollerini çeşitli yazılımlar vasıtasıyla yerine getirmektedir. Komuta merkezi yazılımı, devam eden hasta bakım orkestrasyonu için gerçek zamanlı ve tahmine dayalı bir kontrol sistemidir. Personel bu yazılımı işbirliği yapmak, riskleri görmek, risklerin önüne geçmek ve onu takip etmek, ekipler arasında iletişim kurmak ve önceliklendirme yapmak için kullanmaktadır (GE HealthCare, 2022b).

Veriye dayalı yönetim yaklaşımlarının bazı sağlık merkezlerince kullanıldığı gözlenmektedir. Özellikle acil servis hizmetleri uzun bir süredir komuta kontrol merkezleri tarafından sevk ve idare edilmektedir. Komuta merkezlerinin hastane yönetimi açısından yönetsel bir araç olarak kullanımı ise nispeten yeni bir konudur (McInerney ve diğerleri, 2022). Son birkaç yılda Kanada, Çin, İngiltere, ABD ve Suudi Arabistan'daki bazı hastanelerde HKM'ler pilot olarak kullanılmaya başlanmıştır (Mebrahtu ve diğerleri,

2023a). HKM'nin ilk örneklerinden birisi 2016 yılında General Electric (GE) Healthcare ortaklığıyla Johns Hopkins Hastanesinde kurulmuştur (GE HealthCare, 2022b). Güncel olarak HKM'yi kullanan hastanelerin bazıları şunlardır:

1. Johns Hopkins Hospital, Baltimore, MD, USA.
2. Rush University Hospital, Chicago, IL, USA.
3. OHSU Hospital, Protland, OR, USA.
4. AdventHealth Florida Central, Orlando, FL, USA.
5. Tampa General Hospital, Tampa, FL, USA.
6. Humber River Hospital, Toronto, ON, CANADA.
7. Yale New Haven Hospital, New Haven, CT, USA.
8. CHI Franciscan Health, Gig Harbor, WA, USA.
9. Texas Children's Hospital, Houston, TX, USA.

3. Hastane Komuta Merkezlerinin İşlevleri ve Organizasyon Yapısı

3.1. Hastane Komuta Merkezlerinin İşlevleri

HKM ekibi tarafından belirlenen anahtar performans göstergelerine ait veriler yapay zeka tarafından elektronik hasta kaynaklarından ve diğer bilgi sistemlerinden çekilir, analiz edilerek gösterge panellerine belirli aralıklarla yüklenir (Martinez ve diğerleri, 2018). Komuta merkezleri, gerçek zamanlı bilgi sağlayan ve hastane sahasında hasta bakımı ve müdahalesi için uyarılar sağlayan yazılım ve ekranlardan (döşemeler) oluşur. Bu ekranlarda genel hastane kapasitesi, acil servis durumu, hasta transferleri, taburcu görevleri, bakımın ilerlemesi ve hastanın kötüleşmesi gibi hastane hizmetleriyle ilgili bilgiler yer alır. Bilgiler, elektronik hasta kayıt sistemi içindeki normal bakım süreçlerinin bir parçası olarak hastane bölümlerindeki personel tarafından girilir ve her bir döşemenin içinde tanımlanmış parametrelerde gösterilecek şekilde otomatik olarak yeniden yapılandırılır (Mebrahtu ve diğerleri, 2023a). Döşemede yer alan bilgilerin çoğu her 30 saniyede bir güncellenir ve tahmin algoritmaları birkaç dakikada bir veya saatte bir yeniden tahminler üretebilmektedir (GE HealthCare, 2022b).

Gösterge panellerinde yer alan bilgilere göre HKM yöneticileri gelen vakaları değerlendirir. HKM hangi amaç için kurulmuşsa ve bünyesinde hangi işlevleri yerine getirmesi bekleniyorsa vakalar da bu açılardan değerlendirilecektir. Bazı HKM hasta güvenliğini sağlamaya odaklanabilir,

bazıları ise hasta akışlarını optimize etmek için çalışabilir. HKM'lerden beklenen kurgulanma amacındaki temel işlevlerini yerine getirmektir. Örnek olarak ABD'de bulunan CHI Franciscan Hastanesi'ndeki Komuta merkezinin temel işlevleri şu konular üzerine odaklanmaktadır (Schlicher ve diğerleri, 2021):

- Hastaları tesisler arasında ve tesis dışından transfer etmek.
- Hastaları tek seferde en uygun yatağa yerleştirmek.
- Olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için bakım gecikmelerini engellemek.
- Tüm tesislere en uygun personeli temin etmek.

Bir vaka üzerinden anlatmak için Johns Hopkins Hastanesi'nin işleyişini ele alalım. Bir hasta Johns Hopkins Hastanesi komuta merkezine kabul edildiğinde, en fazla dört ekip dahil olur: (1) Doktorları birbirine bağlayan Hopkins Erişim Hattı veya transfer hattı, (2) Kabul Hizmetleri, (3) Taşıma Hizmetleri ve (4) Yatak Yönetimi. Süreç, planlı / planlı bir yatış veya acil servis yoluyla veya Hopkins Erişim Hattı yoluyla dışarıdan bir hastaneden yatış için olabilecek bir yatış yatağı talebi ile başlar. Daha sonra, yönetim koordinatörü uygun bir yatağı tanımlar ve o hastaya uygun olan yatağı atar. Talep anında yatak bulunmuyorsa, hasta bir yatak atanana kadar sıraya alınır. Bir yatak tahsis edildikten sonra, taşıma hizmetleri hastanelerin dışından nakledilen hastaların taşınmasını kolaylaştırır ve kabul hizmetleri kaydı işler. Bu sürece giren tüm hastalarla dört takımdan en az ikisi etkileşime girerler (Kane ve diğerleri, 2019).

3.2. Hastane Komuta Merkezlerinin Organizasyon yapısı

HKM'lerin yapısı, hastanenin büyüklüğü ve karmaşıklığı, kritik olayın türü, personelinin eğitim ve deneyim düzeyi gibi bir dizi faktörden etkilenebilmektedir. Bu nedenle her komuta merkezinin kendilerine özgü bir yapısı vardır. Kendine has özellikleri nedeniyle her komuta merkezinin birbirinden farklı bir şekilde organize edildiği ifade edilmektedir (www.saglikteknoloji.com, E.T. 15.09.2023).

Komuta merkezinde çeşitli rolleri olan deneyimli personel görev yapmaktadır. Her komuta merkezinin ihtiyaçlarına göre bu rollerin sayısı ve özellikleri değişebilmektedir. Genel olarak bu kişilerin işiyle ilgili deneyimli olması, liderlik özelliklerinin olması, çalışanlar tarafından güven duyulması, sistem bakış açısına sahip olması, koçluk becerilerinin gelişmiş olması, en iyi klinik bakımı savunma konusunda istekli olması gibi birtakım özelliklere sahip olması beklenmektedir (Schlicher ve diğerleri, 2021).

HKM'lerde en önemli pozisyon sistemin genel işleyişini yöneten ve sistemin lideri olan doktordur. Bu roldeki doktor komuta merkezinin belirlenen amaçları doğrultusunda komuta merkezine liderlik etmektedir. Bu rolden başka her birimin komuta merkezlerindeki faaliyetlere yön veren genel cerrahi, kardiyooloji, acil servis gibi birimlerin yöneticileri ve hemşirelik hizmetlerinin yöneticileri bulunmaktadır. (Schlicher ve diğerleri, 2021). Bu ekip içerisinde finans, insan kaynakları, lojistik gibi işletme yönetimi birimlerinden sorumlu yöneticiler de yer almaktadır. Verilerin bilgi sistemlerinden alınıp analiz edilmesi için gelişmiş bilgisayar programlaması ve analitik beceriler gerekmektedir. Bu teknikler klinisyenlerin uzmanlık alanına girmediği için onlar açısından ciddi bir engeldir (Martinez ve diğerleri, 2018). Bu nedenle sistem mühendisleri, bilgisayar mühendisleri gibi mühendislik birimlerinin yöneticileri de çeşitli sorumlulukları yerine getirmek amacıyla HKM yönetiminde görev alabilmektedir.

HKM yönetim ekibinin altında HKM faaliyetlerini yerine getirmek için bazı takımlar oluşturulur. Örnek olarak Johns Hopkins Hastanesi'ndeki komuta merkezinde görevli takımlar, takımların işlevleri ve iş yükleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Johns Hopkins Hastanesi (Judy Reitz) Komuta Merkezi Ekipleri

Takımlar	İşlevler	İş yükü
Hopkins Erişim Hattı	Transfer talepleri ve acil durum takımlarını etkinleştirmek de dahil olmak üzere doktorları telefonla bağlar.	700'ü transfer talebi olmak üzere aylık yaklaşık 20.000 arama gerçekleştirirler.
Kabul Hizmetleri	Tüm hastalar için kayıt ve sigorta işlemlerini yürütür.	Hastaneye yatış ve ameliyat kabulleri dâhil günlük 170 kabul işlemi yapmaktadırlar.
Taşıma Hizmetleri	Hastaları tesisler arasında hava ve yer araçlarıyla taşır, hastane içerisinde yoğun bakım taşımalarını yerine getirir.	Aylık 3.000 transfer gerçekleştirmektedirler.
Yatak Yönetimi Hemşirelik Koordinatörlüğü	Acil servislerden, kabul ofislerinden, ameliyat sonrası bakım ünitelerinden yatış yapmak için bekleyen hastaların atamalarını yaparlar.	Günlük 100-130 hastanın yatağı ayarlanmaktadır.
Kapasite Optimizasyon Liderlik Grubu	Stratejik ve operasyonel girişimleri yönlendirir. Kapasite Yönetimi İdari Ofis Yöneticisi, Hasta/Yakını ve Ziyaretçi Hizmetleri Direktörü ve Kapasite Yönetimi Tıbbi Direktörü tarafından yönlendirilirler.	Devam eden 30-40 proje yürütmektedirler.

Kaynak: Kane ve diğerleri, 2019, s.2.

4. Hastane Komuta Merkezlerinde Kullanılan Teknolojiler ve Araçlar

HKM'nin kurulması ve etkinleştirilmesi için birtakım fiziki ve insani kaynakların bir araya getirilmesi gerekir. Aynı zamanda bu kaynaklar sermaye ile desteklenmelidir (Kane ve diğerleri, 2019). Öncelikle komuta merkezinin faaliyetlerini rahatlıkla yürütebileceği yeterli bir alan ayrılmalıdır. En önemli olan nitelikli insan kaynağının hastane içerisinden ve/veya dışarıdan istihdam edilerek sistem hakkında bilgilendirilmesi ve (ihtiyaç duyulması halinde) eğitim sürecinden geçirilmesi gerekmektedir. Kullanılacak donanım ve yazılımların istenilen kalitede ve miktarda olması sağlanmalıdır. Tüm bu işleyişlerin mali yükü yüksek olacağından yeterli miktarda bütçe hazır bulundurulmalıdır.

Hastane komuta merkezleri, verimli operasyonları kolaylaştırmak, hasta bakımını geliştirmek ve karar alma süreçlerini desteklemek için bir dizi teknolojik araca güvenerek işlemlerini kısa sürede ve başarılı bir şekilde yapabilmektedir. Bu teknolojilerin son yıllarda önemli ölçüde gelişmesi sağlık kurumlarının karşılaştıkları karmaşık zorlukları ele almalarını kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

HKM'lerde Analitik Duvar (Wall of Analytics) denilen ve verilerin görselleştirilerek aktarıldığı çok sayıda ekran vardır. Tüm ilgili veri kaynaklarından entegre beslemeleri yansıtan ve verileri gerçek zamanlı olarak sağlayan ekranlar bir nevi HKM'lerin kalbidir. Ekranlar gerçek zamanlı ve tahmine dayalı analitik skorları görüntüleyerek zamanında harekete geçmeyi teşvik eder. Doluluk ve bekleme sürelerinin tahmini değerlerini yansıtan ekranlar HKM personeline, önerilen yatak yerleşimi gibi yönetsel kararlarda destek sağlarlar (Kane ve diğerleri, 2019).

HKM ekranları, farklı sistemlerden verileri çıkarır, bunları işler ve son kullanıcı için sindirilebilir ve eyleme geçirilebilir bir şekilde görüntüler. Bu ekranlarda gerçek zamanlı verilerin yanı sıra geçmiş veriler vasıtasıyla geçmiş eğilimler de takip edilebilmektedir (Kane ve diğerleri, 2019). Analitik duvarda her bir ekran farklı verilerin izlenmesinde yöneticilere kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, bakım ilerlemesi adı verilen bir ekran, programın gerisinde kalan bakım faaliyetlerini tarar ve algılar. Ekran gecikmeden bir yanıt ister ve personeli uyarmadan önce yanlış alarmlardan kaçınmaya yardımcı olur (Schlicher ve diğerleri, 2021).

Analitik Duvarı'nda elektronik tıbbi kayıtlardan ve diğer bilgi sistemlerinden gelen veriler üzerinden hasta akışları izlenir ve yönetilir. Bu noktada çok sayıda verinin basit, akılda kalıcı ve anlaşılır olarak

değerlendirilmesi için gösterge panellerinden faydalanılmaktadır. HKM yöneticilerinin belirlemiş olduğu bazı metrikler üzerinden veriler görselleştirilerek bu panellere aktarılır. HKM yöneticileri tesisin genel olarak izlenmesini, diğer paydaşlarla iletişim kurulmasını, yönetsel kararların alınmasını ve stratejilerin geliştirilmesini bu panelde gösterilen verilere göre yaparlar (Martinez ve diğerleri, 2018).

Gösterge paneli, hastane operasyonlarına genel bir bakış sağlar. HKM ekibi tarafından önceden belirlenmiş hastanenin yapı-süreç-sonuç göstergeleriyle ilişkili anahtar performans kriterlerinin değerleri, alt ve üst sınırları, performans hedefleri gibi bilgiler bu panelde yer almaktadır. Çeşitli filtreler yardımıyla veriler kolayca değerlendirilebilir ve iyileştirme müdahaleleriyle ilgili stratejiler belirlenebilir (Martinez ve diğerleri, 2018).

HKM bünyesinde aynı zamanda kapasite hedeflerini ele almaya yönelik girişimlerin önceliklendirilmesine yardımcı olmak için karmaşık simülasyon modelleri oluşturulmaktadır. Kapasite zorluklarına yönelik potansiyel çözüm önerilerinin her birinin etkisini tahmin etmek için simülasyon modellemesi kullanılabilir. Bu sayede belirlenen stratejik seçeneklerin önceliklendirilmesi ve en uygun seçeneğin belirlenmesi akıllıca yapılabilmektedir (Kane ve diğerleri, 2019).

Komuta merkezleri kendi amaçları doğrultusunda çeşitli yazılımlar kullanabilmektedir. Bu yazılımlardan birisi GE HealthCare Command Center Software'dir. Bu yazılımın ana kullanım alanlarını şu şekilde özetleyebiliriz (Ge HealthCare, 2022b):

- Ön hatta çalışan sağlık personelinin desteklemek,
- Hasta akışını düzene sokmak,
- Kalite ve uygunluk seviyesini yükseltmek,
- Darboğazları ve gecikmeleri ortadan kaldırmak,
- İş yüklerini ve kaynakları dengelemek (Ge HealthCare, 2022b).

Kullanılan yazılımların mobil uygulamalarla desteklenmesi HKM ekibine yönetsel esneklik kazandırabilmekte ve uzaktan çalışma konusunda ekibe kolaylık sağlayabilmektedir. Geliştirilen mobil uygulamalar sayesinde komuta merkezi tarafından üretilen veriler ve bilgiler hem komuta merkezindeki ekranlarda hem de tabletler ve mobil cihazlarda kullanılabilir. Bu sayede bilgilerin hizmet sunumundaki personele 7/24 aktarılması mümkündür (www.bradfordhospitals.nhs.uk, E.T. 24.09.2023).

5. Hastane Komuta Merkezlerinin Yararları

Gerçek zamanlı, merkezi bir HKM'nin uygulanmasının ve hastane bilgi sistemine entegrasyonunun sağlanmasının hasta akışını iyileştireceği, durumsal farkındalığı artıracığı, operasyonel karar almayı destekleyeceği, kapasite kullanımını arttıracığı ve hasta güvenliğine yönelik tehditlerin tanımlanmasını ve zamanında azaltılmasını kolaylaştırabileceği, hasta/yakınının memnuniyetinin artabileceği ifade edilmektedir (McInerney ve diğerleri, 2022). Aynı zamanda HKM'lerin, yatak yönetiminde ve veri erişiminde daha verimli olma yoluyla hastanedeki aşırı kalabalıklaşmanın önlenerek hastaların sağlık hizmetlerine erişimine yardımcı olması beklenmektedir (Suarthana ve Almeida, 2023).

Bir HKM'nin faydaları şu şekilde özetlenebilir (www.bradfordhospitals.nhs.uk/, E.T. 24.09.2023):

- Bir hastanın ayrılmaya hazır olduğunda hastanede geçirdiği sürenin azaltılmasında yardımcı olur. Acil servise başvuran, yatırılan veya taburcu edilen hastaların bekleme sürelerinin azaltılmasında ve tüm hizmetlerin güvence altına alınmasında önemli rol oynar.
- Hastane içerisindeki operasyonların verimliliğini artırmaya ve personelin üzerindeki baskının hafifletilmesine katkı sağlar.
- İlave servis ve yatak ihtiyacını hafifletmeye ve acil olmayan ameliyat iptallerini azaltmaya yardımcı olur.
- Bakım sunumunu düzenlemeye, süreçlere tutarlılık getirmeye, eylemleri önceliklendirmeye, israfı ortadan kaldırmaya ve geleceğin baskı noktalarını tahmin etmeye yardımcı olur.
- Hastaların en iyi bakımı almasını sağlayacak, deneyimlerini geliştirecek ve daha hızlı taburcu olmalarını sağlayacak klinik kararlara destek olur.
- Personel, hastalara bakım sağlamadaki darboğazları, sorunlara yol açmadan önce tahmin edip çözebilir ve gelecekte bunlardan kaçınabilir.
- Personel ve klinisyenler bakım sağlamaya daha fazla, bakımı organize etmeye daha az zaman ayırabileceklerdir.
- Zaman içerisindeki değişen koşullar karşısında veriye dayalı iyileştirmeler ve evrimsel değişimlere olanak tanır (www.bradfordhospitals.nhs.uk/, E.T. 24.09.2023).

Genel olarak bakıldığında bir HKM'nin hastanenin çeşitli tıbbi ve idari işleyişinde önemli katkıları bulunmaktadır. Aşağıdaki başlıklar halinde bu konu biraz daha detaylı olarak ele alınmıştır.

5.1. HKM'nin İyileştirilmiş Hasta Sonuçlarına ve Bakım Kalitesine Etkisi

HKM'ler hasta ve yakınlarının daha memnun olduğu, daha rahat bir bakımın sağlandığı, sağlık bakım hizmeti veren kişilerin daha az stres yaşadığı ve hastane kaynaklarının en iyi şekilde kullanıldığı bir sağlık bakım ortamı sağlamaktadır (GE HealthCare, 2022a). Bir HKM uygulaması, hastane çapında daha geniş bir iyileştirme programının bir parçası olarak uygulandığında hasta güvenliği üzerinde marjinal bir olumlu etkiye sahip olabilmektedir (Mebrahtu ve diğerleri, 2023a).

Yapılan bir akademik çalışmada, HKM uygulamasına geçen bir hastanede HKM sonrası ölüm oranlarında ve hastaneye yeniden yatış oranlarında belirgin bir iyileştirme sağlandığı tespit edilmiştir (Mebrahtu ve diğerleri, 2023a). İngiltere'de yapılan başka bir çalışmada acil servise geçiş süresinde marjinal bir iyileştirme sağlandığı belirtilmektedir (Mebrahtu ve diğerleri, 2023b). HKM ile acil servise başvuran bir hastanın yatış süresinde ortalama % 23'lük bir azalma, yatarak tedavi alacak kişilerin yatış işlemlerinde % 45'lik bir azalma ve yatan hastaların teşhis işlemlerini almada %38'lik bir azalma sağlandığı ifade edilmektedir (GE HealthCare, 2022a).

5.2. Verimli Kaynak Tahsisi ve Kullanımı

Hasta akışı hastanın sağlık sistemi aracılığıyla bakım kalitesini ve maliyetini büyük ölçüde etkileyebilecek hareketleridir (Alhaider ve diğerleri, 2019). HKM'ler hasta akışını iyileştirme potansiyeline sahiptir (Mebrahtu ve diğerleri, 2023a). Hasta akışlarındaki bu iyileştirmeler hastanelerin verimliliğine doğrudan etki yapmaktadır. Amerika'da bulunan Tampa Genel Hastanesi'nin komuta merkezinin operasyonları sayesinde birkaç ay içerisinde hastane maliyetlerinden 10 milyon dolar tasarruf ettiği belirtilmektedir. Toronto'da bulunan Humber River Hastanesi HKM faaliyetleri ile hastane verimliliğinin %40 artmasını beklemektedir (www.saglikteknoloji.com, E.T. 15.09.2023).

HKM sayesinde yapılan proaktif kapasite yönetimiyle hastane içerisindeki alt döngü süreleri azaltılabilmektedir. Bu yönetsel anlayış Johns Hopkins Hastanesi'nin doluluk oranını %85'ten %92'ye çıkartmış ve hasta gecikmelerinin de azaltılmasına olanak tanımıştır (Kane ve diğerleri, 2019). Humber River Hospital HKM'de yapılan çabalar sonucunda günlük acil servis başvurularında %8 daha fazla hasta başvurmasına rağmen herhangi bir ek kaynak yapılmamasına rağmen 35 ek hasta yatağı kapasitesine eşdeğer bir hasta yatağı artışı sağlayabilmişlerdir (Collins, 2021).

HKM'lerin etkin bir şekilde çalıştırılması ile geri çevrilen hasta sayısında azalmalar sağlanabilir. Hastalar arasında bir önceliklendirme yapılarak önce daha kritik sağlık durumuna sahip bireylerin tedavi almaları sağlanabilir ve hastaların bekleme sürelerinde ve hastaneye yatış sürelerinde bir azalma sağlanabilir (www.saglikteknoloji.com, E.T. 15.09.2023). AdventHealth'e bağlı Central Florida tesislerinde kapasite yetersizliği nedeniyle aylık yaklaşık 17 hastanın geri çevrildiği, komuta merkezinin kurulmasından sonra bu sayının 2'ye kadar düşürüldüğü belirtilmektedir (www.saglikteknoloji.com, E.T. 15.09.2023).

5.3. İşbirliği ve İletişimin Geliştirilmesi

Etkili bir hasta akışı için klinisyenlerin çeşitli kişilerle ve birimlerle iletişim ve koordinasyon kurması gerekmektedir. (Alhaider ve diğerleri, 2019). Farklı birimler ve farklı kurumlar tarafından sunulan sağlık hizmetlerine ilişkin bilgi akışları sağlık bilgi teknolojilerini kullanan HKM'ler üzerinden sağlanabilmektedir (McInerney ve diğerleri, 2022). Komuta merkezlerinin bu iletişim ve koordinasyon rolünü üzerine alması hem klinisyenlerin tıbbi süreçlere daha çok zaman ayırabilmesini hem de hastalarla ilgili iletişim ve koordinasyonun sistem üzerinden daha kolay ve izlenebilir bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Tıbbi hataların üçte ikisinin kök nedeninin yetersiz iletişim olduğu bir ortamda komuta merkezleri bu hataları azaltarak iletişim sorunlarıyla etkili bir şekilde başa çıkabilmektedir (GE HealthCare, 2022a).

5.4. Karar Verme Faaliyetlerinde İyileştirme ve Risklerin Azaltılması

HKM bünyesinde bulunan tahmin algoritmaları tesisin karşılaşması muhtemel sorunlara karşı önceden önlem almasını sağlayabilir ve tesisin proaktif kararlar almasına yardımcı olabilir. Ayrıca daha önce değinildiği gibi HKM simülasyonları sayesinde sorunların çözümüne yönelik önerilerin bir ön değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bu noktada HKM en uygun stratejinin belirlenmesinde yöneticilere karar desteği sağlayacaktır. HKM'ler bu yönleriyle daha iyi operasyonel karar vermeyi destekleyebilmekte ve hasta güvenliğine yönelik tehditlerin tanımlanmasını ve azaltılmasını kolaylaştırabilmektedir (McInerney ve diğerleri, 2022).

6. Hastane Komuta Merkezi Kurulumunda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Yeni ve mevcut hastanelere komuta merkezi entegre ederken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar şunlardır (Suarthana ve Almeida, 2023):

Maliyet ve kaynaklar: Hastane kapasitesinde bir komuta merkezi kurmanın maliyetleri gerekli fiziksel alanın elde edilmesini, komuta merkezini çalıştıracak personelin işe alınmasını, tahmine dayalı analitik yazılımının edinilmesini ve sürdürülmesini içerir. Bu maliyetler özellikle mevcut sistemlerini gözden geçirmesi gerekebilecek hastaneler için çok yüksektir. Kanada’da hazırlanan bir fizibilite raporunda GE HealthCare ile yapılan görüşmeler sonucunda GE HealthCare 2 veya 4 döşeme modülünün beş yıllık uygulanması, etkinleştirilmesi ve bakımının tahmini maliyeti kullanılacak modüllerin sayısına ve türüne, sunucularının sayısına ve kuruluşun büyüklüğüne bağlı olarak 2-4 milyon Kanada Doları civarında tutacağı hesaplanmıştır (Suarthana ve Almeida, 2023).

Hedeflerin ve göstergelerin belirlenmesi: Her komuta merkezi, ekibin ihtiyaçlarına ve kapasitesine bağlı olarak farklı hedefler belirleyebilir. Bu hedefler yatak yönetimi, transfer yönetimi, hasta taşıma ve çevre hizmetlerini de içerebilir.

Komuta merkezi fiziksel alanı: Komuta merkezlerinin daha iyi koordinasyon ve bilgi akışı sağlamak amacıyla çok disiplinli ekipleri bir araya getiren özel bir fiziksel alan olarak tasarlanması gerekmektedir. Fiziksel yakınlık, komuta odasında düzgün işleyiş ve bir dinamizmin yaratılması için (toplantı öncesi ve sonrasında önemli kişilerin erişilebilirliğini artırmak ve bir toplanma noktası haline gelmek için orada bulunmanın önemi) temel bir unsurdur. Komuta merkezi fiziksel alanlarının, video duvarında ve iş istasyonlarında görüntülenen komuta merkezi yazılımını kullanarak farklı işlevler ve roller arasındaki sorunları koordine etmek, önceliklendirmek ve çözmek için merkezi bir ekibin ortak konumlandırılması açısından açık bir değere sahiptir. Bazı özel komuta merkezi alanları (>5.000 ft²) birçok işlevi, rolü ve olanağı barındırır (örneğin hasta transferleri, ev ve topluluk bakımı, ameliyathane planlaması, personel planlaması, sanal bakım). Diğerleri ise çok daha küçüktür (<2.000 ft²) ve hasta akışını, transferlerini ve yatak yönetimini merkezileştirmeye odaklanır. Her iki durumda da komuta merkezinin fiziksel alanında gerçekleştirilen iş, ön saflardaki çalışmayla doğrudan bağlantılıdır ve bu da hasta bakımının daha hızlı ve daha kaliteli olmasını sağlar.

Veri altyapısı: Bir komuta merkezinin temel bileşenlerinden biri, gerçek zamanlı verileri yansıtmak için çeşitli veri kaynaklarını entegre eden bir veri altyapısına sahip olmaktır. Tam ölçekli elektronik tıbbi kayıtlara sahip hastaneler için bu bir sorun olmayacaktır.

Farklı yazılımların ara yüz yeteneği: Tüm hastanelerin/sağlık tesislerinin aynı yazılımı kullanmasına yönelik bir resmi direktifi bulunmamaktadır. İdeal olarak ağ, diğer sağlık tesisleriyle koordinasyonu kolaylaştırmak için aynı bilgi

sistemi veya platformla iletişim kurar. Farklı yazılım kullanılsa bile yazılımlar arası veri alış verişini ve iletişimi destekleyecek açık kodlandırılmanın yapılması önemlidir.

Kesintiye uğrama: Herhangi bir sistem arızası durumunda bir yedekleme prosedürü öngörülmelidir. Dikkatli planlama, süreç haritalaması ve simülasyonla geçiş sorunsuz bir şekilde yapılabilir. Tam ölçekli elektronik tıbbi kayıtlara sahip hastaneler için bu daha az sorun olacaktır.

Kültürdeki değişim: Komuta merkezinin kurulması bir bilgi teknolojisi projesi olarak değil, örgütsel kültür ve süreçte bir değişiklik olarak ele alınmalıdır. Başlangıçta personelde yeni uygulamaya karşı bir miktar tereddüt ve direnç olacaktır. Kültürel değişimin kabul edilmesi, hastane personeli ve yönetiminin bu kültüre güçlü bir şekilde bağlanması komuta merkezlerinin başarısı için oldukça önemlidir.

7. Bir Başarı Öyküsü: Johns Hopkins Hastanesi Komuta Merkezi (Judy Reitz Capacity Command Center)

Johns Hopkins Hastanesi'nde, mevcut kapasiteyi analiz etmek ve en üst düzeye çıkarmak için bir sistem mühendisliği yaklaşımı kullanılarak 2016 yılında Judy Reitz Kapasite Komuta Merkezi (KKM) kurulmuştur. Bilindiği kadarıyla bu ölçek ve genişlikte kurulan ilk hastane komuta merkezi burasıdır. Daha önceleri de hasta transferlerine ve hasta yatağının tahsisine göre çeşitli yaklaşımlar olmuştur. Bu merkez önceki yapılarda olan yaklaşımları içermekle birlikte merkezin diğer yaklaşımlardan ayrılan birkaç yönü vardır. KKM, daha önce izole edilmiş idari süreçleri ve yerel performans girişimlerini merkezileştirir. Bu küresel görüş projelere öncelik vermek, en iyi uygulamaları paylaşmak ve hastanedeki çalışmalarını standartlaştırmak için esastır. Ayrıca, KKM sistem mühendisliğindeki temeli aracılığıyla gerçek zamanlı verileri, tahmine dayalı analitiği ve simülasyon modelini belli bir ölçüde içerdiği konusunda yenidir. Son olarak, KKM'nin kalıcılığı, fiziksel yapısı ve örgütsel entegrasyonunun işaret ettiği gibi kültür değişimi için uzun süreli ve kalıcı bir platform sağlar (Kane ve diğerleri, 2019).

KKM hasta güvenliği ve deneyimleri, iş hacmi, hastane içerisinde ve dışarısındaki hasta akışları, hastane erişimi gibi hizmetlerin daha iyi yönetilmesi için General Electrics Healthcare Partners ile birlikte tasarlanıp kurulmuştur. Bu merkezde farklı departmanlardan gelen 24 kişi çalışmaktadır. Bu 24 kişi gerçek zamanlı ve tahmine dayalı bilgilerle donatılmış ve darboğazları önlemek veya çözmek, hasta bekleme süresini azaltmak, hizmetleri koordine etmek ve riski azaltmak için harekete geçme yetkisine sahip tek bir odada birlikte çalışmaktadır (www.hopkinsmedicine.org, E.T.20.09.2023).

Johns Hopkins Hastanesi'nde sıradan bir öğleden sonra KKM, hastane genelinde eylemi tetiklemek için gerçek zamanlı veriler üreten 14 farklı hastane bilgi sisteminden dakikada yaklaşık 500 mesaj almaktadır. Bu teknoloji, hastaneye gelen hastalara göre hangi hastane birimlerinin ek personele ihtiyacı olduğunu, kaç hastanın tedavi edildiğini, ihtiyaç ve uygunluk durumunun hangi seviyede olduğunu, hastane genelindeki yatak sayısını, kabul ve taburcu işlemlerini, yüksek kaliteli hasta bakımı sağlamak için gerekli olan diğer bilgileri 7/24 personele bildirir. Bu bildirimler hastane komuta merkezinde yer alan ekranlara aktarılarak görselleştirilir (www.hopkinsmedicine.org, E.T.20.09.2023).

Komuta merkezinin kullanılmasıyla ilgili ilk veriler komuta merkezinin hasta bakımı üzerinde olumlu etkiye yol açtığını göstermiştir. İlk sonuçlara göre;

- Bölgedeki diğer hastanelerden karmaşık tıbbi durumlara sahip olan hastaların kabul edilmesinde %60'lık bir iyileşme sağlandığı,
- Johns Hopkins'in ambulans ekibinin hastane dışındaki hastaları almak için 63 dakika daha erken gönderilebildiği,
- Acil servise kabulüne karar verilen hastaya %30 daha hızlı yatak tahsisi yapıldığı ve hastaların tahsis edilen yataklara %26 daha hızlı transfer edildiği,
- Ameliyathanede gerçekleşen bir işlemde sonra hastaların servise nakli için beklenen sürede %70 azalma sağlandığı,
- Geçen yıla kıyasla %21 daha fazla hastanın öğleden önce taburcu olabildiği,
- Hastaların hastaneye erişimi %78 oranında iyileştirildiği belirtilmektedir (www.hopkinsmedicine.org, E.T.20.09.2023; www.gehealthcare.com, E.T. 13.09.2021).

8. Gelecekteki Yönler ve Potansiyel Yenilikler

HKM'ler kurulma amaçlarını başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri organizasyonlarda üzerine yeni projeler ekleyerek gelişmeye devam etmektedir. Örnek olarak GE HealthCare ile Humber River Hastanesi'nin çalışmalarına bakabiliriz. Humber River Hastanesi'nin ilk çalışması (GEN1) hasta akışı ve üretim zorluklarını çözmesi, ikinci çalışması (GEN2) yüksek güvenilirlik seviyesinde bakıma doğru bir adım atmak için klinik hasta verilerinden yararlanılması, üçüncü çalışması (GEN3) ise hastanenin hizmet kapasitesinin genişletilmesi ve akut bakım kullanımının azaltılması üzerine odaklanılmıştır

(GE HealthCare, 2022a). GEN1, kabul kararını takiben hastaların acil servisten (ED) yataklı tedavi birimlerine transferini optimize etmek ve hastaların acil serviste tutulma süresini azaltmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu görevleri HKM ile yatak tahsis memuru, hasta akış yöneticisi, evde bakım yöneticisi, destek hizmetleri sorumlusu, tıbbi görüntüleme akış teknolojisi uzmanı, ameliyathane planlayıcıları ve hemşirelik kaynak ekibi yöneticisi koordine bir şekilde çalışarak yerine getirmektedir (Collins, 2021).

Yüksek güvenilirlik kavramları, hastaya zarar verme, hastanın durumunun kötüleşmesi ve asla olmaması gereken olay riskini ortadan kaldırmayı amaçlayan tahmine dayalı analitiğin ileri düzeyde kullanılması GEN2'nin arkasındaki motive edici güçtür. Bu çabalarda farkındalık ortamında, yüksek güvenilirliğin beş ilkesi entegre edilmiştir. Bu beş ilke başarısızlık endişesi, basitliğe direnç, operasyonlara duyarlılık, dayanıklılığa bağlılık ve uzmanlığa saygı unsurlarıdır (Collins, 2021). Humber River Hastanesi HKM yöneticileri GEN3 üzerindeki çalışmalarına devam etmektedir.

Benzer şekilde Johns Hopkins Hastanesi'ndeki komuta merkezi de kendine yeni sınırlar belirleyerek gelişme yönündeki istekliliğini ifade etmektedir. Johns Hopkins Hastanesi'ndeki komuta merkezi için bir sonraki sınırlar, yatarak tedavi gören hastalar için günlük bir program oluşturmaya yönelik merkezi uzmanlığa ve veriye kanalize olmak, kaynak kullanımını ve üretkenliği optimize etmek için ek araçlar geliştirmek, öngörücü klinik analitiğin uygulamaya entegrasyonuna öncülük etmek, sağlık sistemi genelinde uzmanlık kapasitesini ve programlamayı stratejik olarak uyumlu hale getirmek olarak belirlenmiştir (Kane ve diğerleri, 2019).

Sağlık sistemi gelişmeye devam ettikçe HKM'ler hastaların, personelin ve halkın değişen ihtiyaçlarını karşılamak için değişen koşullara uyum sağlayarak gelişmeye devam etmesi beklenmektedir. Bu noktada HKM'lerin ürün çeşitliliğinde ve kullandığı araçlarda bir gelişme olacağı açıktır.

Teknolojideki ve bilgi sistemlerindeki hızlı gelişmelerin de etkisiyle HKM'lerdeki gelişmelerin daha hızlı olabileceği öngörülmektedir. Özellikle yapay zeka, makine öğrenmesi, artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerdeki gelişimin hayal gücüyle birleşerek hızlı bir şekilde HKM'lere yansıtılabileceği düşünülmektedir. Belki de çok da uzun olmayan bir zaman diliminde hastaneler HKM'ler tarafından otonom olarak yönetilen sağlık tesislerine dönüşecektir.

9. Sonuç ve Öneriler

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, komuta merkezlerinin özellikle karmaşık ve çok merkezli kurumlarda kullanıldığı gözlenmektedir. Üniversite

hastaneleri, şehir hastaneleri ve eğitim araştırma hastaneleri gibi büyük sağlık işletmeleri bünyesinde çok merkezli ve farklı nitelikteki birimler olması nedeniyle komuta merkezlerinin kurulması son derece faydalı sonuçlar doğurabilecektir. Hastanelerin belirlemiş olduğu amaçların ve hedeflerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, kaynakların en iyi şekilde dağıtılması, birimlerin elde ettiği çıktılarının ölçülebilmesi, performanslarının değerlendirilebilmesi, ortak hareket etme ve iletişim kabiliyetinin geliştirilmesi, etkin stratejilerin belirlenebilmesi gibi hastane faaliyetlerinde HKM'lerin önemli katkısı olacağını söylemek mümkündür. Özellikle hasta memnuniyetinin artırılması, hasta güvenliği faaliyetlerinin iyileştirilebilmesi ve klinik bakım kalitesinin artırılmasına yönelik çıktılar bu noktada son derece önemli katkılardır.

Bir komuta merkezinin temel görevleri yönetilmesinden sorumlu olunan alanın izlenmesi, sorunlarının giderilmesi ve problemlerin çözülmesini sağlamaktır. Bu kapsamda komuta merkezleri sorun bildirimlerinin ortaya çıkarılması, bu faaliyetlerin uygun bir şekilde belgelendirilmesi, sorunların uygulanan prosedürlere uygun bir şekilde üst birimlere bildirilmesi, performans verilerinin analiz edilmesi ve raporlanması, sorunların giderilmesi ve çözüme kavuşturulması gibi çeşitli faaliyetleri yerine getirmektedir. Bu faaliyetleri tam olarak yerine getirebilmesi için verilerin düzenli olarak toplanması, ayrıştırılması, sınıflandırılması, analiz edilerek bilgi düzeyine getirilmesi, veriler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması ve iş zekasının geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle pandemi döneminde olduğu gibi uzaktan ve esnek çalışma sisteminin yaygınlaştığı dönemlerde bu merkezlerinin önemi daha da artmaktadır.

Karşılaştıkları zorluklara rağmen, HKM'ler kritik olaylar sırasında hastaların, personelin, halkın güvenliğini ve refahını sağlamada hayati bir rol oynamaktadır. Komuta merkezleri hastanenin günlük işlemlerini koordine ederek ve kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlayarak hastanelerin karşılaştığı olayların etkisini en aza indirmeye ve hastalar için sonuçları iyileştirmeye yardımcı olabilmektedir.

Komuta merkezlerinin kurulmasında ve işletilmesinde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır: Birincisi sistemin ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte ve ekonomik uygunlukta olması sağlanmalı, ikincisi sistemde veri hata kaynaklarının oluşmasına engel olunmalı, üçüncüsü verilerin düzenli olarak tutulmasının sağlanması ve son olarak verilerin düzenli aralıklarla analizlerinin yapılması ve yönetime sunulması gerekmektedir. Ayrıca bu sürecin sadece bir karar verme veya satın alma süreci olarak görülmemesi, veri odaklı yönetim kültürünün geliştirilmesi gerekmektedir. Komuta

merkezinde işlenen verilerin kişisel veri niteliğinde olabileceği de göz önünde bulundurularak verilerin ve bilgilerin güvenliğini sağlayacak önlemlerin alınması gerekmektedir.

Öneriler

- Öncelikle kurulacak olan bir sistemin yönetimin belirlediği amaçları kapsamaması gerekmektedir. Bu amaçların karşılanmadığı durumlarda eksik bilgi üretilmesi söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda yönetsel kararlarda kullanılmayacak detayların eklenmesi hem veri kalabalığı oluşturarak kafa karışıklığına yol açacak hem de sistem maliyetini yükseltebilecektir. Bu nedenle amaçların sistemin ihtiyaçları karşılamaya yetecek nitelikte olması ve ekonomik olarak katlanılabilir özellikte olması gerekmektedir.
- Komuta merkezi faaliyetlerinin maliyet etkin bir şekilde kurgulanması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle merkezi kurmak ve işletmek için gerekli olan kaynakların maliyeti ile merkezin kuruma sağladığı veya sağlayacağı katkıların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada ihtiyacı karşılayacak veya beklenen faydayı sağlayacak şekilde optimal bir sistemin kurulmasının yeterli olacağı düşünülmektedir.
- Komuta merkezlerinde toplanacak ve işlenecek verinin kapsamına ve derinliğine karar verilmesi gerekmektedir. Bu unsurlar merkezin büyüklüğüne ilişkin unsurlardır. Kurumların tüm birimlerinde en uç bilgileri içeren bir sistem kurulması isteniliyorsa kullanılacak olan sistemin oldukça büyük olması ve iyi bir çalışma ekibinin olması gerekmektedir.
- Sistemin mükemmel özellikte kurgulanması ve ortaya konulması işleyiş açısından yeterli değildir. Bu sistemin üzerine kurulduğu veri kaynağı temelinde hatalardan ayıklanmış olması gerekmektedir. Bunlardan en yaygın olanı veri girişi yapan personelin hatalı veriler girmesidir. Unutulmamalıdır ki hatalı verilerle doğru bilgilerin üretilmesi mümkün değildir. Ayrıca verilerin doğru değerlendirilmesi de önemli kriterlerdendir. Analiz edilmeyen veriler bir veri yığını olarak kalacak ve yönetsel anlamda bir değeri olmayacaktır. Yanlış değerlendirilen veriler de kullanıcıları yanlış yönlendirecektir. Bu nedenle verilerin sisteme girişinden bilgiye dönüştüğü süreçlerin her bir noktasında hata kaynaklarının önlenmesi son derece önemli bir konudur. Bu noktada yapılması gereken en önemli fonksiyonlar bu merkezde liyakat sahibi olan kişilerin çalıştırılması ve tüm kullanıcıların eğitiminin sağlanmasıdır.

- Kontrol alanı içerisindeki tüm birimlerde verilerin düzenli bir şekilde tutulması gerekmektedir. Veri analitiği ile ilgili teknikler birkaç günlük veya aylık verilerle analizler yaptığında hata payı yükselmektedir. Verilerdeki gözlem sayısı arttıkça veriler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasındaki başarı olasılığı artmaktadır. Bu nedenle tüm birimlerde düzenli verilerin tutulması son derece önemli bir konudur.
- Kurulacak sistemde verilerin hangi sıklıkla toplanacağı ve işleneceği de dikkate alınmalıdır. Günümüzde yaşanan olaylar çok hızlı gelişmekte, bu da çok hızlı karar vermeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla verilerin anlık olarak tutulması ve kullanılması, oluşan sorunların hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulmasına yardımcı olabilmektedir. Ancak bazı birimlerde işlerin oldukça rutin olduğu gözlenmektedir. Bu birimlerde verilerin aylık, dönemlik gibi periyotlarla değerlendirilmesi de yeterli olacaktır. Bu nedenle komuta merkezi yöneticilerinin analiz periyotlarını belirlemesi gerekmektedir.
- Sistemin başarısı sistem-kurum-çalışan uyumunun etkin bir şekilde sağlanmasıyla mümkündür. Bu uyum ise kurum kültüründe komuta merkezinin kabullenilmesi ile sağlanabilmektedir. Bu unsurlar arasındaki uyumsuzluk sistemin çalışmamasına veya yanlış bilgi üretmesine neden olacaktır. Kurum kültüründe bu yönde bir değişikliğin sağlanabilmesi için sistemin iyi bir şekilde tanıtılması, eğitim ve toplantıların düzenlenmesi ve sistem ile bireyler arasında iletişim kanallarının açık tutulması ile doğru bilgilendirmenin sürekli olarak yapılması önerilmektedir. Kurum kültürü oluşmadığı takdirde HKM sistemi “bir yönetim dönemi ile sınırlı kalan, maliyetli bir proje” olarak akıllarda kalacaktır.
- Diğer bir unsur hastane komuta merkezinde üretilen veri odaklı bilgilerin kurum içerisindeki yönetsel kararlarda kullanılması gerekmektedir. En iyi sistem kurulsun bile üretilen bilgilerin kullanılmaması durumunda kurum açısından istenilen katkı alınamayacaktır.
- Son olarak bu verilerin güvenliğinin sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. HKM’lerde hastane içerisindeki tüm birimlerin ve hastaların verileri olacağından verilerin gizliliğine ve mahremiyetine dikkat edilmeli ve oluşabilecek siber saldırılara karşı önlem alınmalıdır. Bu kapsamda hangi verilere kimlerin erişebileceğine ilişkin protokoller de ayrıca düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Alhaider, A. A., Lau, N., Davenport, P. B., & Morris, M. K. (2019). Command and Control for Managing Patient Flow. *Proceedings of the International Symposium on Human Factors and Ergonomics in Health Care*, 8(1), 273-274. <https://doi.org/10.1177/2327857919081065>
- Collins, B. E. (2021). Use of High-Reliability Principles in the Evolution of a Hospital Command Centre. *Healthcare Quarterly (Toronto, Ont.)*, 23(4), 46-52.
- Franklin, B. J., Mueller, S. K., Bates, D. W., Gandhi, T. K., Morris, C. A., & Goralnick, E. (2022). Use of hospital capacity command centers to improve patient flow and safety: a scoping review. *Journal of Patient Safety*, 18(6), e912-e921.
- GE HealthCare, (2022a). "Humber's Quality Command Centre Helps Deliver Better, Faster, and Safer Patient Care: Year One in Review" Erişim Tarihi 30.09.2023. <https://www.gehccommandcenter.com/articles/case-study-humber-river-hospitals-command-centre-year-one-in-review> adresinden erişilebilir.
- GE HealthCare, (2022b). "Why Command Center Software from GE HealthCare?" Erişim Tarihi 27.09.2023. <https://www.gehccommandcenter.com/> adresinden erişilebilir.
- Gordon R., Perlman M., Shukla M. (2017). Deloitte The hospital of the future. How digital technologies can change hospitals globally? Erişim Tarihi: 07.07.2023, Erişim Adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Life-Sciences-Health-Care/us-lshc-hospital-of-the-future.pdf> adresinden erişilebilir.
- Kane EM, Scheulen JJ, Püttgen A et al. Use of systems engineering to design a hospital command center. *Jt Comm J Qual Patient Saf*2019;**45**:370–9. <https://doi.org/10.1016/j.jcjq.2018.11.006>
- Martinez, D. A., Kane, E. M., Jalalpour, M., Scheulen, J., Rupani, H., Toteja, R., ... & Levin, S. R. (2018). An electronic dashboard to monitor patient flow at the Johns Hopkins Hospital: communication of key performance indicators using the Donabedian model. *Journal of medical systems*, 42, 1-8.
- McInerney C, McCrorie C, Benn J et al. (2022). Evaluating the safety and patient impacts of an artificial intelligence command centre in acute hospital care: a mixed-methods protocol. *BMJ Open* 2022;**12**:e054090. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-054090>
- Mebrahtu TE, McInerney CD, Benn J, et al. (2023a). Effect of a hospital command centre on patient safety: an interrupted time series study. *BMJ Health Care Inform* 2023;**30**:e100653. doi:10.1136/bmjhci-2022-100653

- Mebrahtu TF, McInerney CD, Benn J, McCrorie C, Granger J, Lawton T, Sheikh N, Habli I, Randell R, Johns O. (2023b). The impact of hospital command centre on patient flow and data quality: findings from the UK National Health Service. *Int J Qual Health Care*. 10;35(4):mzad072. doi: 10.1093/intqhc/mzad072. PMID: 37750687; PMCID: PMC10566538.
- Schlicher J, Metsker MT, Shah H et al. (2021). From NASA to healthcare: real-time data analytics (mission control) is reshaping healthcare services. *Perspect Health Inf Manage*;18.
- Suarthana E. and Almeida N. 2023 February 20. The Feasibility and Clinical Value of Establishing Hospital Capacity Command Centres. Montreal (Canada): Technology Assessment Unit (TAU) of the McGill University Health Centre (MUHC); Report no. 92. 65 pages
- www.gehealthcare.com, “Ground Control to Major Growth in Hospital Command Centers”, Erişim Tarihi 13.09.2023. <https://www.gehealthcare.com/article/ground-control-to-major-growth-in-hospital-command-centers> adresinden erişilebilir.
- www.hopkinsmedicine.org, The Johns Hopkins Hospital Launches Capacity Command Center to Enhance Hospital Operations, Erişim Tarihi: 20.09.2023 https://www.hopkinsmedicine.org/news/media/releases/the_Johns_hopkins_hospital_launches_capacity_command_center_to_enhance_hospital_operations adresinden erişilebilir.
- www.klinikiletisim.com, “Dijital Hastane Uygulaması: Analize Dayalı Hastane Komuta Merkezi”, Erişim Tarihi: 13.09.2021. <https://www.klinikiletisim.com/dijital-hastane-uygulamasi-analize-dayali-hastane-komuta-merkezi/> adresinden erişilebilir.
- www.bradfordhospitals.nhs.uk, “Command Centre”, Erişim Tarihi 24.09.2023. <https://www.bradfordhospitals.nhs.uk/command-centre/> adresinden erişilebilir.
- www.saglikteknoloji.com “Sağlık Hizmetlerinin İyileştirilmesi İçin Hastane Komuta Merkezleri”, Erişim Tarihi 15.09.2023. <http://www.saglikteknoloji.com/saglik-hizmetlerinin-iyilestirilmesi-icin-hastane-komuta-merkezleri/> adresinden erişilebilir.
- www.hopkinsmedicine.org, Capacity Command Center Celebrates 5 Years of Improving Patient Safety, Erişim Tarihi: 20.09.2023. <https://www.hopkinsmedicine.org/news/articles/capacity-command-center-celebrates-5-years-of-improving-patient-safety-access> adresinden erişilebilir.
- Yıldız, İ., & İşcan, Ö. F. (2013). Bilgi teknolojilerinin kullanımı ve yönetsel karar verme tarzları ilişkisi: TOBB genç girişimciler kurulu (Doğu Anadolu Bölgesi) üyeleri üzerinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 21-39.

Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II

Editör:
Doç. Dr. Mehmet Sedat İpar

 ÖZGÜR
YAYINLARI

